

TÜRKİYE CUMHURİYETİ
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH (GENEL TÜRK TARİHİ) ANABİLİM DALI

**TÜRK CUMHURİYETLERİ'NİN BAĞIMSIZLIK SÜRECİ VE TÜRK
BASININA YANSIMALARI
(1985–1993)**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Hakan KURT

ANKARA–2013

TÜRKİYE CUMHURİYETİ
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH (GENEL TÜRK TARİHİ) ANABİLİM DALI

**TÜRK CUMHURİYETLERİ'NİN BAĞIMSIZLIK SÜRECİ VE TÜRK
BASININA YANSIMALARI
(1985–1993)**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

HAZIRLAYAN:
Hakan KURT

TEZ DANIŞMANI:
Prof. Dr. Saadettin GÖMEÇ

ANKARA–2013

TÜRKİYE CUMHURİYETİ
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH (GENEL TÜRK TARİHİ) ANABİLİM DALI

**TÜRK CUMHURİYETLERİ'NİN BAĞIMSIZLIK SÜRECİ VE TÜRK
BASININA YANSIMALARI
(1985–1993)**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

TEZ DANIŞMANI:
Prof. Dr. Saadettin GÖMEÇ

Tez Jüri Üyeleri

Adı-Soyadı

İmzası

.....

.....

.....

.....

.....

.....

Tez Sınav Tarihi.....

İÇİNDEKİLER

İÇİNDEKİLER	I
ÖNSÖZ	III
KISALTMALAR	IV
GİRİŞ	1
I. BÖLÜM:	
TÜRK CUMHURİYETLERİNİN KISA TARİHÇELERİ.....	5
I. 1. AZERBAYCAN	5
I.2. KAZAKİSTAN.....	11
I.3. ÖZBEKİSTAN	15
I.4. KIRGIZİSTAN	18
I.5. TÜRKMENİSTAN	21
II. BÖLÜM:	
SOĞUK SAVAŞ DÖNEMİ VE SOVYET RUSYA'NIN DAĞILMA SÜRECİ.....	25
II.1. SOVYETLER BİRLİĞİ İLE BATI DÜNYASI MÜCADELESİNİN ANA SEBEPLERİ.....	25
II. 2. SOVYETLER BİRLİĞİNİN DEMOKRATİKLEŞME SÜRECİ: GLASNOST VE PERESTROYKA POLİTİKALARI	28
II.2.1. Perestroyka Politikası.....	28
II.2.1.1. Devlet Kademelerinde Yenileşme.....	28
II.2.1.2. Ekonomik Yenilikler.....	30
II.2.2.Glasnost ve Siyasal Reformlar	31
II.3.SOVYET RUSYA'NIN DAĞILMA SÜRECİ	32
III. BÖLÜM:	
TÜRK BASININDA SOVYETLER BİRLİĞİ'NİN DAĞILMASI ve TÜRK CUMHURİYETLERİNİN BAĞIMSIZLIKLARINI KAZANMASI	37
III. 1. GLASNOST VE PERESTROYKA İLE İLGİLİ HABER VE YORUMLAR	37
III. 2. SOVYET RUSYA'NIN DAĞILMASI İLE İLGİLİ HABER VE YORUMLAR.....	40
III. 3. TÜRK CUMHURİYETLERİNİN BAĞIMSIZLIK SÜREÇLERİ İLE İLGİLİ HABERLER.....	56

III.3.1.Siyasi Haber ve Yorumlar	61
III. 3.1.1. Azerbaycan.....	61
III. 3.1.2. Kazakistan.....	107
III. 3.1.3. Özbekistan.....	109
III. 3.1.4. Kırgızistan.....	112
III. 3.1.5. Türkmenistan.....	113
III. 3.1.6. Muhtar Türk Cumhuriyetleri.....	114
III.3.2.Ekonomik ve Kültürel Haberler	116
III.3.2.1. Ekonomi Haberler.....	116
III.3.2.2. Kültürel Haberler	123
SONUÇ	136
KAYNAKÇA.....	139
EKLER.....	142
ÖZET	147
ABSTRACT.....	148

ÖNSÖZ

21. yüzyıla girdiğimiz şu sıralarda yeniden şekillenen dünyanın geleceğinin Avrasya coğrafyasında saklı olduğu ortaya çıkmıştır. Orta Asya Türk Cumhuriyetleri'nin konumunun stratejik önemi, çeşitli yer altı ve yerüstü zenginliklerine sahip olması, dünyanın ilgisini çekmiş, bütün ilgi odaklarını da o bölgeye yönlendirmiştir. Bundan dolayı da, Orta Asya coğrafyası ile ilgilenen devletler, bu bölgede, büyük bir güç mücadelesi ortaya koymaktadır. Dünya devletler, burada sağlayacakları kazanımlar ile dünyanın etkili bir parçası olma mücadelesi veriyorlar. Herkesin gözünün üzerinde bulunduğu Türk Cumhuriyetleri elbette bizi de ilgilendiriyor dolayısıyla bu bağımsızlık sürecini iyi anlamalıyız. Türk Cumhuriyetleri'nin bağımsızlık sürecine girmesi bilindiği üzere “Soğuk Savaş” sonrası gelişmelerle bağlantılıdır. Sovyetler Birliği'nin kendini tavsiye etmesi suretiyle Türk Cumhuriyetleri de birer birer hürriyetlerine kavuştular. Bu çalışmanın amacı bu süreçte yaşanan gelişmeleri özellikle Türk basınına yansıyan boyutlarıyla ele almak; gazete haberleri ve yorumları üzerinden gelişmeleri ortaya koymaktır. Rusya'nın dağılma süreci, Rusya Federasyonu içindeki devletlerin tarihleri, bu devletlerin bağımsızlıklarını kazanma süreçleri ve bağımsızlığa giden yolda Rusya'nın uyguladığı Gorbaçov dönemi glasnost ve perestroyka politikaları tezin temelini oluşturmaktadır.

Tez çalışmamın hazırlanmasında bana yol gösteren danışmanım sayın Prof.Dr. Saadettin Gömeç başta olmak üzere, Prof.Dr.Eşref Buharalı, Prof. Dr. Üçler Bulduk ve diğer bölüm hocalarıma teşekkürü bir borç bilirim.

Tez çalışmalarımın ön hazırlığı esnasında Milli Kütüphane ve Türk Tarih Kurumu çalışanlarına da gösterdikleri yardım ve kolaylıktan ötürü teşekkür ediyorum. Son olarak, tezimin yazım sürecinde desteklerini her an yanımda hissettiğim aileme ve özellikle sevgili eşim Ayça Kırca Kurt'a müteşekkirim.

Hakan KURT

Ankara-2013

KISALTMALAR

a.g.e.: Adı geçen eser

a.g.m.: Adı geçen makale

AB: Avrupa Birliği

ABD: Amerika Birleşik Devletleri

AET: Avrasya Ekonomik Topluluğu

AGİT: Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Teşkilatı

BDT: Bağımsız Devletler Topluluğu

BM: Birleşmiş Milletler

NATO: North Atlantic Treaty Organisation-Kuzey Atlantik Antlaşması

SSCB: Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği

GİRİŞ

Orta Asya Türk Cumhuriyetleri'nin bulunduğu coğrafya doğu batı enerji koridorunda bulunması itibariyle stratejik bir öneme sahip olup bu yüzden de bütün dünyanın dikkatini çekmektedir. Dolayısıyla bütün dünyanın gözünü diktiği bu bölge üzerine değişik alanlarda pek çok çalışma mevcuttur. Bizim tezimizi ilgilendiren kısmı bu cumhuriyetlerin bağımsızlık devri Türkiye'de ve Türk basınında nasıl görüldüğü ve ne şekilde yer aldığıdır. Çünkü Türk Cumhuriyetleri, tarihsel süreç içinde kendileri için Türkiye Cumhuriyeti Devleti'ni bir model olarak görmüşlerdir. Modelin ise kendisini model alan kesimlere karşı nasıl gösterdiği noktası çok önemlidir. Her iki tarafın birbirlerini ne kadar tanıdıkları çok mühim bir konudur. Bu husus Türkiye-Türk Cumhuriyetleri'nin geleceğini de ilgilendirdiğinden dolayı üzerinde ciddi incelemelerin yapılması gerekmektedir. İşte buna binaen Türk Cumhuriyetleri'nin bağımsızlık sürecinin Türk basınına ve kamuoyuna nasıl yansıdığını bir tez konusu şeklinde araştırmak için yola çıktık.

Tezimiz Türk basınından, Milliyet ve Tercüman gazetelerinin bağımsızlık süreçleriyle ilgili haberlerini ve gazetelerin bakışlarının değerlendirilmesini içerecektir. Tezimizin temel kaynağını dönemin önde gelen gazetelerinden Milliyet ve Tercüman'ın haberleri ve bunlardaki yazarların köşe yazıları, makaleleri oluşturmaktadır. Neden bu gazetelerin seçildiği sorusunu da şu şekilde açıklayabiliriz: Her şeyden önce bu yayın organları Türkiye'nin en köklü haber kurumları sayılmaktadır. Bir başka husus bunların sahip olduğu haber ağı ve ulaşım diğerlerine nazaran daha geniş idi. Çünkü bağımsızlık sürecinde bölgedeki muhabirleri ve haber kaynakları vasıtasıyla çoğu meseleyi günü gününe Türkiye'ye ulaştırabilmişlerdir. Diğer bir husus ise yazı kadrolarında farklı görüşte insanların olması ve değişik fikirlerin gündeme gelmesidir. Örneğin Tercüman gazetesinde özel yazı dizileri ile Sovyetler Birliği'nin dağılması ve Türk Cumhuriyetleri ile ilgili haberlere yer verilmiştir.

Yine bilindiği gibi seksenli yılların ortalarından itibaren Sovyetler Birliği bir çözülme devresine girdi ve bu sırada iktidardaki M. Gorbaçov'un da

Sovyetler Birliği'nin önünü açması biranda hiç yıkılmayacakmış gibi görünen Sovyetler Birliği'ni dağıtıverdi. İster istemez Türk Cumhuriyetleri'nin büyük bir kısmı bu "açıklık" ve "yeniden yapılanma" rüzgarına kendisini bırakarak, önemli bir bölümü kansız bir şekilde hürriyetlerini elde ettiler.

Dolayısıyla hazırlamaya çalıştığımız tez Türk Cumhuriyetlerinin bağımsızlık sürecinde verdikleri mücadele ile ilgili haberleri kapsayacaktır. 1985'den 1991'e kadar Sovyetler Birliği'ni yöneten Gorbaçov'un glasnost (açıklık) ve perestroyka (yeniden yapılanma) adını verdiği reform çalışmaları soğuk savaşı bitirdi ancak bu reformlar Sovyetler Birliği Komünist Partisinin ülkede politik üstünlüğünü kaybetmesine ve sonrasında da Sovyetler Birliğinin dağılmasına neden oldu. Yakın tarihin iki büyük dünya gücünden birisi olan Sovyetler Birliği'nin dağılması bizim açımızdan Türk Cumhuriyetleri'nin bağımsızlık mücadelelerinde önemli bir dönüm noktası olmuştur. Kardeş devletlerimizin stratejik ve coğrafi önemleri daha çok anlaşılmıştır. Yıllardır özlenen bağımsızlık ve dünya dengelerinde meydana gelen değişime Türk basını ve Türkiye elbette ki kayıtsız kalmamıştır. Yaptığımız çalışmayla bunlar basınınızın gözüyle ortaya konulacaktır.

Türk Cumhuriyetleri'nin tarihleri ve tezimizin kapsadığı tarihler öncesiyle ilgili birçok çalışma yapılmıştır. Ancak bizim inceleyeceğimiz tarihi dönem ile ilgili Türk kamuoyunun bakış açısını ortaya koyan bir çalışma yapılmamıştır. Gerçekleştirilen incelemeler genellikle sosyal ve ekonomik yönden ilişkilerimizle ilgilidir. Yakın tarihimiz ve Türk tarihi için önemli bir yere sahip olan süreç bu açıdan irdelenerek, Türk basınının olaylar karşısındaki tutumu ortaya konulacaktır.

Tezimizin asıl konusunu teşkil eden kavram Türk Cumhuriyetleri'dir ve 21. asırda Türk Dünyası'nın içinden bağımsız altı tane cumhuriyetin çıkması bir şans olup Kuzey Kıbrıs ve diğer Türklük alanlarındaki soydaşlarımızın da hürriyetlerine kavuşarak yeni Türk devletleri kurmaları büyük dileğimizdir. Ancak biz konuyu dağıtmadan bugünkü Türk Cumhuriyetleri etrafında yoğunlaşarak konuyu ele alacağız.

Elbette herhangi bir devletten söz edilebilmesi için tarihçi ve sosyal bilimcilerin ileri sürdüğü birtakım şartlar vardır ki, bunlardan birisi de bağımsızlıktır. Türk Cumhuriyetleri'nin kiminde bu bağımsızlık süreci çok sıkıntılı, kiminde de fazla bir problem yaşanmadan aşılmıştır. İşte biz bütün olarak bu dönem Türk basınına nasıl yansımış bunu ele alıp değerlendirmeye çalışacağız.

Tezimizin ana kavramlarından birisi de hiç şüphesiz basındır. İnsan, çevresinde ve dünyada olup bitenleri öğrenmek ve öğrendiklerini veya düşündüklerini başkalarına duyurmak ihtiyacında ki bir varlıktır. Bu ihtiyaç az veya çok her insanın yaradılışında vardır. Bu ihtiyacın giderilmesi için girişilen çeşitli teşebbüsler sonunda bugün basın-yayın dediğimiz ve medeni toplumun dördüncü kuvveti saydığımız “Basın Müessesesi” doğmuştur. Tarihten gelen süreç içerisinde baktığımızda, toplumların aydınlanmasında, reaksiyon göstermesinde basının önemli bir rolü vardır. Bu reaksiyon gerek iktidara, gerekse muhalif olanlara yönelebilir. Ancak burada önemli olan basının büyük kitleler üzerindeki etkisidir.

1985–1993 yılları arasında bahsi geçen gazetelerde Türk dünyası ile ilgili birçok haber yapılmıştır. Biz basınımızda ki bu haberlerden siyasi yönü ve Türk Cumhuriyetleri'nin bağımsızlık süreciyle ilgisi bulunanları inceleyeceğiz. Bu dönemde Türk dünyası ile alakalı sosyal ve kültürel birçok haber ve yazı dizisiyle de karşılaşırız. Ancak bu konular bizim merak ettiğimiz soruların tamamına cevap veremiyorsa da elimizden geldiğince her şeyi değerlendirdik.

Bizim amacımız Türk basınının kardeş cumhuriyetlerimizin bağımsızlık sürecine yaklaşımını ortaya koymaktır. Bu çalışmada dönem olarak 1985–1993 yıllar arasını seçmemizin sebebi; Gorbaçov'un iktidara gelmesiyle başlayan, çözülüş sürecinde bütün Sovyetler Birliği'nde olduğu üzere Türklerin yaşadığı bölgelerde de bağımsızlık ve ayrılıkçı hareketlerin artması ve bunun sonunda Sovyetler Birliği'nin dağılarak bölgeyi meydana getiren cumhuriyetlerin bağımsız birer devlet olmalarıdır. Zaten bunların bir bölümü bilindiği üzere daha sonra Rusya Federasyonu öncülüğünde Bağımsız Devletler Topluluğu'nu

oluşturdular ki, bazı Türk Cumhuriyetleri de bu teşekküle katıldı. Tezimizde basına yansıyan şekliyle bu konuyu da ele almaya çalıştık. fırsat yakalamışlardır.

Evvelce de belirttiğimiz üzere araştırmamızda, konuyla ilgili yapılmış çalışmaların yanı sıra dönemin önde gelen gazetelerinden Milliyet ve Tercüman gazetelerinden birinci el kaynak olarak yararlanılmıştır. Özellikle, bu gazetelerin dış haberler servisleri ve dizi yazıları titizlikle incelenmiş ve Türk kamuoyunun gelişmeleri nasıl algıladığı ortaya konmaya çalışılmıştır. Olaylar kronolojik sırayla ele alınıp, basındaki haberlerden elde edilen veriler yorumlanmaya çalışılmıştır.

Söz konusu bu tezin birinci bölümünde Türk Cumhuriyetlerinin kısa tarihçelerine değinilmektedir. Zaten bu konuyla ilgili pek çok literatür mevcut olduğundan ayrıntıya girilmeyip sadece dipnotlar şeklinde bu konuya dair araştırmalara vurgu yapıldı.

İkinci bölümümüzde, açıklık ve yeniden yapılanma adıyla dünya tarihine geçen bu süreç hakkında bilgi vermeye çalıştık.

Tezin nc bölümünde, Türk basınında çıkan haberlere yer verilmiş ve Türk Cumhuriyetleri'nin bağımsızlık mücadelelerinin Türk basınına yansımaları incelenmiştir. Bu yıllarda hem Türkiye hem Türk Cumhuriyetleri pek çok olayla yüz yüze gelmiş, bağımsızlık süreçleri oldukça zorlu geçmiş ve Türkiye'nin yakın ilgisini çekmiştir. Basının olaylara yaklaşımı, önde gelen yazarların değerlendirmeleri bu bölümde yer almıştır.

Sonuç bölümünde, bu tezin Türk Tarihi'ne olan katkıları, yapılanlar ve yapılmayanların hepsi bir sentez dahilinde açıklanmıştır.

I. BÖLÜM:

TÜRK CUMHURİYETLERİNİN KISA TARİHÇELERİ

I. 1. AZERBAYCAN

Azerbaycan, zengin petrol ve gaz yataklarına sahip olduğu bilinen bir ülkedir. Azerbaycan adının anlamı buna bağlı olarak “odlar yurdu” olarak ifade edilmektedir. Bu terimin ise Güney Azerbaycan ve İran’ın batısında kurulan Atropatena Devleti’nden kaynaklandığı ileri sürülmektedir.¹

Azerbaycan hakkında ilk yazılı malumatlara antik devrin coğrafyacıları ve tarihçilerinin eserlerinde rastlanır. Eski Azerbaycan’ın coğrafyası tabiatı, servetleri, halkı hakkında Herodot, Strabon, Plinius, Pulutarkos ve Ptolemaios’un eserlerinde geniş bilgiler bulunmaktadır.²

M.Ö. 1- M.S. 1 asır arasında yaşamış Amasyalı coğrafyacı Strabon Coğrafya adlı eserinde Azerbaycan’ı oldukça geniş tasvir etmiş, Azerbaycan’ın düz ve dağlık arazilerinde zengin ormanların bol sulu nehirleri ve zengin yer altı kaynaklarının olduğunu belirterek Kür çayı boyunca uzanan düzlüklerin Babil ve Habeş düzlükleri gibi yerlerden daha iyi sulandığını ve çok verimli topraklar olduğunu bildirmektedir.³

M.S. 2. asırda yaşamış olan yunan coğrafyacı Ptolemaios’un verdiği bilgiler de oldukça önemlidir. Ptolemaios’un verdiği haritada Azerbaycan’ın kuzey topraklarında Albanya’da kurulmuş 29 şehir ve diğer yerleşim yerlerinin isimleri verilmiş ve onların koordinatları gösterilmiştir. Azerbaycan’ın batı ile doğunun birleştiği mevkide kurulmuş olması ve zengin tabiata malik olması bir kısım

¹ A. Caferoğlu, **Azerbaycan**, İstanbul, 1949, s.5; S. Gömeç, **Türk Cumhuriyetleri ve Toplulukları Tarihi**, Ankara, 2006, s.19.; U. Türkeş Günay, **Türklerin Tarihi**, Ankara, 2007, s.564.; S. Gömeç, “Azerbaycan Türk Cumhuriyeti”, **Türk Dünyası El Kitabı**, C.1, Ankara, 2001, s.711.

² M. Gasımov, “Azerbaycan Cumhuriyeti”, **Genel Türk Tarihi**, Yeni Türkiye Yay., C:10, Ankara, 2002, s.154.

³ M. Gasımov, **a.g.m.**, s.154.

araştırmacıların da dikkatini çekmiştir. Orta asır Türk, Arap, İtalyan, Fransız vb. seyyah ve coğrafyacıları Azerbaycan'ın tabiatı, abideleri, halkı ve gelir kaynakları hakkında bilgiler vermişlerdir.⁴

Azerbaycan dünyada en eski insan yerleşim birimlerinden biridir. 20. asrın arkeologlarından Mehmedali Hüseyinov, Fuzuli şehrinden 17 km kuzeybatıda, Kuruçay deresinin sol yamacında, Taş devrine ait Azih Mağarasında keşfettiği insan çenesi ve aletlerin 1 500 000 yıl öncesine ait olduğunu ileri sürer.⁵

Bununla beraber Azerbaycan arazisinde Manna, Atropatena, Albaniya gibi antik dönem devletler kurulmuştur. Ayrıca yine burada hakimiyet kuranlar arasında Kuttiler, Lullibeyler, Turikkiler, Kimmerler ve İskit-Sakalar gibi kavimler de sayılmaktadır. Burada geçmişten başlayarak Kafkas-İber dillerinde konuşan Udinler ve Lezgiler, Farsça konuşan Tatlar ve Talışlar büyük ekseriye teşkil eden Türk soylu halklar ile birlikte yaşamışlar ve bugünde birlikteliklerini sürdürüyorlar. Azerbaycan'da baskın rol ise daima zengin, eski bir medeniyete ve devlet ananelerine sahip Türk soyu olmuştur. Türk dili, medeniyeti ve sosyal hayatı Azerbaycan arazisinde yaşayan bütün diğer halkları birleştiren bir unsurdur.⁶

M.S. ki yılların ilk başlarında Türklerin Azerbaycan ve Kafkaslara geldiği ve bu bölgeleri kendilerine vatan edindikleri bilinmektedir.⁷ M.S. 8. asır ortalarına kadar devam eden bu durum Arap ordularının Kafkaslara gelmesiyle bölge halkının Müslüman olmasını sağlamış; bütün bunlara rağmen Azerbaycan'ın tam bir Türk yurdu haline gelmesi Selçuklular döneminde olmuştur. Selçuklulardan sonrada Moğol, Timur Devleti, Kara ve Akkoyunlu Devletleri, Safevi Devleti bölgede hakimiyet kurmuşlardır.⁸ Azerbaycan'da Safevi lideri Şah İsmail'in Şiiliği siyasi bir araç olarak kullanması Türk-İslam alemini ve aynı zamanda Azeri Türklerini de

⁴ M. Gasımov, **a.g.m.**, s.154.

⁵ M. Gasımov, **a.g.m.**, s.154-155.

⁶ M. Gasımov, **a.g.m.**, s.155.

⁷ M. Saray, **Yeni Türk Cumhuriyetleri Tarihi**, Ankara, 1999, s.16.

⁸ Bkz. S. Gömeç, **Türk Cumhuriyetleri ve Toplulukları Tarihi**, Ankara, 2006, s.24- 32; M. Saray, **Yeni Türk Cumhuriyetleri Tarihi**, Ankara, 1999, s. 17-19.

etkilemiştir.⁹ Şii-Sunni mücadelesinde Osmanlı Devleti Tebriz ve Güney Azerbaycan'ı alarak Azerbaycan Türklerinin Osmanlı topraklarına katılmalarına sebep olmuştur.¹⁰ Ancak Osmanlı-İran mücadelesinin devam etmesi uzun yıllar alacak ve Azerbaycan Türkleri ile Anadolu Türklerinin birleşmesi mümkün olamayacaktır. Azerbaycan'ın hakimiyeti için Osmanlı-İran arasında çok uzun süre devam eden bu mücadele Azeri Türkleri'ni yıpratırken, bu mücadeleyi fırsat bilen Ruslar Volga havzasına ve Astrahan'a yerleşerek üçüncü bir güç olarak bölgenin hakimiyetinde ağırlık koymuşlardır.¹¹ Gerek İran, gerekse Rus tehdidine karşı bölgede kurulmuş olan Azerbaycan hanlıkları¹² Osmanlı Devleti'nden destek ve yardım istemişler ancak Osmanlı Devleti içinde bulunduğu durum nedeniyle Azerbaycan'a yardımda bulunamamıştır.¹³

Rusya 1. Petro zamanında Baltık denizine ulaştıktan sonra bu denizin denizcilik için yararlı olmadığını görmüş ve sıcak denizlere inmek amacıyla Hazar sahilleri ve Kafkasya üzerinden okyanusa ulaşmak için akınlarda bulunmuştur. 1813-1828 yılları arasında Rusya Kuzey Azerbaycan'ı işgal etmiştir.¹⁴ Bölgeye Ermenilerin göç ettirilmesini sağlayan Rusya etnik yapıyı Azeriler aleyhine bozmaya çalışmış bu nedenle bölgeden Azeri göçü yaşanmıştır.

Kuzey Azerbaycan'da Rusya'nın milli ve dini yönden yaptığı baskılar sonucunda Azeri Türkleri arasında özgürlükçü ve Türkçü fikirler şekillenmeye başladı.¹⁵ Rusya'da 1905 yılında gerçekleşen ihtilal Azerbaycan'da iktidar mücadelesine hız katmış, çeşitli siyasi partilerin kurulmasına imkan sağlamış,

⁹ F. Sümer "Azerbaycan'ın Türkleşmesi Tarihine Umumi Bir Bakış", **Belleten**, S.83, y.1957, Ankara, 1957,s.429-445.

¹⁰ Bkz. M. Kafalı "Azerbaycan ve Azeri Türkleri", **Töre**, S.16, Ankara, 1972, s.39; M. Saray, **Yeni Türk Cumhuriyetleri Tarihi**, Ankara, 1999, s.18.

¹¹ M. Saray, **Yeni Türk Cumhuriyetleri Tarihi**, Ankara, 1999, s.17-19.

¹² Hanlıklar ile ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. S. Gömeç, **Türk Cumhuriyetleri ve Toplulukları Tarihi**, Ankara, 2006, s.32-34.

¹³ M. Saray, **Yeni Türk Cumhuriyetleri Tarihi**, Ankara, 1999, s.20.

¹⁴ M. Gasımov, "Azerbaycan Cumhuriyeti", **Genel Türk Tarihi**, Yeni Türkiye Yay., C:10, Ankara, 2002,s.157.

¹⁵ S. Gömeç, **Türk Cumhuriyetleri ve Toplulukları Tarihi**, Ankara, 2006, s.36.

Azerbaycan Türkleri parlamentoya (Duma) 35 delege yollayabilmişlerdir.¹⁶ 1905-1906 yıllarında Azerbaycan Türkleri arasında Yusuf Akçura, İsmail Gaspiralı, Ali Merdan Topçubaşı gibi kişilerin önderliğinde düzenlenen kongreler ile milli şuur uyanık tutulmaya çalışılmıştı. Aynı süreçte Mehmed Emin Resulzade ve birtakım arkadaşlarınca “Himmet” adlı bir parti kurulmuş, 1907’de Çarlık rejimince bu parti kapatılmış; 1911 yılları sonrasında ise Kasımzade Abbas ve Taki Nakioğlu’nun girişimiyle “Müsavat (Beraberlik)” partisi kurulmuştur.¹⁷ Partinin ilk başkanı Azerbaycan Milli Azatlık Hareketi’nin önderi ve Hür Azerbaycan’ın kurucusu Mehmed Emin Resulzade’dir. 1905 ihtilalinin estirdiği bağımsızlık düşüncesi Gence’de kurulan “Adem-i Merkeziyet” partisi ile Bakü’de kurulan “Müsavat”ı birleştirmiş Nesip Bey Usupbeyli ile Resulzade bir araya gelerek Azerbaycan’ın bağımsızlığı için ant içtiler. İki yıl kadar milli ve bağımsız yaşayan Milli Azerbaycan Cumhuriyeti¹⁸ Dönemi Caferoğlu’na göre “ Müsavat Devri veya Mehmed Emin Resulzade Devri olarak da ifade edilebilir.¹⁹ 1917 Ekim devriminden sonra Resulzade, kurtuluşun milli bağımsızlıktan geçtiğini savunurken artık Azerbaycan’ın bundan böyle bağımsız olacağını ifade ediyordu.²⁰

Özdoğan Resulzade’nin Azerbaycancılık modelini hayata geçirdiğini belirterek 18 Mayıs 1918’den 20 Nisan 1920’ye kadar varlığını sürdüren bu bağımsız Azerbaycan Cumhuriyeti’ni Azerbaycan tarihi içinde “unutulmayan bir dönemeç” olarak nitelendirmektedir.²¹

Sovyet devriminden sonra Azerbaycan toprakları Komünizm ideolojisinin etkisinde kalmış ve bu yönetim Ermenileri destekleyerek onların Karabağ’a girmelerini sağlamıştır. Bu şekilde kendi görüşlerinde ki isimlerden yardım alarak

¹⁶ S. Gömeç, “Tarihte ve Günümüzde Azerbaycan”, **Yeni Forum**, C.14, S.291, Ankara, 1993, s.34.

¹⁷ H. Baykara, **Azerbaycan İstiklal Mücadelesi Tarihi**, İstanbul, 1975, s.201-204.

¹⁸ Ayrıntılı bilgi için bkz. H. Baykara, **Azerbaycan İstiklal Mücadelesi Tarihi**, İstanbul, 1975, s.261.

¹⁹ A. Caferoğlu, **Türk Kavimleri**, İstanbul, 1988, s.59.; Ayrıca bkz. M. Aliyev, “Azerbaycan Ruhü”, **Azerbaycan Türk Kültür Dergisi**, C.38, S.269, Ankara, 1989, s.11.

²⁰ S. Gömeç, **Türk Cumhuriyetleri ve Toplukları Tarihi**, Ankara, 2006, s.40.

²¹ G.Göksu Özdoğan, “Sovyetler Birliğinden Bağımsız Cumhuriyetlere: Uluslaşmanın Dinamikleri”, **Bağımsızlığın İlk Yılları**, Ankara, 1994, s.100.

Azerbaycan'da yönetim komünist çevrelerin eline geçmiştir.²² Azerbaycan'ı işgal eden kızıl ordu komünist bir hükümet kurmuş ve Resulzade'yi tutuklamış ve Azerbaycan Komünist Partisi'nin teşkilatlanmasını tamamladıktan sonra 1922'de bir anayasa hazırlayarak Azerbaycan-Gürcistan-Ermenistan'dan oluşan Kafkas ötesi Sovyet Federal Cumhuriyetleri'ni ilan etmiştir.²³ Kurulan bu hükümet ile Rusya arasında yapılan antlaşma ile askeri mali ve iktisadi ittifaklar yoluyla Azerbaycan Sovyet Rusya'ya sıkı sıkıya bağlanmaya çalışılmıştır.²⁴ 1936'ya kadar devam eden Federal Sovyet Cumhuriyetleri Rus orduları tarafından işgal edilince Stalin tarafından Azerbaycan'dan koparılan Dilcan, Gökçe gölü havzası ve Güney Azerbaycan sınırına uzanan alan Ermenistan'a bırakıldı. Bu şekilde Türk Dünyası'nın arasına yapay olarak Ermenistan'ın sokulması ve yine aynı bölgede Ahıska Türkleri'nin de Türkiye ile bağlantısının kesilerek Kazakistan ve Özbekistan'a sürülmeleri gibi gelişmeleri doğurdu.²⁵ Ermeniler hemen buradaki Türk nüfusu eritip Karabağ'ı kendi topraklarına katmakla işe başladılar.²⁶ Rusya bu süreçte Türk halkı yok etmek amacıyla giriştiği imha hareketinde 1921-1927 arasında 750 bin kişiyi, 1925-1935 yılları arasında 500 bin Türk'ü öldürmüştü; bu imha hareketini gerçekleştiren M. Kirov'un heykeli Bakü şehrinin tepesinde bir noktaya anlamlı bir şekilde dikilmiştir.²⁷ 1939'dan itibaren Sovyetler Birliği yönetimi Türk adının kullanılmasını yasaklamış²⁸, 1944'te 140 bin Azerbaycan Türk'ünün toprağı ellerinden alınarak Ermenilere verilmiş, ancak Azerbaycan Türk'ünün 1959,1963 yıllarında ki ayaklanmaları onların susturulamayacağıının bir göstergesi olmuştur.²⁹ Rusya'nın 2. Dünya Savaşı'nın galiplerinden olması ve Batı ile giriştiği rekabet işgal

²² S. Gömeç, "Tarihte ve Günümüzde Azerbaycan", **Yeni Forum**, C.14, S.291, Ankara, 1993, s.35.

²³ M. Gasımov, "Azerbaycan Cumhuriyeti", **Genel Türk Tarihi**, Yeni Türkiye Yay., C:10, Ankara, 2002,s.166-167.

²⁴ M. Aliyev, "Azerbaycan Ruhu", **Azerbaycan Türk Kültür Dergisi**, C.38, S.269, Ankara, 1989, s.15.

²⁵ S. Gömeç, **Türk Cumhuriyetleri ve Toplulukları Tarihi**, Ankara, 2006, s.45.

²⁶ Y. Aslan, "Bugünkü Ermenistan Arazisinden Türklerin Kovulması Meselesi", **Azerbaycan Türk Kültür Dergisi**, C.42, S.290, Ankara, 1993, s.8.

²⁷ S. Gömeç, **Türk Cumhuriyetleri ve Toplulukları Tarihi**, Ankara, 2006, s.46.

²⁸ F. Uçar, **Türk Dünyası**, İstanbul, 2009, s.71.

²⁹ S. Gömeç, **Türk Cumhuriyetleri ve Toplulukları Tarihi**, Ankara, 2006, s.47.

ettiği topraklarda serbest bir şekilde hareket etmesine neden olmuş Brejnev'in 1971 yılında Komünist Parti kongresinde yaptığı konuşmada "tek ve bölünmez Sovyet halkı" ndan bahsetmesi Azerbaycan Türkleri başta olmak üzere Sovyet Rusya'yı oluşturan diğer Türk milletlerine adeta bir gözdağı olmaktadır³⁰. Bu dönemde Nahçıvan bölgesi valisi olan Haydar Aliyev'in Komünist Partisi politbüro üyeliğine seçilmesi esasen onun Rusya'nın isteğiyle bu göreve getirildiğinin bir işaretiydi. Azerbaycan'ın bağımsızlığını sağlayan faktör Ebulfez Elçibey'in başında bulunduğu Halk Cephesi Hareketi olacaktır. Azerbaycan Halk Cephesi siyasi bir parti olmadığını ve demokratik bir konfederasyon olduğunu belirtiyordu.³¹ Azerbaycan Halk Cephesi 13 Mart 1989 da Azerbaycan Yüksek Sovyeti'ne başvurarak tanınmak istemiş 16 Ağustos 1989'da başlatılan grevler sonrasında Halk Cephesi'nin baskısı işe yaramış ve 5 Ekim 1989'da Sovyet Hükümeti Halk Cephesi'ni tanımıştır.³² Mart 1990'da Azerbaycan'da cumhurbaşkanlığını Ayaz Muttalibov çeşitli oyunlar sonucunda kazanmış buna rağmen Elçibey Türkiye'den yana davranarak³³ karizmatik yapısı sayesinde Halk Cephesi'ni ayakta tutmaya devam etmiştir. Ayaz Muttalibov 25 şubat 1992' deki Şuşa ve Hocalı Katliamları³⁴ nedeniyle görevinden ayrılmıştır.³⁵ Muttalibov'un yeniden cumhurbaşkanı ilan edilmesinin hukuka aykırı olduğunu belirten Halk Cephesi'nin parlamentoya doğru yürüyüşe geçmesi üzerine Muttalibov Moskova'ya kaçmış 7 Haziran 1992 tarihinde yapılan seçimi Elçibey kazanarak cumhurbaşkanı olmuştur.³⁶ Yaklaşık 70 yıl Sovyetler Birliği içerisinde kalan

³⁰ A. Yurtsever, "Ruslaştırmanın Son Merhalesi", **Azerbaycan Türk Kültür Dergisi**, C.25, S.217, Ankara, 1976, s.2.

³¹ S. Gömeç, "Tarihte ve Günümüzde Azerbaycan", **Yeni Forum**, C.14, S.291, Ankara, 1993, s.36

³² S. Gömeç, **Türk Cumhuriyetleri ve Toplulukları Tarihi**, Ankara, 2006, s.48.

³³ Elçibey'in Türkcülük Politikası ve Azerbaycan Türkiye birlikteliği hakkında bkz. G.Göksu Özdoğan, "Sovyetler Birliğinden Bağımsız Cumhuriyetlere: Uluslaşmanın Dinamikleri", **Bağımsızlığın İlk Yılları**, Ankara, 1994, s.101-103.

³⁴ Ayrıntılı bilgi için bkz. B. Mustafayev, "Ermeni Devlet Terörünün Eseri: 26 Şubat Hocalı Sıyırımı üzerine", **Karadeniz Araştırmaları Dergisi**, S. 29, Bahar 2011, Ankara, 2011, s.23-41.; Ayrıca Dağlık Karabağ Sorunu ile ilgili olarak bkz. Ö.G. İşyar, **Sovyet-Rus Dış Politikaları ve Karabağ Sorunu**, İstanbul, 2004; T. Kodaman, **Dağlık Karabağ Olayları, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi**, Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı, Ankara, 1993.

³⁵ S. Gömeç, **Türk Cumhuriyetleri ve Toplulukları Tarihi**, Ankara, 2006, s.49.

³⁶ S. Gömeç, **a.g.e.**, s.49-50.

Azerbaycan 28 Mayıs 1990 tarihinden sonra yeniden bağımsızlık mücadelesini başlatmış ve bağımsızlığını kazanmıştır.

Azerbaycan, 4.5 milyar ton petrol rezervi, 118.65 milyar m³ doğalgaz rezervi, yıllık yaklaşık 788 bin ton pamuk üretim kapasitesi ve dünya havyar üretiminin %80'ini karşılayan yapısı ile dünyanın stratejik öneme sahip bir bölgesinde yerleşmektedir. Bu topraklar zengin petrol yatakları ve madenleri ile eski Sovyetler Birliğini de ihya etmiştir. Şurası bir gerçektir ki, Sovyetler Birliği'nin uzun süre süper güç olarak kalmasının arkasında Azerbaycan'ın yeri inkar edilemez. 1913 yılında Rusya'da mevcut 8 milyon ton petrolün 7 milyon tonu Azerbaycan'dan elde ediliyordu. 1941 yılında ise, Sovyetler Birliği tarafından üretilen 30 milyon ton petrolün 22 milyon tonu Azerbaycan'dan çıkıyordu.³⁷ Hazar havzasının yaklaşık 200 milyar varil düzeyinde petrol rezervine sahip olduğu tahmin edilmektedir. Bu miktar, dünya potansiyel petrol rezervinin %10'una denk gelmekte, bugünkü düşük fiyatlarla bile 4 trilyon doları aşmaktadır. Bu yönüyle de 21. yüzyılın en stratejik bölgesi bu bölge olmakta, bölge ülkeleri içinde de daha büyük rezerv barındıran Azerbaycan ve Kazakistan öne geçmektedir.³⁸

I.2. KAZAKİSTAN

Kazakistan Kazak Türklerinin yaşamakta olduğu ülkenin adı olup kelime itibariyle Kazak kelimesinin anlamının “hür, bağımsız, yiğit, cesur, asker” anlamlarına geldiği belirtilmektedir.³⁹ Kazak Türklerinin tarihine bakacak olursak, Moğol hakimiyetinden sonra Fergana Vadisi ile kuzeyinde yaşayan Türk boyları

³⁷ Emin Çarıkçı “Türk Cumhuriyetlerinde Ekonomik Gelişmeler ve Türkiye'nin Rolü”, **Bilig Dergisi**, Sayı:7, Güz-1998, s.1-5.

³⁸ Ayhan Gençler, “Küreselleşmenin bir alt sistemi olarak bölgeselleşme sürecinde KEİB”, **Dünya Gazetesi**, 26.1.1996.

³⁹ S. Gömeç, **Türk Cumhuriyetleri ve Topulukları Tarihi**, Ankara, 2006, s.71.; Kazak kelimesi “kendi başına buyruk hareket eden” anlamına da gelmektedir. Bkz. M. Saray, **Yeni Türk Cumhuriyetleri Tarihi**, Ankara, 1999, s.81.; A. Caferoğlu Orta Asya'nın en eski Türk halklarından olan Kazakların yanlışlıkla “Kırgız-Kaysak”, “Kaysak” gibi adlarla adlandırıldıklarını; sonradan bu yanlışlığın düzeltildiğini ve “Kazak:Kazah” Türk halkının büyük bir kütle halinde Rusya'da ki en yaygın ve en kalabalık Türk kavimlerinden biri haline geldiğini ifade etmektedir. Bkz. A. Caferoğlu, **Türk Kavimleri**, İstanbul, 1988, s.31.

Altınorda prensi Özbek Han (1312-1340) soyundan gelen Ebulhayr Han döneminde Özbek Hanlığı adı altında birleşmeye başlamışlardı. Onların doğusunda yaşayan Kalmuk ve Oyratların kurmuş olduğu baskılar nedeniyle içlerinden bir kısmı Ebulhayr Han'ın hükümdarlığın tanımayıp kuzeye doğru çekilmişler; törelerine ve bağımsızlıklarına bağlı kalan bu Türklere Kazak adı verilmiştir.⁴⁰

Geniş bir bozkır coğrafyasında bağımsız ve ayrı bir şekilde yaşamakta olan Kazak Türklerinin merkezi bir otorite ile idare edilme ihtiyacı ortaya çıkmış ancak iç teşkilatlanma yapılırken “Büyük-Cüz, Orta-Cüz, Küçük-Cüz” (Büyük Orda, Orta Orda, Küçük Orda) şeklinde üç merkezli bir sisteme geçilmiştir.⁴¹ Bu üç ayrı idare şekli Kazakların birbirlerinden kopmalarını ve gerek Moğol gerekse Rus işgaline uğramalarını kolaylaştırıcı bir etki yapmıştır.

16. asrın ikinci yarısına gelindiğinde Moğol kabileleri arasında yaşanan karışıklıklarda Oyrat lideri Altan Han idaresindeki büyük bir Moğol grubu Kazakistan topraklarına hücum etmiş ardından Kalmuklar ile birleşerek yine Kazaklara büyük zaiyat verdirmişlerdir. Bu Moğol saldırıları karşısında Küçük Cüz'ün başında bulunan Ebulhayr Han Ruslardan yardım istemek zorunda kalmıştı.⁴² Bu durum Kazakların uzun süre Rus hakimiyetinde kalmalarına neden olacaktır.

Kazak Türkleri'nin Rus hakimiyeti altına girmeleri 1734-1869 yılları arasına denk gelmektedir. Ruslar “böl ve yönet” politikası izleyerek Çar Büyük Petro döneminde Kazakistan ve Türkistan'a doğru büyük bir yayılma politikası içine girmişlerdi. Öncelikle Ebulhayr Han'ın idaresinde ki Küçük Cüz'ü hakimiyetleri altına alan Ruslar Abılay Han idaresinde ki Orta Cüz'ü ele geçirmişler Büyük Cüz ise Kalmuk baskısı karşısında Türkistan hanlıkları ile birleşmeyi tercih etmiştir. Ruslar Büyük Cüz'ün kuzey bölgelerini hakimiyetleri altına almışlardır. Bir süre sonra Kazak Türkleri Rusya'nın “tebaası” gibi muamele görmeye başlamışlardır.

⁴⁰ M. Saray, **Yeni Türk Cumhuriyetleri Tarihi**, Ankara, 1999, s.81.

⁴¹ A. Caferoğlu, **Türk Kavimleri**, İstanbul, 1988, s.32.

⁴² M. Saray, **Yeni Türk Cumhuriyetleri Tarihi**, Ankara, 1999, s.84-85.

Özellikle de Kalmuk baskıları Kazakları Rus hakimiyetine girmeye mecbur bırakmıştır.⁴³

Kazak Türkleri Rus hükümetinin iç işlerine ve idaresine karıştıkça Kazaklar arasında Rus esaretinden ve sömürsünden kurtulma hareketleri de içten içe gelişmeye başlamıştır. Özellikle verimli toprakların işgal edilmesi; Rusların istedikleri her yere kale yapmaya başlamaları ve halktan alınan ağır vergiler isyan hareketinin ve yeniden bağımsızlık mücadelesinin sebebi ve tetikleyicisi olmuştur. Orta Cüz hanı olan Kine Sarı Han zamanında Kazak bağımsızlık mücadelesi şiddetlenmiş; Kine Sarı Han yirmi bin silahlı toplayarak Rus çarına bir mektupla Orta Cüz'ün eskiden olduğu gibi idare edileceğini bildirmişti. 1844'te Rus kuvvetlerini yenen Kine Sarı idaresindeki Kazaklar 1847'de Kırgızlar tarafından Kine Sarı'nın öldürülmesi sonrasında zayıflamaya başladılar. Zaten Taşkent 1865 yılında Ruslar tarafından işgal edildiğinden beri Kazakistan'ın pek çok bölümü Rusların hakimiyetine geçmişti. Çar I. Nikola bir ferman ile Kazak topraklarının Rus hakimiyeti altına girdiğini ilan etmiş; bu durum 1. Dünya Savaşı yıllarına kadar sürmüştü.⁴⁴ Bu süreçte Ruslar Kazakistan'a büyük oranda Rusları yerleştirmişler ve Türkleri bölgeden göçe zorlamışlardı. Pek çok Kazak Türkü Ruslara karşı gerçekleştirilen isyanlar sırasında öldürülmüş sağ kalanlar ise Doğu Türkistan'a sığınmışlardı.⁴⁵ Bu süreçte Kazak halkı Rus gelenekleriyle tanıştı ve alkolle yaşamaya başladı bu olay Türk basınına *Kazakların derdi alkolden kurtulmak* şeklinde bir yazıyla yansımıştır.⁴⁶

Bolşevik İhtilali sırasında Kazak Türkleri kurdukları Alaş Orda Partisi başkanı Alihan Bökey idaresinde bir hükümet kurmuşlar ve Kazakistan'ın bağımsızlığını ilan etmişlerdi.⁴⁷ Sovyet yönetimi Kazaklar üzerinde söz sahibi olmak

⁴³ Ayrıntılar için bkz. M. Saray, **Yeni Türk Cumhuriyetleri Tarihi**, Ankara, 1999, s.85-96.; Akdes Nimet Kurat, **Rusya Tarihi**, Ankara, 1999, s.347-348.

⁴⁴ S. Gömeç, **Türk Cumhuriyetleri ve Toplulukları Tarihi**, Ankara, 2006, s.79-80.

⁴⁵ U. Türkeş Günay, **Türklerin Tarihi**, Ankara, 2007, s.571-572.

⁴⁶ Tercüman, 23 Eylül 1991.

⁴⁷ S. Gömeç, **Türk Cumhuriyetleri ve Toplulukları Tarihi**, Ankara, 2006, s.82.; Alaş Orda Partisi'nin faaliyetleri hakkında ayrıntılar için bkz. M. Saray, **Yeni Türk Cumhuriyetleri Tarihi**, Ankara, 1999, s.142-155.

adına 1924'te Sovyetler Birliği'ne bağlı olarak Kazakistan'ı "Muhtar Cumhuriyet" olarak tanıdı. Önce Kızıl Orda şehri ardından Almatı başkent yapıldı. 1936'da bu muhtar cumhuriyet Sovyet anayasasında yapılan değişiklikle direk olarak Sovyetler Birliği'nin bir üyesi oldu.⁴⁸

2. Dünya Savaşı yıllarında Kazakistan Komünist Partisi sekreterliğine bir Kazak Türk getirilmişse de 1954'te görevinden uzaklaştırılarak yerine Leonit Drejnev atanmıştır. Bu esnada Kazaklar arasında Rus idaresine karşı başkaldırı ve isyanlar devam etmiş özellikle eğitim öğretimin Ruslaştırılması, dil ve tarih üzerinde Rus propagandasının yoğunlaştırılması gibi Rus politikaları Kazak milli bilincinin Ruslaştırma politikalarının aksine canlı kalmasına sebep olmuştur.⁴⁹ Bağımsız Kazakistan Cumhuriyeti'nin oluşumunda Kazak milli hayatında Dinmuhammed Kunayev'in teşviki ile Komünist Partisi'ne katılmış olan Kazak Türklerinden Nur Sultan Nazarbayev'in 22 Haziran 1989'da Kazakistan Komünist Partisi başkanlığı'na getirilmesinin önemli bir etkisi olmuştur.⁵⁰ Kazakistan 16 Aralık 1991 tarihinde bağımsızlığını ilan etmiş; Nur Sultan Nazarbayev ilk cumhurbaşkanı seçilmiştir.⁵¹

Zengin doğal kaynaklara sahip bir başka Türk Cumhuriyeti olan Kazakistan, eski Sovyetler Birliği'nin krom rezervlerinin %90'ı, çinko rezervlerinin %50'sine sahiptir. Eski Sovyetler Birliğinin üçüncü büyük kömür havzasına(50 milyar ton rezerv) ve tarıma elverişli arazinin 1/5'ine sahiptir. Ülkede 7 bini aşkın akarsu vardır. Ülkenin doğusundaki 28 milyon hektarlık bir orman varlığı kağıt sanayiine katkıda bulunur. Bunun dışında petrolden uranyuma kadar çok geniş maden zenginliklerine sahiptir. Ülkede 16 milyar varilden daha fazla petrol rezervi olduğu kanıtlanmıştır.⁵²

⁴⁸ S. Gömeç, **Türk Cumhuriyetleri ve Topulukları Tarihi**, Ankara, 2006, s.85.; U. Türkeş Günay, **Türklerin Tarihi**, Ankara, 2007, s.572.

⁴⁹ S. Gömeç, **Türk Cumhuriyetleri ve Topulukları Tarihi**, Ankara, 2006, s.87-88.

⁵⁰ M. Saray, **Yeni Türk Cumhuriyetleri Tarihi**, Ankara, 1999, s.181.

⁵¹ U. Türkeş Günay, **Türklerin Tarihi**, Ankara, 2007, s.572.

⁵² EIB, **European Investment Bank, 40 Years' Activity**, 1998.

I.3. ÖZBEKİSTAN

Özbek adının kaynağına dair Ebul Gazi Bahadır Han'ın verdiği bilgiye göre Altın Ordu hükümdarı Özbek Han'ın kendi halkına verdiği ad "Özbek" olarak ifade edilmiştir.⁵³ Cengiz Han'ın torunlarından Batu Han tarafından kurulan Altın Orda Devleti'nin (1227-1502) başına 9. han olarak, 1313 tarihinde Özbek Han geçmiş, kendi öncülüğünde Fergana vadisinde bulunan Türk topluluklarla birleşerek Özbek Devleti'ni 13. Asır ortalarında oluşturmuştur. Özbek Han Altın Orda'da islamiyetin yerleşmesine vesile olarak tuna taraflarında Bizans ve Slavların nüfuzunu kırarak Müslüman Türklerin baskısını artırmış ve bu bölgede gerek Bizans gerekse Rus knezleri ile ilişkiler kurarak Bizans'ı etkisiz Rus knezliklerini ise kendi koruyuculuğu altında güçlü bir hale getirmiştir.⁵⁴ Özbek Han zamanında bütün Deşt-i Kıpçak adı verilen bölgede Türk hakimiyetinin bulunduğunu Özbek Han'ın Azerbaycan seferine çıkarak Türkistan bölgesinde de güçlendiğini 1495'te Muhammed Şibani Han'ın Maverâünnehir'e girmesi ve onun ölümünden sonra Özbekler de bir süre kargaşanın hakim olması neticesinde Özbekler Horasan'dan İran'a kadar bir çok toprağı zapt etmişlerdir.⁵⁵ Osmanlı Devleti ile Şah İsmail arasında yaşanan Şii-Sunni çekişmesinde Özbekler Osmanlı tarafında yer almışlardır. Bu dönemde Ubeydullah Han İran'a karşı başarılı bir duruş sergilemiş 1753'te Ebulfeyz Han'ın öldürülmesinden sonra Özbek Hanedanı sona ererken başa Muhammed Rahim geçerek başka bir hanedan olan Mangıt Hanedanı dönemi başlamıştır.⁵⁶ Mangıt hanedanından Emir Said Haydar zamanında Özbekler oldukça gelişmişler ardından başa geçen Nasrullah Han, Muzaffereddin Han dönemlerinde hanlıklar arasında çekişmeler devam etmiştir. Bu esnada Rusların Türkistan istilasıyla 1852'de

⁵³ A. Caferoğlu, **Türk Kavimleri**, İstanbul, 1988, s. 26.

⁵⁴ S. Gömeç, **Türk Cumhuriyetleri ve Toplulukları Tarihi**, Ankara, 2006, s.177.

⁵⁵ S. Gömeç, **Türk Cumhuriyetleri ve Toplulukları Tarihi**, Ankara, 2006, s.178-179.

⁵⁶ F. Sümer, **Oğuzlar**, Ankara, 1972, s. 152; Özbekistan Cumhuriyeti içerisinde Kongrat, Nayman, Toyak, Saray, Barnı, Üç Urug, Bugut, Arlat, Kanglı, Kırk, Bataş, Karakalpak, Kineges, Mangıt gibi boylara rastlanmaktadır. S. Gömeç, **Türk Cumhuriyetleri ve Toplulukları Tarihi**, Ankara, 2006, s.180

Akmescid'e saldırılar yapılmış, Akmescid Hokand Hanedanlığı'ndan alınmış⁵⁷; Taşkent ve Buhara zapt edilmiş ve bu bölgeler Rusların eline geçmiştir. Bu durum karşısında Hindistan İngiliz valiliğinden ve Osmanlı Devleti'nden yardım talebinde bulunulmuş⁵⁸, ancak Buhara Hanlığı Rusya'nın kontrolü altına girerek yarı müstakil bir devlet olmasının, ardından 1873'te Hive Hanlığı'nın da aynı akıbete uğramasının önüne geçilememiştir.⁵⁹ Böylece Buhara, Hokand ve Hive Hanlıkları'nın hükümlerindeki bölgeler 19. asırda Çarlık Rusya'sının hakimiyetine girmiş oldu.

Çarlık Rusya'sı Emir Muzaffereddin'den sonra başa geçen Abdülhat zamanında Özbekistan'ı tamamen kontrolü altına almış 1898'de Rusya'ya karşı Fergana'da bir isyan hareketi gerçekleşmişse de Mir Alim Han döneminde Ruslar pek çok imtiyaz kazanarak hakimiyetlerini kuvvetlendirmişler, Alim Han Afganistan'a kaçmak zorunda kalmıştır.⁶⁰

1916 yılı Türkistan ayaklanmasında Özbek Türkleri de kaçmak zorunda kalmışlar Bolşevik devriminden sonrada Özbekler Türkistan'da Sir Derya, Semerkant, Fergana gibi yarı bağımsız Buhara ve Hive hanlıklarında dağınık bir biçimde yaşamışlardır. 1917 Aralık ayında Hokand'da Müslümanların kurmuş olduğu Mustafa Çokay başkanlığında ki hükümet Kızılordu tarafından devrilmiş bu darbeden sonra yeni yönetime karşı Basmacı ayaklanması gerçekleşmiştir. Kızılordunun Hive ve Buhara Hanlıkları'nı 1920'de yıkması Basmacı ayaklanmasının yayılmasına sebep oldu ancak Enver Paşa liderliğindeki Basmacı hareketi, İsmail Suphi Soysallıoğlu ve Z. Velidi Togan'ın Türkistan Milli Birliği Teşkilatı adı altında farklı bir birlik kurmaları nedeniyle Basmacı Hareketi başarısız

⁵⁷ Ayrıntılı bilgi için bkz. B. Hayıt, **Türkistan Türkleri'nin Milli Mücadeleleri Tarihi**, Ankara, 1995, s.63-65.

⁵⁸ Bkz. M. Saray, **Rus İşgali Devrinde Osmanlı Devleti ile Türkistan Hanlıkları Arasındaki Siyasi Münasebetler, 1775-1875**, İstanbul, 1984, s. 89-91

⁵⁹ S. Gömeç, **Türk Cumhuriyetleri ve Toplulukları Tarihi**, Ankara, 2006, s.181-182.; Ayrıca bkz. M. Saray, **Yeni Türk Cumhuriyetleri Tarihi**, Ankara, 1999, s.272-281.

⁶⁰ M. Bala, "Buhara", **İslam Ansikolpedisi**, C.2, 1979, S. 768-769.

olmuştur. 1922’de Rusya’nın gerçekleştirdiği reformlar ayaklanmaların etkisini azaltmış ve Türkistan 1925’te Sovyetler Birliği’nin üyesi olmuştur.⁶¹

Sovyetler Birliği 2. Dünya Savaşı yıllarında başbakan Feyzullah Hocayev, Komünist Parti üyesi Ekrem İkrarov gibi isimler başta olmak üzere pek çok Özbek aydınını tutuklayarak idam etmiş, 1945’ten sonra Komünist Parti idaresine gelen Abdulkadir Muhiddinov’un Özbek milli kültürüne sahip çıkan tavırlarından rahatsız olan Ruslar 1959 yılında Komünist Parti’ye Şeref Raşidov’u getirmişler ve böylece Türkler’i asimile etme politikasına hız vermişlerdir.⁶² 1989 Haziran ayında Özbekistan Komünist Partisi’nin başına getirilen İslam Kerimov önderliğinde ki Sovyetler Birliği’ne bağlı Özbekistan Halk Cumhuriyeti, 31 Ağustos 1991’de bağımsızlığını ilan etmiştir.⁶³

Özbekistan ekonomik olarak da önemli imkanlara sahiptir. Özbekistan pamuk üretimi Sovyetler Birliğinin %50’lik ihtiyacını karşılamaktadır. Et, süt, yumurta yönünden de aynıdır. İpek üretimi ve meyvecilikte ileridir. Ülkenin en büyük bölümünü kaplayan Kızıl Kum Çölü’nün zengin doğal gaz, altın ve uranyum yataklarına sahip olduğu bilinmektedir. Özbekistan’ın sahip olduğu yıllık 100 ton kapasiteli altın madeni, bütün diğer ülkelerin de iştahlarını kabartacak özelliktedir.⁶⁴ Çünkü bu miktar dünyadaki en büyük altın ocaklarının üretiminden çok fazladır. Ayrıca Özbekistan’da stratejik bir madde olduğu için miktarı tam belirtilmeyen ve işletilmekte olan Uranyum yatakları da bulunmaktadır.⁶⁵ Orta Asya’nın en sanayileşmiş ülkelerinden olan Özbekistan’da dünyanın en yüksek kaliteli altını

⁶¹ A. Çeçen, **Türk Devletleri**, Ankara, 2003, s. 471.

⁶² Bkz. S. Gömeç, “Özbekistan Türk Cumhuriyeti”, **Türk Dünyası El Kitabı**, C.1, Ankara, 2001, s.821-827.

⁶³ S. Gömeç, **Türk Cumhuriyetleri ve Topulukları Tarihi**, Ankara, 2006, s.201.; U. Türkeş Günay, **Türklerin Tarihi**, Ankara, 2007, s.575.

⁶⁴ Kazakistan, **IMF Economic Reviews-18**, Washington, April-1995.

⁶⁵ Yasmin Melet “China’s political and economic relations with Kazakhstan and Kyrgyzstan”, **Central Asian Survey**, Volume:17, Number:2, June-1998, s.229-252.

çıkarılmaktadır. Güney Afrika'dan sonra dünya ikincisidir. Yıllık toplam altın üretimi 250 tonun üzerindedir.⁶⁶

I.4. KIRGIZİSTAN

Asya'nın en büyük devletlerinden biri olan Kırgızistan'a Kırgız Türkleri'nin ne zaman geldiği ve Kırgız adı konusunda değişik görüşler varsa da büyük gruplar halinde Çingizli hakimiyetinden sonra bölgeye geldikleri bilinmektedir. Çin kaynaklarında adları Kien-kun, K'i-ku, Kiekou, Hsia-chia-ssu⁶⁷, Kök Türkçe yazılı metinlerde Kırkız, Tibet kaynaklarında ise Gir-kis şeklinde geçtiği⁶⁸ benimsenmektedir. Kök Türkçe yazıtlarda bahsedilen ve tarihleri çok eskiye dayanan Kırgızların Çin kaynaklarında da M.Ö. 2. ve 1. asırlarda Hun idaresinde oldukları ve Mo-tun'un hakimiyeti altına aldığı kavimlerden biri oldukları sırada Çin ile Kırgızlar arasında zaman zaman evlilikler yoluyla karışımların yaşandığı ifade edilmektedir.⁶⁹ M. S. ki yıllarda Kuzey Hunlarına bağlı Kırgızların ayaklandıkları ve Hun idaresinden çıkarak bölgede dağınık şekilde yaşadıkları; bugünkü yurtlarına ise 13. Asırdan sonraki Moğol istilasıyla geldikleri anlaşılmaktadır.⁷⁰ Kırgızlar, Kuzey Çin'deki Tabgaç sülalesi ile ilişki kurmuşlar ve M. S. 4.-5. asırlarda Orta Asya'da güçlenen Juan-Juanların kontrolüne girdikten sonra Kök Türk kağanı İşbara Kağan tahta çıktığında Mukan Kağanın oğlu Apa'nın idaresine girmişlerdir. 630'da İl Kağan idaresinde Kök Türkler Çinlilerce mağlup edilince Kırgızların da Çin kontrolüne girmeleri ve Kapgan Kağan döneminde Çin'e karşı ortak mücadele teklifine katılmadıkları görülmektedir. 710'da yeniden itaat altına alınan Kırgızlar Kök Türk Kağanlığı'nın yıkılmasından sonra Uygurların başa geçmesini

⁶⁶ Tercüman, 21 Eylül 1991.

⁶⁷ W. Eberhard, **Çin'in Şimal Komşuları**, Çev. N. Uluğtuğ, Ankara, 1942, s.69; P. B. Golden, **Türk Halkları Tarihine Giriş**, Çev. O. Karatay, Ankara, 2002, s.144-145; İbrahim Kafesoğlu, **Türk Milli Kültürü**, İstanbul, 1991, s. 130.

⁶⁸ S. Gömeç, **Türk Cumhuriyetleri ve Topulukları Tarihi**, Ankara, 2006, s.109., A. Çeçen, **Türk Devletleri**, Ankara, 2003, s. 485.

⁶⁹ L. N. Gumilev, **Hunlar**, Çev. A. Batur, İstanbul, 2003, s.151.

⁷⁰ B. Ögel, **İslamiyetten Önce Türk Kültür Tarihi**, İstanbul, 1984, s. 208.

kabullenmeyip Uygurlar'a karşı baş kaldırmışlardır.⁷¹ Uygurlar, 779 tarihinden itibaren Kırgızlar desteğiyle Tonga Baga Kağan tarafından Böğü Kağan'ın tahttan indirilmesiyle güç kaybettiler.⁷² 839'da Uygur kağanının öldürülmesiyle Kırgızlar Türk Devleti'nin başına geçmişlerdir.⁷³ Kırgızlar 924 yılında Moğol asıllı Kitanlar'ın saldırılarına maruz kalmışlar; 1130'dan itibaren Ötüken bölgesinden uzaklaşarak 1199'da Çingiz Han'ın Nayman hanı Buyruk'u yenerek Kırgız bölgesine hakim olmalarıyla Çingiz hakimiyetine girmişlerdir. Çingiz Han öldükten sonra Kırgız toprakları oğlu Çağatay Han idaresine girmiştir. Kubilay Han idareyi ele aldıktan sonra ise Kırgızlar üzerine ordu göndermiş ve onları kontrolü altına almıştır. 14.-15. yüzyıllar Moğol hakimiyetinde geçtiği için bu dönemde elde bulunan bilgiler oldukça sınırlıdır. 17.asıra doğru Hakas-Kırgız⁷⁴ hanlıklarının kurulmaya başladıkları, Kara Kalmuk denilen Oyratlar'ın Kırgız hanlıklarını tehdit ettikleri ve bu sırada Rusların da bölge üzerinde hakimiyet kurmaya çalıştıklarını görmekteyiz.⁷⁵ Çarlık Rusyası Kırgız bölgelerine Rus iskanı politikasını yürütürken Kırgızların⁷⁶ büyük bir kısmı da Fergana bölgesinde Hokand Hanlığı'nın güçlenmesine yardım etmişler ve Özbekler ile birlikte Doğu Türkistan'ın ve Hokand Hanlığı'nın bağımsızlığı için önce Çin sonrada Rusya ile mücadele etmişlerdir. Doğu Türkistan'ın Çin, Hokand Hanlığı'nın Rus Çarlığı tarafından ele geçirilmesi ile birlikte 1880'li yıllardan itibaren Kırgızlar yavaş yavaş Çarlık Rusya'nın hakimiyetini kabul etmişlerdir.⁷⁷ Ayrıca yine Çarlık Rusyası döneminde Kırgızlar 1876'da Abdurrahman Atçabaşı; 1885'de Oş şehrinde Derviş Han Töre; 1898'de

⁷¹ S. Gömeç, **Türk Cumhuriyetleri ve Toplulukları Tarihi**, Ankara, 2006, s.112-118.

⁷² S. Gömeç, **Uygur Türkleri Tarihi**, Ankara, 2009, s. 93.

⁷³ S. Gömeç, **Kırgız Türkleri Tarihi**, Ankara, 2009, s. 61-62

⁷⁴ 6. Y.y. sonlarına doğru Çin kaynaklarında Kırgızlardan Hakas adıyla söz edilmektedir. H. Kasapoğlu Çengel, "Kırgız Türkleri ve Kırgız Türkçesi", **Türkler**, C.19, Ankara, 2002, s.578-595.

⁷⁵ Çingizliler devrinde Kırgızlar hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. S. Gömeç, **Türk Cumhuriyetleri ve Toplulukları Tarihi**, Ankara, 2006, s.121-132.; S. Gömeç, **Kırgız Türkleri Tarihi**, Ankara, 2009, s. 65-89.

⁷⁶ İlk Rus istilasları yıllarında Ruslar Kazak Türkleri'ne benzedikleri için Kırgızları "Kazak" kavim adıyla adlandırmışlar daha sonra Ruslar bu Türk boyu için "Kara Gırgız", "Vahşi taşlı Kırgız" tabirini kullanmışlardır. A. Caferoğlu, **Türk Kavimleri**, İstanbul, 1988, s. 30.

⁷⁷ U. Türkeş Günay, **Türklerin Tarihi**, Ankara, 2007, s.579-580.

Andican'da Muhammed Ali(Dükçi İşan) önderliğinde Çarlık Rusyası tarafından kanlı şekilde bastırılan bir çok isyanda bulunmuşlardır.⁷⁸

1. Dünya Savaşı içinde Rus yönetimine karşı Ağustos 1916'da Bişkek'te yeniden isyan eden Kırgızlar Sovyet Rusya döneminde Rusların Türkistan Sovyet Komiserliği'ni kurmalarıyla birlikte Bolşevik İhtilali'nin yarattığı ortamda Kırgızistan'ın bağımsızlığı için yeniden mücadeleye giriştiler. Ancak Ruslar Taşkent'teki Sovyet komiserliği aracılığıyla Ermenilerden destekli bir ordu ile Kırgızlar'ın üzerine yürümüş ve bu tarih Kırgızistan'ın esaret hayatının başlangıcı oldu.⁷⁹ Kırgızlar 1926 yılına geldiğinde Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği'ne katıldıktan sonra Komünist Parti aracılığıyla faaliyetlerini sürdürmüşlerdir.1925'te Kırgızistan Komünist Partisi başkanı olan Abdulkerim Sıddıkoğlu, K. Kudaykuloğlu, D. Babakhanoğlu sürgüne gönderilmişler bu şekilde Kırgız kimliği ve kültürünün yok edilmesi ve milli önderlerin uzaklaştırılması amaçlanmıştır.⁸⁰ Bütün bunlara rağmen 1929'a kadar bağımsızlık hareketlerini sürdürdüler.⁸¹ 1960'lı yıllarda Kırgızistan Komünist Partisi'nin ikinci kongresinde İ. R. Rezzakov Komünist Partisi'nin faaliyetlerini destekleyen ve bu anlamda Kırgızları kendi milli tarihlerinden koparan düşünceleri dile getirmiş; "Burjuva milliyetçiliğinin belirtilerine karşı yeni tedbirler alacaklarını" söylemişti.⁸² 1985 yılından itibaren Sovyetler'de yaşanan siyasi gelişmelerle Kırgızlar da bağımsızlık sürecine girmişler, aslen bir fizikçi olan Askar Akayev 27 Ekim 1990'da devlet başkanı seçilmiş, 31 Ağustos 1991 günü Kırgız Türkleri bağımsızlıklarını ilan etmişlerdir.⁸³

Kırgızistan'ın hayvancılık ağırlıklı bir ekonomik yapısı vardır. Bunun yanı sıra 4000'den fazla bitki çeşidine sahiptir. Çok sayıda hidroelektrik santrali ile yılda 9.3 milyar Kwh. elektrik enerjisi üretilmektedir. Kırgızistan sınırlarındaki Tanrı dağlarında 10 milyon ton rezervli demir filizi bulunmaktadır. Bu dağların güneyinde

⁷⁸ S. Gömeç, **Türk Cumhuriyetleri ve Toplulukları Tarihi**, Ankara, 2006, s.140-141.

⁷⁹ S. Gömeç, **Kırgız Türkleri Tarihi**, Ankara, 2009, s. 109-110.

⁸⁰ S. Gömeç, **Türk Cumhuriyetleri ve Toplulukları Tarihi**, Ankara, 2006, s.145-147.; S. Gömeç, **Kırgız Türkleri Tarihi**, Ankara, 2009, s. 112-113.

⁸¹ R.R. Arat, "Kırgızistan", **İslam Ansiklopedisi**, C.6., İstanbul, 1977, s.739.

⁸² S. Gömeç, **Türk Cumhuriyetleri ve Toplulukları Tarihi**, Ankara, 2006, s.147.

⁸³ S. Gömeç, **a.g.e.**, s.157-158.

civa, sürme ve altın yatakları da vardır. Fergana vadisinde petrol ve gaz yatakları mevcuttur. Kırgızistan kömür yatakları bakımından 31 milyon ton rezerv ile Orta Asya'da birinci sırada yer almaktadır.⁸⁴

I.5. TÜRKMENİSTAN

Türkmen kelimesinin “Türk’e benzer, Müslümanlığı kabul etmiş Oğuz” veya “Konar-göçer Türk” gibi anlamlara geldiği hakkında çeşitli görüşler bulunmaktadır.⁸⁵ Türkçe de “-men, -man” ekinin anlamı kuvvetlendirici bir anlamda “ Türkmen= saf kan Türk” olarak da ifade edildiği öne sürülmüştür.⁸⁶ Türkçe de Kuman, Ataman, Karaman gibi pek çok kelimenin sonunda -men, -man eki kullanılmaktadır. Türkmenler Çağatay ve Kıpçak sahasındaki boylarla birlikte gelişmişler içinde buldukları Oğuz grubunun kullandığı ağızlarda görülmeyen bazı ağız özellikleri de bulunmaktadır. Bu açıdan Türkiye Türkleri ve Azerbaycan Türkleri ile aynı özelliklere sahiplerdir.⁸⁷

Türkmenistan'ın M.Ö. ki dönemlerden beri Türklerin yerleştikleri bir bölge olduğunu gerek Hun ve gerekse Kök Türkler döneminde bu yerleşimin devam ettiğini; bölgeye gerçekleşen büyük ve kapsamlı Oğuz göçlerinden sonrada ilk Müslüman Türk devletlerinin kurulduklarını söylemek mümkündür. 9. asırda Salur, Kınık⁸⁸, Yazır, Kayı, Bayat boylarının karışımıyla oluşan Oğuz Türkleri, Türkmenistan'da yaşamakta olan Türkmenlerin atalarıdır. Bu Oğuz Türkleri Seyhun'dan Hazar Denizi'ne Aral Gölü'nden Horasan'a kadar geniş bir coğrafyada Yenikent merkez olmak üzere büyük bir devlet kurmuşlardır. Oğuz yabgusu ile

⁸⁴ Mehmet Saray, **Türkmen Tarihi**, Yeni Türk Cumhuriyetleri Serisi-5, İstanbul, Nesil Matbaacılık ve Yayıncılık, 1993.

⁸⁵ Bu görüşler için bkz. F. Sümer, **Oğuzlar**, Ankara, 1972, s. 5.; Z. Velidi Togan, **Umumi Türk Tarihine Giriş**, İstanbul, 1981, s. 144.; B. Ögel, **Türk Mitolojisi**, C.1., Ankara, 1971, s. 227.

⁸⁶ R. Grousset, **Bozkır İmparatorluğu**, Çev. R. Uzmen, İstanbul, 1981, s. 153.

⁸⁷ S. Gömeç, **a.g.e.**, s.210.

⁸⁸ 24 Oğuz boyundan birisi olan Kınık boyu, Selçuklu Türkleri'ni oluşturmuştur. Türkmenlerin en büyük boyları arasında ise Teke, Yamut, Çavdur, Göklen, Sarıg, Alili, Ersarı ve Salura kabileleri gelmektedir. S. Gömeç, **a.g.e.**, s.210-212.

Selçuk Bey arasında yaşanan anlaşmazlıklar nedeniyle Türkmenlerin bir bölümü Selçuk Bey idaresinde güneye Horasan'a gitmişler, burada Selçuk Bey ile beraber Kıpçak, Peçenek ve Karahanlılar ile mücadele etmişlerdir. Çağrı ve Tuğrul Beyler komutasında Gazne ordusunu Dandanakan'da yenilgiye uğratan 1040 yılında Büyük Selçuklu Devleti'ni kuran, 1071'den itibaren Anadolu coğrafyasına gelen Türkmenler esasen bu Oğuz boylarına mensuptur.

17. asıra kadar yani Moğol asıllı Kalmuk istilasına kadar bağımsızlığını koruyan Türkmenler Hive Hanlığı ve İran'ı tehdit edecek kadar güçlenince Ebulgazi Bahadır Han'ın ani saldırılarına maruz kaldılar. 19. asıra gelindiğinde Türkmenler hem İran hem de Hivelilerin saldırıları ile zayıflamışlar ve pek çok Türkmen boyu bu saldırılarda zarar görmüştür.⁸⁹ İran- Türkmen mücadelelerinde Türkmenler başarılı olmuşlarsa da bu kez Rusya ile karşı karşıya kalmışlardır. Türkmenler Rus saldırılarına karşı 1870'lerde Tıkma Serdar ve Nurberdi Han önderliğinde direniş göstermişler ancak Ruslar Hive yolu üzerinde ki engelleri kaldırarak Hokand ve Buhara'yı işgal ettiler. Hive hanının Türkmen lideri Nurberdi Han'a ortak hareket etme teklifi kabul edilmemiş, 1873 yılında Ruslar Hive'yi ele geçirmişlerdir.⁹⁰ Ruslar Yamud Türkmenleri üzerine Rus kumandanı Kaufmann emrindeki birlikleri göndererek burada "Orta Asya istila tarihinin en büyük katliamlarından birini" gerçekleştirdiler.⁹¹

Ruslar 1874 yılından itibaren Türkmenistan'a tamamen yerleşme niyetiyle geldiklerinde Nurberdi Han bu işgale karşı kanlarının son damlasına kadar savaacaklarını söylüyordu. 12 Mayıs 1877 Türkmen kuvvetleri Ruslarla karşılaştılar ancak kendilerinden çok üstün olan Rus kuvvetleri karşısında gerilemek mecburiyetinde kaldılar. 1877- 1878 Osmanlı- Rus Savaşı'nın Rusya lehine sonuçlanması, Nurberdi Han'ın 1880'de ölmesi Türkmenler üzerinde olumsuz bir etki bırakmıştır. Rus general Skobelev 1880'de Türkmen topraklarına girmiş

⁸⁹ S. Gömeç, **a.g.e.**, s.214.

⁹⁰ A. Nimet Kurat, **Rusya Tarihi**, Ankara, 1999, s.351.

⁹¹ S. Gömeç, **a.g.e.**, s.216.; Ayrıntılı bilgi için bkz. M. Yetişgin, "Rusların Türkmen Topraklarını İstilaları", **Türkler**, C.18, Ankara, 2002, s.596-606.

Türkmenler burada 26 bin ila 40 bin arasında şehit vermişlerdir.⁹² Nurberdi Han öldükten sonra eşi Gülcemal Hatun'un idaresinde Türkmenler 1884 yılında toplanan kurultayda Ruslar ile iyi geçinme politikası izleme kararı aldılar 1912'de Hive topraklarında Özbekler ile yaşanan kavgalar 1913'te Rusların bölgeye askeri müdahalesiyle sonuçlandı. Uzun süre Rus kuvvetlerine direnen Türkmenler 1913'te Cüneyd Han idaresinde 1917 Bolşevik İhtilali'ne kadar mücadele ettiler. 1917 ihtilali sırasında Özbekler ile yaşanan anlaşmazlıklar nedeniyle Türkmenler Cüneyd Han idaresinde Hive şehrini kuşatmışlar ancak yine Rusların müdahalesi ile kuşatma kaldırılmıştır. Rusların Hive'ye hakim olmasından sonra Cüneyd Han'a karşı Hiveliler kışkırtılmıştır. 1920'de genç Hivelilerden olan Sultan Muradoğlu başkanlığında geçici bir ihtilal hükümeti kurulmuş 1924'te Türkmenler Türkmenistan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti adı altında Komünist Partisi kurulmasıyla birlikte 13 Mayıs 1925'te Sovyetler Birliği'ne katıldılar.⁹³

1937-1938 yıllarında pek çok Türkmen milliyetçisi sürgüne gönderilmiş 1958'de Türkmenistan Komünist Partisinde ki Türkmen liderlerde görevlerinden alınmıştı.⁹⁴ Rusya devamlı olarak Türkmenleri göçe zorlamış bu nedenle Türkmen nüfuzu daima azalmıştır. 1980'lerden sonra Komünist Partisi 1. Sekreteri olan Sapar Murad Niyazov liderliğinde 1989'da Türkmen Türkçesini resmi dil ilan etmiş, 26 Ekim 1991'de yapılan halk oylaması ile de bağımsızlığını ilan etmiştir.⁹⁵

Türkmenistan ekonomisi köy ekonomisine dayanır. Üretimde pamukçuluk, bağcılık önemli bir yer tutar. Üretilen pamuğun ancak %1'i Türkmenistan'da işlenebilmektedir. Besicilik ve tarımsal ürünler yönünden zengindir. Yarım milyon hektar arazisi sulanabilmektedir. Kükürt, sodyum sülfat, sülfür, iyot, krom gibi maden yataklarına sahiptir. 1990 yılı rakamlarına göre yıllık 88 milyar m³. doğalgaz

⁹² M. Yetişgin, "Rusların Türkmen Topraklarını İstilaları", **Türkler**, C.18, Ankara, 2002, s.602; Bazı kaynaklarda bu sayı 26.500 olarak gösterilmektedir. Bkz. S. Gömeç, **Türk Cumhuriyetleri ve Toplulukları Tarihi**, Ankara, 2006, s.217.

⁹³ S. Gömeç, **Türk Cumhuriyetleri ve Toplulukları Tarihi**, Ankara, 2006, s.218-219.

⁹⁴ S. Gömeç, **a.g.e.**, s.220.

⁹⁵ S. Gömeç, **a.g.e.**, s.228.

üretimi vardır. Petrol üretimi de yıllık 5.8 milyon ton gibi azımsanmayacak miktardadır.⁹⁶

⁹⁶ TİKA, **Avrasya Dosyası**, Özbekistan Özel Sayısı, Sayı:109, Ekim 98/2.

II. BÖLÜM:

SOĞUK SAVAŞ DÖNEMİ VE SOVYET RUSYA’NIN DAĞILMA SÜRECİ

II.1. SOVYETLER BİRLİĞİ İLE BATI DÜNYASI MÜCADELESİNİN ANA SEBEPLERİ

1945–1990 yılları arasında Amerika ve Sovyetler Birliğinin önderlik ettiği iki blok arasında yaşanan krizler ve zaman zaman gerçekleşen çatışma dönemi “Soğuk Savaş” olarak adlandırılmıştır.⁹⁷ Her iki süper gücün hükümetleri II. Dünya Savaşı’nın sonunda ortaya çıkan oldukça eşitsiz ancak kimsenin meydan okuyamadığı güç dengesine yol açan küresel güç dağılımını kabul etmişlerdi.⁹⁸

II. Dünya Savaşı’ndan galip çıkan iki devlet Sovyetler Birliği ve Amerika Birleşik Devletleri, savaş sonrasında kıtalarda oluşan güçler dengesi boşluklarını doldurmaya aday iki güçlü devletti. ABD kendi kabuğuna çekilmek istiyor; Sovyetler Birliği ise yayılcı bir politika izlemek istiyordu. Nitekim savaş sonunda Sovyetler Doğu Avrupa’nın birçok ülkesine yerleşmişti. II. Dünya Savaşı’ndan sonra, işgal yoluyla ya da kendine yakın hükümetler kurarak Doğu Avrupa ülkelerine yerleşen Sovyetler Birliği, yıkılan ekonomisine rağmen siyasi olarak güçlenmişti.⁹⁹ Sovyetler Birliği’nin komünist rejimi yayması Avrupa ülkelerini ve ABD’yi tedirgin etmekteydi. Sovyetler Birliği’nin izlediği politikalar sonucu dünya doğu ve batı olarak ikiye bölünmüş ve iki taraf arasında Soğuk Savaş olarak adlandırılan mücadele yaşanmıştır.

⁹⁷ Stephen J. Lee, **Avrupa Tarihinden Kesitler 1789–1980**, Dost Kitabevi Yayınları, Ankara, 2002, s.309.

⁹⁸ Eric Hobsbawn, **Kısa 20.yy 1914–1991 Aşırılikler Çağı**, Sarmal Yayınları, İstanbul, 2003, s.278.

⁹⁹ Fırat Purtaş, **Rusya Federasyonu Ekseninde Bağımsız Devletler Topluluğu**, Platin Yayınları, Ankara, 2005, s.28.

1953'te Stalin ölünce yerine Kruşçev geçti. Kruşçev Sovyetler'de siyasi, ekonomik ve sosyal sahada birçok reformun başlatıcısı oldu. Kruşçev'in en önemli etkisi "Destalinizasyon" ve dış politika konusunda olmuştur. 14–25 Şubat 1956'da Moskova'da yapılan Komünist Parti XX. Kongresinde Kruşçev, Lenin'in "farklı sosyal sistemlere sahip ülkeler arasında barış içinde yaşama" ilkesini benimseyerek, batıyla olan gerilimi yumuşatmaya çalıştı. Bu kongrede ayrıca Stalin'in ilahlaştırılması ve bunun doğurduğu sonuçları kınamıştır. Bu açıdan Komünist Parti XX. Kongresi Sovyet tarihinin önemli kilometre taşlarından biridir. Kruşçev döneminde Sovyetler Birliği durumu değiştirmek, devletin resmi ideolojisini tekrar düzenlemek isteyen muhalif hareketler ortaya çıkmıştır. Bunların yaymış olduğu hareketler sonucunda ise 1980'li yıllara gelindiğinde gerçekleşecek olan değişikliklere zemin hazırlanmıştır.

Sovyetler Birliği'nde, 1964'de komünist parti içinde düzenlenen bir komployla Kruşçev'in görevden alınması sonucu Leonid Brejnev dönemi başlamıştır. 1964–1982 yılları arasında geçen bu dönem "durgun Stalinizm" olarak adlandırılır.¹⁰⁰ Öte yandan Brejnev askeri yapıyı ve ülkenin ideolojik liderlik konumunu da devam ettirmeye çalışmıştır. Bu doğrultuda Sovyet orduları 1968 Brejnev Doktrini'yle Çekoslavya'ya müdahale etmiştir. Brejnev Doktrini SSCB'nin dağılmasına kadar, topluluk ve blok ülkelerinin tercih hakkını kaldırmıştır. Sovyet ekonomisinin giderek uluslararası piyasada rekabet şansını kaybetmesi ve bu durumun, "Süper Güç" olma iddiasında olan Sovyetlerin statüsünü tehlikeye sokması, Sovyet yöneticileri bu sorunu gidermek için harekete geçirmiştir. Bu sebeple, dış politikada ciddi bir kırılma olarak nitelenebilecek "yumuşama-detente" politikaları sayesinde SSCB, Brejnev döneminde hem batı ile iyi ilişkiler kurarak ticaret hacmini artırmayı hem de ihtiyaç duyduğu batı teknolojisinden yararlanmayı hedeflemiştir. Bu nedenle 1975'de 35 Avrupa devleti ile ABD ve Kanada arasında imzalanan Helsinki nihai senedi ile batının Avrupa'daki Sovyet nüfuz alanını kabul etmesi doğu batı ilişkileri açısından bir dönüm noktası olmuştur.¹⁰¹ 1979 yılında SSCB'nin Afganistan'a müdahalesi batıyla olan yumuşama dönemini sona

¹⁰⁰ Purtaş, a.g.e., s .30.

¹⁰¹ Zeynep Dağı, **Kimlik, Milliyetçilik ve Dış Politika Rusya'nın Dönüşümü**, Boyut Yayınları, İstanbul, 2005, s. 90.

erdirmiştir. Afganistan müdahalesiyle Rusya bir nevi blok içi üstünlüğünü ispatlamaya çalıştıysa da, başarısızlığı diğer etnik milliyetler için bir başkaldırı zemininin oluştuğunu göstermiştir. Brejnev ekonomi ve sosyal yaşamda da düzenlemeler yapmıştır. 70’li yıllardan itibaren SSCB, siyasi olarak sistem krizinin ve ekonomik krizle birlikte sosyal krizin sürekli hale geldiği bir ülke olmuştur.¹⁰²

1980’lere gelindiğinde acil bir şekilde ihtiyaç duyulan bazı reformları 1982’de Brejnev ölünce iktidara geçen Andropov başlattı. Ancak 1984’te Andropov’un ani ölümüyle reformlar yarım kalmıştır. Andropov’un yerini alan 73 yaşındaki Çernenko da istediği reformları gerçekleştiremeden ölmüştür. 1985’te Komünist Parti Merkezi Komite’nin olağanüstü toplantısında genel sekreterliğe seçilen Mihail Gorbaçov, göreve gelir gelmez Andropov’un yolundan gideceğini, ülkesinin teknolojik gelişimi ve ekonomik büyümesi için çalışacağını tüm dünyaya duyurdu.¹⁰³ Gorbaçov, Sovyet toplumunun ekonomik ve sosyal çürüme ile beraber siyasal çözülme sürecine girdiğini gözlemlemiştir. Bu süreci durdurmak için aldığı tedbirler, birliğin dağılmasının kansız bir şekilde gerçekleşmesini sağlamıştır. Göreve geldiğinde 56 yaşında olan ve Sovyet tarihinin en genç genel sekreteri olan Gorbaçov’un ilk girişimleri ekonomik alanda olmuştur. Gorbaçov’un iç politikası tüm dünyaya bilinen iki programla özetlenmiştir. Bunlar “perestroyka: yani yeniden yapılanma” ve “glasnost: açıklık”¹⁰⁴ adlı demokratikleşme politikalarıdır. Perestroyka; pazar kurallarının ekonomiye uygulanmasını, politik yaşamda ise partinin tarafsızlığını hedefliyordu.¹⁰⁵

Glasnost ya da demokratikleşme politikası siyasi ve kültürel yaşam üzerindeki ideolojik kontrolün kırılması, sistemi sorgulayarak demokratikleşmenin başlaması ve böylece içsel dinamiklerin harekete geçebilmesine neden olmuştur.¹⁰⁶ Purtaş’a göre, 1989’da yaşanan Çernobil faciası glasnost politikasının tetikleyicisi

¹⁰² Purtaş, a.g.e., s. 32.

¹⁰³ Purtaş, a.g.e., s. 32.

¹⁰⁴ Davies, Glasnost’un hatalı bir şekilde “açıklık” olarak çevrildiğini aslında “kamuya açık olma” anlamına geldiğini yazmaktadır. Bkz. Norman Davies, **Avrupa Tarihi**, İmge Yayınları, Ankara, 2006, s. 1189.

¹⁰⁵ Davies, a.g.e., s. 1189.

¹⁰⁶ Dağı, a.g.e., s. 92.

olmuş ve Sovyet basını iyice güvenilirliğini kaybederek gerçekleri halktan sakladığı gerekçesiyle yönetim bağımsız basın kurma girişimini başlatmıştır.¹⁰⁷

Gorbaçov dış politikada köklü değişiklikler yapabilmek için, öncelikle ideolojik temelli geleneksel dış politikasında ciddi bir reform yapmak istedi. Dışişleri bürokrasisine ve dış politikaya yeni bir yön veren Gorbaçov, Batının düşman değil “ortak” olarak algılanması gerektiğini söyleyerek geleneksel dış politikada radikal bir değişim başlatmıştır.¹⁰⁸ Bu düşünceler doğrultusunda ise doğu-batı ilişkilerinde yeni bir sayfa açılmış ve soğuk savaşı sona erdiren uygulamalar yürürlüğe koymuştur. Gorbaçov gerek silahsızlanma gerekse Afganistan’dan çekilme kararı ile batıda önemli bir güven ve saygı kazanmıştır.

II. 2. SOVYETLER BİRLİĞİNİN DEMOKRATİKLEŞME SÜRECİ: GLASNOST VE PERESTROYKA POLİTİKALARI

II.2.1. Perestroyka Politikası

II.2.1.1.Devlet Kademelerinde Yenileşme

1984 yılına Andropov’un ölümü üzerine işbaşına gelen Çernenko, tutucu ve Brejnev gibi geleneksel yapının devamından yana olduğu için Andropov’un başlattığı reformları sürdürmemiştir. Fakat, Çernenko’nun liderlik süresi çok kısa sürmüştür. Çernenko’nun ölümü üzerine, 1985 yılında liderliğe yükselen Gorbaçov’un ilk işi, Andropov’un başlattığı kadroların yenileşmesi politikasını hızlı bir şekilde devam ettirmek olmuştur. Göreve geldiği ilk yıl boyunca devlet ve parti bürokrasisinde adeta “Gorbaçovlaşma” hüküm sürmüştür.¹⁰⁹ Bu çerçevede Türkmenistan, Kırgızistan ve Özbekistan’da, bütün parti ve devlet bürokrasisinin yarısından fazlası değiştirilmiştir. Böylece, ülke genelinde parti hücre birimlerinin beşte biri yeniden yapılandırılmıştır. Gorbaçov’un görevde bulunduğu ilk yılda yapılan kadrolarda yenileşme hareketi, Perestroyka’nın Andropov reformları

¹⁰⁷ Purtaş, a.g.e., s. 34.

¹⁰⁸ Dağı, a.g.e., s. 93.

¹⁰⁹ Thane Gustafson-Dawn Mann, “Gorbachev’s First Year: Building Power and Authority”, **Problems of Communism**, May/June 1986, s. 2.

çizgisinde genişlemesi ve derinleşmesini sağlarken, Brejnev dönemi kadrolarını da tasfiye etmiştir. 1986'nın sonunda "Brejnev grubu"nun elemanı ve Politbüro üyesi, Kazakistan parti sekreteri Kunayev görevinden uzaklaştırılmıştır. Kunayev'in yerine Rus asıllı Kolbin'in atanması, Sovyetler Birliği'nin dağılmasını hızlandıran etnik temelli başkaldırlara başlangıç oluşturmuştur.¹¹⁰

1987'de kadroların yenilenmesi hareketi, önceki yıllara oranla hız kesmiş; fakat yeni bir boyut kazanmaya başlamıştır. Bu dönemde, bir taraftan Brejnev kadrolarının tasfiyesi devam ederken, diğer taraftan Gorbaçov'la reform konusunda uzlaşmayanların konumları zayıflatılmaya çalışılmıştır. Ayrıca bu dönemde, Gorbaçov'un yönetim bağlamında iki grupta işbirliğine gittiği görülmektedir. Bu gruplardan ilki, doğrudan yönetim kadrolarına dahil edilmeyen; fakat medyadaki etkinlikleri ve akademik yayınlardaki makaleleriyle reformun altyapısını oluşturan, bu düşüncenin yaygınlaşmasını sağlayan ve aynı zamanda, Gorbaçov'a danışmanlık hizmeti sunan Sovyet aydınlarıdır.¹¹¹ Gorbaçov, bu yolla önceki dönem refah uygulamalarından faydalanan işçi ve köylülerin reforma karşı tavır almalarını engellemeye çalışmıştır. Gorbaçov'un işbirliği yaptığı ikinci grup ise, Parti sekreterliğine, MK'ye, Bakanlar Konseyi'ne, bakanlık teşkilatlarına ve nihayet Politbüro'ya atanan ve Gorbaçov'a ya kişisel özgeçmiş ya da düşünce olarak yakın siyasetçilerden oluşmuştur.¹¹²

¹¹⁰ Archie Brown, "Power and Policy in a Time of Leadership Transition, 1982–1988", **Political Leadership in the Soviet Union**, Ed. by. Archie Brown, McMillan, St. Anthony's College, Oxford, 1989, s. 164-165.

¹¹¹ Joel C. Moses, "Democratic Reform in the Gorbachev Era: Dimensions of Reform in the Soviet Union, 1986-1989", **The Russian Review**, Vol. 48, No. 3, Gorbachev Reforms: Special Issue, (Jule 1989), s. 243.

¹¹² Dale R. Herspring, "On Perestroika: Gorbachev, Yazov, and the Military", **Problems of Communism**, July-August 1987, s. 104-105.

II.2.1.2. Ekonomik Yenilikler

Gorbaçov liderliğinde yürütülen reformlar, ilk yılında sistemin değişiminden çok etkin çalışması, ivme kazanması amacıyla. Birçok araştırmacının daha radikal reformlara ön hazırlık olarak tanımladığı bu dönem, ekonomik canlanma olarak adlandırılmaktadır. Şubat 1986'da, 27. Parti Kongresi'nde, "2000 yılına doğru Sovyetler Birliği'nin Toplumsal ve Ekonomik Gelişme Programı", ekonomiye ivme kazandırma planı yürürlüğe konmuştur. Ekonomik canlanmanın amacı, yatırımların makina ve elektronik sanayisiyle daha az enerji tüketen teknolojiye ve bilgisayarlaşmaya yönlendirilmesiyle ekonominin modernleştirilmesi olmuştur. Kongre konuşmasında Gorbaçov, kalifiye işgücünün, uzman ve beyaz yakalıların modernleşmenin sağlanması ve sürdürülmesi için teşvik edilmesi gerektiğine ve ücret politikasının da buna göre ayarlanması gerektiğini belirtmiştir. Sovyet sanayisinde el emeğine dayalı teknolojinin önemli bir oranda azaltılması ve 15 yıl içerisinde bu tür işgücünün yarıya indirilmesi hedeflenmiştir.¹¹³ Ekonomi politikasında planlanan hedeflerin gerçekleştirilmesinin yanında, üretimde kalitenin artırılmasına da önem verilmesi gereği vurgulanmıştır.¹¹⁴

Ekonomi reformlarının başarı elde edememesinin önemli bir başka nedeni de, devlet ve parti bürokrasisinin, geleneksel davranış özelliklerini sürdürmeleri ve kendi konumlarına zarar verecek uygulamalara çeşitli yollarla engel oluşturmaları olmuştur. Ekonomi yönetiminin liberalleşmesi, teknolojik modernleşme, üretimde verimlilik ve kalite ölçütlerinin esas alınması, bürokrasideki görevlerin azalmasına, bürokratların yeni yetenek ve beceriler kazanması gerekliliğine ve genel olarak bürokratik yapılanmanın yönetimdeki etkinliğinin azalmasına sebep olacağından bürokrasi, reformların en önemli muhalifine çevrilmiştir.¹¹⁵

¹¹³ Linda J. Cook, "Breznev's 'social contract' and his Gorbachev's Reforms", **Soviet Studies**, Vol. 44, Issue 1, s.39.

¹¹⁴ Tompson, W. J., "Khrushchev and Gorbachev as Reformers: A Comparison", **British Journal of Political Science**, 23, 1993, s. 92-94.

¹¹⁵ Baruch Hazan, **Gorbachev and his Enemies: The Struggle for Perestroika**, Westview Press, London, 1990, s. 214.

II.2.2.Glasnost ve Siyasal Reformlar

Gorbaçov reformların uygulayıcısı konumundaki bürokrasiyle bir taraftan uzlaşa içinde görünmeye özen göstermiş, diğer taraftan da bürokrasinin reform karşıtlığını etkisizleştirmeye çalışmıştır.¹¹⁶ Gorbaçov, bu etkisizleştirme politikasında bürokrasiye karşı “Glasnost” u kullanmıştır.¹¹⁷ Böylece, 1986’dan itibaren Perestroyka, Glasnost doğrultusunda yeni bir aşamaya girmiştir. Glasnost’la varılmak istenilen hedef, elbette, sadece reformlar karşısındaki bürokratik direnci kırmak değil aynı zamanda inisiyatif alan bireylerin reformu desteklemesini sağlamaya çalışmaktır.¹¹⁸ Glasnost’un yarattığı ifade özgürlüğü çerçevesinde Brejnev, Stalin, hatta Lenin zamanında yapılan hatalar ortaya dökülmüştür.

Gorbaçov’un, siyasal sistemin reformuna ilişkin ilk resmi açıklaması, 27.Parti Kongresi’nde seçimler üzerine yaptığı kısa konuşmasıdır. Kongreye “artık seçim prosedüründe gerekli değişimin yapılması zamanı gelmiştir” diye seslenmiştir. Gorbaçov’a göre Sovyet insanı, devlete-partiye itibar göstermemekte ve kendini siyasal karar almanın temelinde görmemektedir. Dolayısıyla, parti ve devlet kurumları, toplumsal denetim eksikliğinde siyasal sorumluluğunun farkına varamamakta, vatandaşlar da, geleneksel uyuşukluk pozisyonundan kurtulamamaktadır. Yakın gelecekte Sovyetler Birliği’nin daha derin krizlere sürüklenmemesinin ve 2000’li yıllarda ülkenin ikinci sınıf bir ülke konumuna gerilememesinin çaresi, Gorbaçov’un deyimiyle “otoriter-seçkinci Sovyet siyasal yönetiminin” demokratikleşmesinde yatmaktadır.¹¹⁹ Bununla birlikte, Gorbaçov’un demokratikleştirme projesi ise, esasen, Sovyetlerin siyasal sistem içerisindeki ağırlıklarının arttırılmasına yöneliktir.

¹¹⁶ Hazan, **a.g.e.**, s. 214.

¹¹⁷ Thomas Remington, “A Socialist Pluralism of Opinions: Glasnost and Policy Making under Gorbachev”, **The Russian Review**, Vol.48, No.3, July 1989, s. 274.

¹¹⁸ Remington, **a.g.m.**, s. 273.

¹¹⁹ Jeffrey Hahn, “Power To the Soviets?”, **Problems of Communism**, January/February,1989, s.34-45.

26 Şubat 1987’de, birlik cumhuriyetleri yasama organları, Sovyetlerin yeni seçim sistemini düzenlemiştir. Yerel Sovyetlerle ilgili seçim sisteminin değiştirilmesini takiben, 21 Haziran 1987’de yapılan yerel Sovyet seçimleri, Sovyetler Birliği’nde ilk yarışmacı seçimler olma özelliğini kazanmıştır.¹²⁰ Bu seçimler, bundan sonra yapılması düşünülen katılımcı seçimler için uygulama karakteri taşımıştır. Sovyetler Birliği’nde bu seçimler, iktidarın oluşturulması ve işlemesi sürecinin demokratikleşmesinde ilk adım olmuştur. Toplumun her kesiminin; hukukçuların, bürokratların, aydınların ve vatandaşların seçim yasa taslağının hazırlanması aşamasında tartışmalara katılabilmesi, insanların bu vesileyle seçim sistemi üzerinde ilk defa fikir söyleme şansına kavuşmasını doğurmuştur. 23 Ekim 1988’de Pravda’da yeni seçim yasa taslağı yayınlanmıştır. Taslak üzerine yapılan tartışmalar sonrasında bazı düzeltmeler yapılmış ve 1 Aralık 1988’de yeni seçim yasa yürürlüğe girmiştir.¹²¹

Yeni seçim yasa, 1 Aralık 1988’de yapılan anayasa değişikliklerinin paralelinde hazırlanmış ve bir ölçüde anayasa değişikliklerinin bir parçasını oluşturmuştur. Anayasal değişikliklerin ve yeni seçim yasaının yürürlüğe girmesinden sonra ilk seçimler, 1989’un başlarında yapılmıştır. Komünist Parti’nin siyasal liderliğinin korunması, halk temsilcilerinin 3’te 1’inin Komünist Partisi ve ortağı olan teşkilatlarca seçilmesi ve seçim sürecine Komünist Parti’nin müdahalesinin sürmesi gibi nedenlerle seçimler, rekabet ve katılım konusunda eleştirilmiştir.

II.3.SOVYET RUSYA’NIN DAĞILMA SÜRECİ

Orta Asya Türk toplulukları 16. Yüzyıldan itibaren Rus egemenliğine girmeye başladılar ve eş zamanlı olarak sistematik Ruslaştırma ve Ortodokslastırma politikalarına maruz kalmışlardı. 19. Yüzyılda Orta Asya’nın işgaliyle birlikte çok

¹²⁰ Jeffrey Hahn, “An Experiment in Competition: The 1987 Elections to the Local Soviets”, **Slavic Review**, Vol. 47, No.3, Autumn 1988, s. 434.

¹²¹ Max E. Mote, “Electing the USSR Kongress of People’s Deputies”, **Problems of Communism**, November/December, 1989, s. 52.

sayıda Türk kökenlinin Rus egemenliği altına alınması sonucu bu topluluklara ayrı kimlikler kazandırarak parçalama politikası uygulamaya konuldu. Rus dil ve kültürü etkinleştirilmek suretiyle Türk toplulukları farklı kimliklerle tanımlandı.¹²²

SSCB döneminde bu parçalama politikaları ve Rus egemenliği devam etmiştir. Stalin döneminde “bir etni-bir toprak ilkesi” çerçevesinde gerçekleştirilen idari yapılanma ile farklı idari ve toplumsal statüler oluşturularak Türk toplulukları bu temellerde ayrı statü ve idari birimler içine konularak aralarındaki farklılıklar pekiştirilmiştir. “Ulus” olarak kabul edilenlerin devleti, dil, bayrak ve ulusal marş gibi sembolleri olurken Ulus olmamakla birlikte farklı etnik kökeni olduğu ileri sürülenler gelişmişlik düzeylerine göre özerk cumhuriyet, özerk bölge ve ulusal topraklar içinde örgütlendiler. Sonuçta, SSCB döneminde 100 civarında etnik grup oluşturulmuş oldu. Bunlardan sadece 15 tanesi ulus düzeyindeydi ve bunlar içerisinde Azeri, Özbek, Türkmen, Kazak, Kırgız ve Tacikler de vardı.¹²³

Stalin'den itibaren SSCB içindeki tüm ulusların liderliğini üstlenen Sovyet yöneticileri bir yandan milliyetçiliğin ilkelerini reddederken bununla çelişen bir şekilde milliyetçilik modeli geliştirdi. Stalin döneminde (1940'da) Kiril alfabesi resmîleştirilmekle birlikte, etnik kimliklerin önü kesilmedi. Milliyetçilik modeli Sovyet yöneticilerin egemenliğinde olmalıydı ve ancak Sovyet modeli Sovyet vatandaşlığı içinde, kültürel ve etnik kimliklerin kontrollü biçimde saklanmasına ve geliştirilmesine destek verilerek Türk dünyasının farklı uluslara bölünmesi sağlanmalıydı.¹²⁴

Sonuçta bu ulusların “kurucu baba”lığını büyük oranda Ruslar yaptığı için yukarıda sözü edilen amaca dönük olarak, bu uluslar inşa edilirken bir yandan yerel dil ve tarih abartılarak Türk toplulukların farklılıkları pekiştirilmiş, öte yandan yerel kültür ve gelenekler tahrip edilerek onların yerini Rus kültür ve geleneklerinin alması sağlanmıştır.

¹²² Ozan Erözden, **Ulus-Devlet**, Ankara, Dost Kitabevi, 1997, s. 124-125.

¹²³ Berg G. Fragner, “Sovyet Milliyetçiliği: Orta Asya'nın Bağımsız Cumhuriyetlerine Kalan İdeolojik Miras”, **Orta Asya ve İslam Dünyasında Kimlik Politikaları**, Der. Wilhelm Van Schendel, Erik J. Zürcher, Çev. Selda Somuncuoğlu, İstanbul, İletişim Yay., 2004, s. 27-32.

¹²⁴ Fragner, a.g.m., s. 32-36.

Çarlık döneminde temelleri atılan ve SSCB döneminde oluşturulan bu uluslar gerçek bir ulusal bilinç ve kimliğe sahip değillerdi. SSCB burada sadece kendi çıkarlarına hizmet edecek düzeyde uluslaşma gerçekleşmesine izin vererek bilinçli olarak zayıf ve sorunlu uluslar inşa etmiştir.¹²⁵ Orta Asya ve Kafkaslardaki halklar, tarihlerinin modern dönemlerini bir Rus hegemonyası altında geçirmelerinden dolayı uzun süre dünyadaki önemli gelişmelerden etkilenmediler.¹²⁶ Türk topluluklarının Batı'yla etkileşimi, ancak 1990 sonrası mümkün olabilmıştır.

Gorbaçov dönemine kadar, SSCB doğal bir bütünlük olarak düşünülüyordu.¹²⁷ Başlangıçta milliyet meselesine karşı duyarsız davranan Gorbaçov, döneminin sonlarına doğru Rus milliyetçiliğine yeni bir boyut kazandırdı. Baltık Cumhuriyetlerinde başlayan ayrılıkçı hareketler, ülkenin doğusunda da görülmeye başlandı ve SSCB'de Slav olmayan hatta Slav olanlar bile birlikte ayrılmak için mücadele etmeye başladılar. Bu gelişmelerin Ruslar üzerinde etkili olmasıyla tüm ülkede milliyetçilik rüzgarları esmeye başladı.¹²⁸ Sovyet halkı Glasnost ve Perestroyka politikaları ile üzerinde hissettiği baskı ve korku kaynaklarının azaldığını görmüş ve sistemi yıkmak için harekete geçmiştir.¹²⁹

Dağılmaya doğru Sovyetler Birliği'nde yaşanan ülke içi krizlerin yanında dış politikada jeopolitik ve stratejik olarak Avrupa'nın doğu ve batı olarak ikiye bölünmesi, SSCB'nin stratejik düşmanı olan Amerika'yla çevrelenmiş durumda olması ve SSCB'nin sınırlarının genişlemesi Batıdaki stratejik durumunu güçleştirmekteydi.¹³⁰ Ekim devriminin 70.yıl kutlamaları çerçevesinde yapılan Komünist Parti Komitesi toplantısında Boris Yeltsin de Moskova Komünist Parti I.

¹²⁵ Günay Göksu Özdoğan, "Türk Ulusçuluğu ve Türki Cumhuriyetler: Kuramsal ve Tarihsel Bir Yaklaşım", **Toplum ve Bilim**, S. 62 (Yaz- Güz 1993), s. 73.

¹²⁶ Saule Baycaun, "Bağımsızlıktan Günümüze Kazakistan İç Politikası ve Demokrasi Yolundaki Gelişmeler", **Avrasya Dosyası**, C. 7, S. 4 (Kış 2001-2002), s. 72.

¹²⁷ Davies, a.g.e., s. 1190.

¹²⁸ Yaşar Onay, **Rusya ve Değişim**, Nobel Yayıncılık, Ankara, 2002, s. 97.

¹²⁹ Elman Nasırov, "Rusya'nın jeostratejik seçimleri", **Avrasya Dosyası**, C.7, S.2 (Yaz 2001), s. 114.

¹³⁰ Aleksandr Dugin, **Rus Jeopolitiği Avrasyacı Yaklaşım**, Küre Yayınları, İstanbul, 2004, s.41.

sekreteri olarak yer almış ve burada Gorbaçov'un konuşmasını eleştirmiştir. Yeltsin, bu eleştiriler üzerine Gorbaçov tarafından görevden alınmıştır.¹³¹

Yüksek Sovyet' in 26 Mart 1989'da yapılan ilk ve son serbest parlamento seçimlerinde Yeltsin' de meclise girmiş ve hırslı, kararlı ve halkçı bir lider kişiliğiyle ülkede Rus milliyetçiliğini öne çıkartmıştır. Yeltsin'in de içinde bulunduğu ve Birlik Cumhuriyetlerine daha geniş ekonomik ve siyasi haklar verilmesi gerektiği üzerinde duran bir muhalif grup mecliste Gorbaçov'a karşı bir tutum alarak ve onu sürekli eleştirdiler.¹³²

Reformlara ve kendisine karşı güçlenen muhalefetin yanında birliğin dağılma sinyalleri vermesi, Gorbaçov'un diktatörlüğe varacak kadar politikasının sertleşmesine neden oldu. Dağı'nın ifadesiyle "gözü kara" biçimde Gorbaçov Baltık cumhuriyetlerindeki milliyetçiler üzerine tankları göndermişti.¹³³ Bunun yanında demokratikleşme politikasının aksine, KGB ve muhafazakar kanadı güçlendirmeye, medya üzerindeki kontrolü artırmaya, polisin yetkilerini genişletmeye, etnik boşlukları doldurmaya çalıştı.12 Haziran 1991'de Yeltsin'in Rusya devlet başkanı olmasıyla, Moskova'da biri seçilmiş, diğeri ise Sovyetler Birliği'ni temsil eden ve Halk temsilcileri tarafından seçilen SSCB başkanı olmak üzere iki devlet başkanı ortaya çıktı.¹³⁴

1988'in sonlarında ilk olarak Estonya'nın bağımsızlığını ilan etmesiyle başlayan çözülme, 1989'dan itibaren Baltık Cumhuriyetlerinin de egemenliklerini ilanı ile gelişmiştir.¹³⁵ Sovyetlerin dağılmasının işaretlerinden biri de Kafkasların güneyinde görülmüştür. Dağlık Karabağ sorunu iki Sovyet cumhuriyetini bir çatışma içine sürüklediği gibi Gorbaçov'un Türk kökenli halklar açısından meşruiyetine de gölge düşürmüştür. Gorbaçov'un asıl hedefi Sovyetler Birliği'nin dağılmasını önlemektir ve 23 Kasım 1990'da birlik cumhuriyetlerinin bağımsızlık hareketlerine

¹³¹ Purtaş, a.g.e., s. 38.

¹³² Purtaş, a.g.e., s. 39.

¹³³ Dağı, a.g.e., s. 98.

¹³⁴ Purtaş,a.g.e., s. 43.

¹³⁵ Purtaş, a.g.e., s. 49.

karşı “Yeni Birlik Antlaşması”nı hazırlamıştır.¹³⁶ Antlaşmanın 17 Mart 1991’de referanduma sunulmasının ardından, referanduma katılan 9 birlik cumhuriyetiyle 20 Ağustos 1991’de antlaşma imzalandı. Bu gelişmelerin üzerine Gorbaçov’un ekonomik politikalarına ve SBKP’nin siyasal tekelinin kırılmasına, Birlik cumhuriyetlerinin ayrılma sürecine girmesine tepki gösteren bir grup asker, 19 Ağustos 1991’de Gorbaçov’a bir darbe düzenlediler. Bu darbe Gorbaçov ve onun reformlarına karşı milliyetçi grupların ve komünistlerin güçlendiğini gösteriyordu. Ağustos darbesi başarısız olsa da Gorbaçov’un iç ve dış dünyada prestijini sarsarken Yeltsin’i Rusya Federasyonu’nun parlayan yıldızı haline getirmiştir.¹³⁷

¹³⁶ Purtaş, a.g.e., s. 50.

¹³⁷ Dağı, a.g.e, s. 99.

III. BÖLÜM:

TÜRK BASININDA SOVYETLER BİRLİĞİ'NİN DAĞILMASI ve TÜRK CUMHURİYETLERİNİN BAĞIMSIZLIKLARINI KAZANMASI

III. 1. GLASNOST VE PERESTROYKA İLE İLGİLİ HABER VE YORUMLAR

Gorbaçov tarafından izlenen politikalar Türk basınında da yer bulmuştur. Bu konuda bazı dış ilişkiler uzmanlarının yorumları yer almakla birlikte daha çok haber içerikli yazıların yer aldığı görülmektedir. Genelde Türk basını Gorbaçovun politikalarını demokratikleşme ve Türk cumhuriyetlerin kazanımları açısından desteklemekte ancak Batı karşısında Gorbaçov'un başarısızlıklarını da "alaylı" bir dille eleştirmektedir. Özellikle Türk basını Gorbaçov'a bu alayın bir göstergesi olarak "Gorbi" kısaltmasıyla seslenmektedir.

24 Ocak 1990 tarihli Milliyet gazetesinde yer alan bir haberde Federal Almanya savunma bakanının görüşlerine yer verilmekte ve Batı'nın Sovyet lideri Mihail Gorbaçov'un düşüşüne hazırlanması gerektiği ifade edilmektedir. Savunma Bakanına göre, Batı Gorbaçov'un reform planlarının başarılı olmasını istemekte, ancak Kafkasya'da gelecekte çıkabilecek bir iç savaşın ve Baltık Cumhuriyetlerindeki bağımsızlık isteklerinin Sovyetlerdeki durumu değerlendirmeyi zorlaştırmaktadır. Gorbaçov'un bu sorunlara rağmen iktidarda kalabileceğini, ancak liderliğinin ve yaratıcılığının zayıflamasına neden olacak uzun bir krizin de mümkün olduğunu belirtmiştir.¹³⁸

Yine aynı gazetede yer alan bir başka haberde Azerbaycan'daki olaylar hakkında bilgi verilmektedir. Olaylar sırasında Moskova tarafından Sovyet haberleşme ağının kesildiği ve Bakü'ye yazdırılan telefonların hiç birinin bağlamadığı ifade edilmektedir. Bu tavrı nedeniyle Mihail Gorbaçov'un politikaları eleştirilmekte ve "Mihail Gorbaçov'un glasnost (açıklık) siyaseti kötü not aldı" yorumu yapılmaktadır. Ayrıca Sovyet TV'si olayların başından bu yana taraflı bir

¹³⁸ Milliyet, 24 Ocak 1990.

yayın yapmıştır.¹³⁹ Milliyette yer alan bir köşe yazısında özellikle Glasnost ve Perestroyka politikalarına değinilmekte ve Sovyet rejiminin artık iflas ettiği ve Batının üstün geldiği yorumu yer almıştır. Mükerrerem Hiç köşesinde şöyle demektedir: “Galip gelen bugünkü batı rejimidir. Bu rejimde demokrasi, insan hakları, hürriyetler, sendikal haklar, hukuk devleti anlayışı temel unsurlardır. Ekonomik alanda ise ferdi teşebbüs ve piyasa ekonomisi çerçevesinde sosyal gayetler, refah toplumu ve gelirin adil dağılımı temel hedef olmuştur. Sovyet Sosyalist Cumhuriyet Birliği Doğu Avrupa ülkelerindeki olaylar dış politika uzmanları da tahmin edemediği bir şekil ve süratte gelişmektedir. Olayların uzun vadeli hedefleri belli olmuştur. Fakat, bu hedeflere ne zaman varılacağı, aksi yönde görüş ve baskıların ne ölçüde çıkacağı ve gidişi nasıl etkileyeceği belli değildir. Olayların arkasındaki birinci temel neden milliyetçilik şuuru ve milletlerin, devletlerin yeniden gerçek bağımsızlıklarına kavuşmaları isteğidir. Bu istek 2. Dünya Savaşı sonunda uydu haline gelen Doğu Avrupa milletleri için varit olduğu gibi, bu savaşın başında SSCB hududu içindeki milletler için de geçerlidir. Olaylar Doğu Avrupa milletleri için farklı, SSCB içindekiler için farklı bir seyir takip edecektir. Doğu Avrupa ve SSCB’deki bu olayları Türkiye’nin de çok dikkatle ve itidalle izlemesi gerekir.”¹⁴⁰

Mükerrerem Hiç Glasnostla ilgili olarak ise, “Milletler, fertler hürriyetlerden, demokrasiden mahrum yaşayamazlar. Hiçbir medeni insan diktatörlüğe, bunun yol açtığı zulme, yolsuzluğa, haksızlığa, baskıya rıza gösterememektedir. SSCB’deki glasnost bu gerçeğin sınırlı bir kabulüdür.” yorumunu yapmaktadır.¹⁴¹ Perestroyka hakkında ise, “Merkezi planlama ve üretim araçlarının devletin mülkiyetinde olması üretimi aksatmakta, geri bırakmaktadır. Ayrıca, bu geniş ölçüde askeri kuvvetlere, askeri yardımlara yöneltilmiş, halkın refahı ve tüketim büsbütün kısılmıştır. SSCB Perestroikayı boşuna kabul etmiş değildir. Üretim ve teknolojiye gerilik SSCB askeri kuvvetlerini dahi rahatsız eder olmuştur. Doğu Avrupa ve diğer sosyalist blok ülkelerine yönelen askeri ve ekonomik yardımlar SSCB için çok ağır bir yük teşkil etmeye başlamıştı. SSCB’nin doğu Avrupa ülkeleri için “Brejnev doktrini”ni (herkes

¹³⁹ Milliyet, 24 Ocak 1990.

¹⁴⁰ Mükerrerem Hiç, “Temel Nedenler”, Milliyet, 25 Ocak 1990.

¹⁴¹ Mükerrerem Hiç, “Temel Nedenler”, Milliyet, 25 Ocak 1990.

kendi yoluna gider) benimsemesi bu sebeptir. Kruşçev altmışlı yıllarda Batı'ya ‘‘ size karşı ekonomik savaş ilan ediyoruz; sizi gömeceğiz’’ demişti. Bu tehdidin ardından geçen otuz yıl sonra Batı ekonomilerinin kesin üstünlüğü otaya çıkmıştır. Fakat, şunu önemle belirtelim ki, sosyalist merkezi planlamaya üstün gelen 19. Yüzyıl kapitalizmi çoktan ölmüş, daha doğrusu istihale geçirmiştir. Galip gelen bugünkü Batı ekonomileri ve siyasi rejimidir. Bu rejimde demokrasi, insan hakları, hürriyetler, sendikal haklar, hukuk devleti anlayışı temel unsurlardır. Ekonomik alanda ise ferdi teşebbüs ve piyasa ekonomisi çerçevesinde sosyal gayeler, refah toplumu ve gelirin adil dağılımı temel hedef olmuştur.’’ demektedir.¹⁴²

Gorbaçov'un durumuna ilişkin bir başka haberde ise, ‘‘Altıncı Afrika gezisine çıkan Papa 2. Jean Paul 6 saatlik uçak yolculuğu sırasında düzenlediği basın toplantısında, Sovyetler Birliği'ndeki son kanlı gelişmelerde derin bir üzüntü duyduğunu dile getirdiği’’ bilgisi yer almaktadır. ‘‘Gorbaçov'a Papa Desteği’’ başlığıyla verilen bu habere göre, Papa yaptığı basın toplantısında ‘‘Sovyetler Birliği'nin Müslüman ve Hıristiyan bütün halklarına barış ve anlayış diliyorum. Nedeni dini de olsa, şu anda insanın yüreğine derin acılar veren biçimde bölünmüş olan toplumların sağ duyularına kulak vermelerini diliyorum’’ demiştir. Haberde ayrıca, Aralık ayı başında Vatikan'da kendisini ziyaret eden Gorbaçov'u desteklediğini belirten Papa, Papalık uçağına ilk binen Sovyet gazetecisi ‘‘Trud'un muhabiri Pavel Negoitsa'nın ‘‘Ülkemde kan gövdeyi götürüyor. Sovyet halkına bir mesajınız var mı?’’ sorusuna ‘‘Klisenin görevi barış ve barışçı durumları korumak ve savunmaktır. Haklı ve verilebilir gerilimlerin söz konusu olduğu şu günlerde, barışçı çözümlerin diyalogla, iyi niyet ve anlayışla elde edileceğine inanıyorum. Mesajım tarafsız ve bütün toplumlar içindir. Sovyetler Birliği, farklı kültürlerde etnik toplumların yaşadığı bir ülke. Müslümanlara hak veriyorum. Onlara olanlar bana derin acılar veriyor. Ancak, bütün toplumların tahriklerden uzak, sabırlı olmaları gerekir. Gorbaçov göreve geldiğinde bu yana çok büyük işler başardı. İyi niyetli, kararlı bir lider. Bütün bu acı gerçeklere rağmen Gorbaçov Sovyetler için en iyi umuttur. Gorbaçov'suz bir Sovyetler Birliği'nde çok daha büyük acılar yaşanabilir.

¹⁴² Mükerrerem Hiç, ‘‘Temel Nedenler’’, Milliyet, 25 Ocak 1990.

Tanrı Gorbaçov'un yardımcısı olsun"¹⁴³ dediği de yer almaktadır. Bu haber de Batı dünyasının Gorbaçov'a olan desteğini göstermesi açısından dikkate değerdir.

Tercüman gazetesinde Fahir Armaoğlu "Perestroyka'ya Yakışmadı" başlığıyla Litvanya gelişmelerini ele almıştır. Litvanya işgalini 1956 Macaristan ve Çekoslovakya işgallerine benzeten Armaoğlu, bunun Gorbaçov'a yakışmadığını yazmakta ve "...*Bu eğer yeniden yapılanma ise eskiye dönüşten başka bir şey değildir*" yorumunu yapmaktadır.¹⁴⁴

Aynı gazetede Agah Oktay Güner "*Ne Değişti?*" başlıklı köşe yazısında "*SSCB'nin Glasnost ve Perestroyka Maskesi üç gün önce düştü. Bütün dünya Saddam'ın hareketini düşünürken Litvanya işgal edildi. Azerbaycan'ı kana boyayan panslavizm şimdi Litvanya'yı kana boyamaktadır. Slav imparatorluğundaki Türklerin işi bundan böyle daha zorlaşacaktır. Körfez krizinin ablukaya aldığı Türkiye kardeşleriyle ilgilenemesin diye nice problemin ortasında yapayalnız bırakılmıştır.*"¹⁴⁵ şeklinde sorduğu soruyu kendisi yanıtlamaktadır.

III.2.SOVYET RUSYA'NIN DAĞILMASI İLE İLGİLİ HABER VE YORUMLAR

Öncelikli olarak Türk basını, değişen dengeleri gözeterek Sovyet Rusyanın dağılmasından sonra ortaya çıkacak durum konusunda Türkiye'nin de üzerine düştüğü oranda yeni stratejiler geliştirmesi gerektiğine vurgu yapmaktadır. Bugün, Sovyet "tehdidi"nin eski anlamını kaybettiği "tehlike"nin önümüzdeki yıllarda daha da azalmış, hatta belki tamamen ortadan kalkmış olacağı ve bu tehdidin azalacağı varsayımına göre şimdiden bazı hesaplar yapmaya, hatta şimdiki müsait havadan yararlanıp, bazı adımlar atmaya gereksinim olduğu belirtilmektedir.¹⁴⁶

¹⁴³ Milliyet, 29 Ocak 1990.

¹⁴⁴ Fahir Armaoğlu, "Perestroyka'ya Yakışmadı", Tercüman, 15 Ocak 1991.

¹⁴⁵ Agah Oktay Güner, "Ne Değişti?", Tercüman, 16 Ocak 1991.

¹⁴⁶ Milliyet, 1 Şubat 1990.

Sovyetlerin dağılması tehlikesine karşı Sovyetlerde bir grup parlamenterin ülkenin birliğini korumak ve ayrılıkçı eğilimlerle mücadele etmek için “Soyuz”(Birlik) adlı grup kurdukları ve bu gruba 103 parlamenterin katıldığı şeklinde bir haber yer almaktadır. Baltık Cumhuriyeti’nden liberal parlamenterler ise yeni grubu diğer cumhuriyetlerin daha fazla özerklik kazanmasına karşı çıkan Rus muhafazakarlarından oluşmuş “geçici bir grup” olarak değerlendirmişlerdir.¹⁴⁷

Görüldüğü üzere, bir yanda özgürlükleri için ayaklananlar, öte yanda bir parçalanma tehlikesine karşı birleşenler birbirinin peşi sıra Türk basınında yer almaya başlamıştır. Milliyetçi kökenli olaylar üzerine Özbekistan Cumhuriyeti, Yüksek Sovyet Prezidyumu kararname yayınlayarak trafik cezası benzeri bir ceza ile “milliyetçi faaliyet ve kargaşa yaratma cezası verilmesini” kararlaştırmıştır.¹⁴⁸ Bu tür hamlelerin SSCB tarafından, özellikle Türki cumhuriyetler ve diğer yerlerde gerçekleşen bağımsızlık amaçlı ayaklanmaların önüne geçme amacıyla yapıldığı aşikardır.

Türk basını her ne olursa olsun SSCB’nin bir dağılma sürecine girdiğinin bilincindedir ve köşe yazılarında soydaşlarına destek veren yazılarla birlikte SSCB’nin olası yeni yönetim şekilleri üzerinde akıl yürütmekten de geri durmamaktadır. Bu yazılardan birinde Erdoğan Alkin sosyalizmden sonra seçilebilecek en akılcı yollardan birinin de sosyal demokrasi olduğunu savunur ve bu konuda bazı uyarılarda bulunur. Sosyal demokraside yeniden yapılanmanın zorlukları, kaynak yaratma ve kaynak dağıtım konularında tıkanmalar bu sistemin en çeldirici yönleridir ve İsveç’te bile uygulama zorlukları yaşanmıştır. Yazının devamında Alkin bu yüzden yürütülecek politikanın çok iyi planlanması gerektiği, aksi takdirde muhafazakarların aniden otaya çıkarak yönetimi devralabileceği konusunda hem Türk halkını bilgilendirmekte, hem de SSCB’ye bir gönderme yapmaktadır.¹⁴⁹

¹⁴⁷ Milliyet, 18 Şubat 1990.

¹⁴⁸ Milliyet, 18 Şubat 1990.

¹⁴⁹ Erdoğan Alkin, “Sosyalizmden Sosyal Demokrasiye”, Milliyet, 18 Şubat 1990.

Türk cumhuriyetlerinin verdikleri özgürlük mücadelesi sırasında Moskova'nın yaptığı reformları “verilen tavizler” olarak değerlendiren Rus halkı zaman zaman hükümet aleyhinde gösteriler de düzenlemiştir. Bu gösteriler Türk basını tarafından da yakından izlenmiş ve Türk kamuoyuna yansıtılmıştır. Şubat sonlarında düzenlenen ve Milliyet gazetesi yazarlarının başından sonuna kadar izlediği mitingler daha çok Rusya Federasyonu Parlamentosu için 4 Mart'ta yapılacak seçim öncesi propaganda amacını taşımaktadır.¹⁵⁰ Bu miting bir bakıma Gorbaçov ile Yeltsin'in karşılaştığı ilk arena gibi olmuştur. “Gorbaçov başkan olamaz”, “Altıncı madde mezara gömüldü”, “İktidar Sovyetlere”, “Bakü Tiflis katliamlarının hesabı sorulsun, suçlular cezalandırılsın”, “İktidar partinin değil halkın”, “Özgürlük istiyoruz”, “Barış istiyoruz”, “Halk temsilcileriyle uğraşmalarına izin vermeyeceğiz”, “Yeter artık TASS gerçekleri söylesin”¹⁵¹ gibi sloganların yer aldığı bu mitinglere Türk basını geniş yer vermiş ve bu mitingleri SSCB'nin dağılma sürecinin sinyalleri olarak değerlendirmiştir.

Türk basınına göre Türk Cumhuriyetlerinin bağımsızlık mücadeleleri sırasında Moskova'nın faaliyetleri sadece iç politikaya yönelik ve ayrılıkçı hareketleri bastırmakla sınırlı değildir. Moskova bu süreçte ve öncesinde Türkiye'nin güçsüzleşmesi için de mücadele vermektedir. Bununla ilgili olarak yaklaşık 10 yıl önce Sovyetler Birliği'nden kaçarak ABD'ye sığınan ve Sovyet İstihbarat örgütü KGB'nin üst düzey yetkilisi olan Victor Ivanoviç Sheymov'un, KGB'nin devamlı olarak Türkiye'nin istikrarsızlığı için çalıştığını söylediği yönünde haberler basında yer almaktadır.¹⁵² Ayrıca Moskova gerekli gördüğü takdirde bağımsızlık arayışı içinde olan Türk Cumhuriyetlerine müdahale edebilmek için bahaneler üretmektedir. Bu bahanelerin en büyüğü ve gündemde olanı ise Halk Cephesinin elinde silah olduğu ve bu silahlı güce dayanılarak bölgede bir İslam devleti kurma girişiminde bulunulacağı yönündedir.¹⁵³

¹⁵⁰ Milliyet, 26 Şubat 1990.

¹⁵¹ Milliyet, 26 Şubat 1990; bu konuda Türk basınında Batı'nın Gorbaçov'u sevdiği ve tuttuğu yönünde haberler de çıkmaktadır. Bkz.Sami Kohen, “Gorbi'nin Derdi Batının da Açmazı”, Milliyet, 14 Şubat 1990.

¹⁵² Milliyet, 26 Şubat 1990.

¹⁵³ Milliyet, 05 Şubat 1990.

Dağılma süreciyle ilgili bir başak haberde Gorbaçov'un izlemesi gereken politikaya değinilmektedir: “Gorbaçov, Doğu Avrupa'yı hemen hemen terk etmiştir. Bu, çok önemli bir başarıdır ve atılan adımlardan geri dönmek hemen hemen imkansızdır. Gorbaçov, çoğulcu bir demokrasi kurmak amacı açısından henüz yarı yoldadır. Piyasa ekonomisini yerleştirmek amacının gösterdiği yolda ise, henüz yarıya bile gelememiştir. Fakat, en basit insan hakları anlayışı dahi, şimdi Gorbaçov'un kendisine, bir dördüncü amaç olarak, Sovyet imparatorluğunu tasfiye etmek hedefini de desteklemesi gerekir. Sovyet imparatorluğunda milliyetçiliğin böylesine görkemli biçimde ön plana çıkışı, iktisadi düzende reform yapılması ile demokratik reformların bir birini karşılıklı olarak zorunlu kılmasının bir sonucudur. Eğer halk, iktisadi tercih, aynı zamanda bir siyasi karar olduğundan, aynı iktisadi tercihleri yapanların, diğerleriyle tartışmaya ve rekabete girişebilmeleri için örgütlenmelerini, kısacası siyasi çoğulculuğun gündeme gelmesini gerektirir. Piyasa, özgürlüğü; özgürlük de, piyasayı zorunlu kılar. Böylelikle de, kişilerin doğal özgürlük arzuları kamçılanmış olur. Bu kamçılanmış sonucundadır ki, milliyetçi niyetlerde patlarcasına ifade imkanına kavuşmuştur. Şimdi, bu milliyetçi cereyanları silah zoruyla bastırabilmek, ancak, demokrasileşme ve piyasalaşma süreçlerinden (ki bu iki süreç aslında bir bütündür) vazgeçmeyi gerektirecektir. Kaldı ki, Kremlin'in, Afganistan'da başarılı olamamışken, kendi içinde ciddi gerilla savaşlarıyla uğraşabilmek için kaynak arayabilmesi gerçi mümkündür ama bunun anlamı da, yeni iktisadi yapılanmadan vazgeçmek demektir.”¹⁵⁴

1990'lı yıllarda Türk basını SSCB'deki durumu yansıtarak canlı tutmanın yanı sıra bir görev daha üstlenmişti bu diğerlerinden farklı olarak Sovyet Rusya'nın olaylara bakışını görmek ve değerlendirmek adına önem taşıyordu. Türk basını bu süreçte Moskova'nın önemli dergi ve gazetelerindeki haber ve yazıları Türkçeye çevirerek bu yazılar üzerinde yorumlamalar yapıyorlardı. Örneğin Moskova'da aralarında İngilizce, Almanca ve Fransızcanın da bulunduğu 10 dilde yayınlanan New Times dergisi bir sayısında Orta Asya cumhuriyetlerindeki yönetim yapısını “Klan ilişkileri” ne benzetiyor, ayaklanmayı yöneten güçlerin uyuşturucu kullanan marjinal gençleri ileri sürdüğünü dile getiriyor ve ortaya çıkan yapıyı bir “İslam evi”

¹⁵⁴ Milliyet, 5 Şubat 1990.

veya “Türk evi” olarak adlandırılıyordu.¹⁵⁵ Milliyet gazetesi 09 Mart tarihli sayısında bu konuya yer vererek Moskova’nın olaya bakış açısını Türk okuruna ulaştırdı. Yine aynı sayıda New Times’ın son etnik olayları değerlendirirken hem parlamentoyu hem de basını eleştirdiği, Parlatentonun Ermeni Azeri çatışmasını ele alırken Tacikistan olaylarını görmezlikten geldiği, basının da “Olayları başlatan aşırı unsurlar” ve “Deprem denetim altında” gibi kalıplaşmış yaklaşımlarla sorunu önemsiz göstermeye çalıştığı yönünde eleştirilere yer verdiği konusunda bilgiler yer almaktaydı.¹⁵⁶

Talat Halman Milliyet’teki bir yazısında SSCB’nin dağılma sürecine girdiğini ve bu dağılmanın sonucunda millet esasına dayanan yeni devletlerin ortaya çıkacağını savunmaktadır. *“Sovyetlerdeki yeni cumhuriyetlerin pek çoğu bizim soydaşlarımıza ait olacak. Bu “milletçi” cumhuriyetlerin doğuşunu Sovyet hükümetini öfkelenmeden soydaşlarımıza ve kendimize zararlı olacak askeri çıkarmalara fırsat vermeden desteklemeliyiz.”*¹⁵⁷ şeklinde yazan Halman, özellikle Sovyet hükümeti ile olan ilişkilerimizi bozmadan bu gelişmeyi takip etmemiz gerektiği yorumunu yapmaktadır.

Süreç tamamlanmaya yaklaşırken Türk basınındaki haberlerde de artış görülmektedir. Özellikle cumhuriyetlere bağımsızlık verilmesi konusunda haberlere çokça rastlanmaktadır. Sovyetlerin kaderini tayin edecek halkoylamasına 48 saat kala ülkenin adının değiştirilmesi de gündeme gelmiştir. Gorbaçov’un hazırladığı ve gelecekte 15 cumhuriyetin yeni düzen içinde alacakları şekli belirleyen Birlik Sözleşmesi için oylama yapılacaktır. Olumsuz sonuç alırsa Kremlin’in otoritesi zayıflayacaktır. Bu sözleşmeyi Letonya, Estonya, Litvanya ve birlik içinde kalmayacak olan Gürcistan, Ermenistan ve Moldavya olmak üzere 6 cumhuriyet boykot etmektedir. Azerbaycan’da Halk cephesi oylamaya karşıdır ancak Komünist parti iktidarda ve oylamayı yapacaktır. Artık halkın Sovyet ve Sosyalist sözcüklerini sevmediklerini bu nedenle yeni bir isim alınacağı da belirtiliyor. Bu süreçte Azerbaycan konusunda Gorbaçov’un “Karabağ, Azerbaycan’ındır” açıklaması ise

¹⁵⁵ Milliyet, 09 Mart 1990.

¹⁵⁶ Milliyet, 09 Mart 1990.

¹⁵⁷ Talat Halman, “Komünizme Karşı Devrim”, **Milliyet**, 12 Şubat 1990.

ilginçtir. Muhtemelen oylama nedeniyle böyle bir açıklama yapılmıştır.¹⁵⁸ Basında oylamanın farklı yönleri de gündeme getirilmiş Reform çalışmalarının başarısızlığı yüzünden Gorbaçov'un istifası gündeme düşmüştür. 1985'te başlayan reform çalışmalarının izleyeceği yönün belirtilmesi konusu görüşülecektir ve Gorbaçov'un istifası istenmektedir.¹⁵⁹ Türk basını Gorbaçov'a karşı oluşan muhalefeti "Gorbaçov'un koltuğu tehlikede"¹⁶⁰ gibi yazılarla gözler önüne sermektedir.

Aynı konuyu destekleyen yazılar Tercüman gazetesinde sıkça görünmeye başlamıştır. Altemur Kılıç bir yazı dizisinde SSCB'nin varlığı ve dağılması konularını ele almış ve cumhuriyetler açısından değerlendirmeye çalışmıştır: "Önümüzdeki Pazar günü birliğin korunup korunmaması konusunda referandum olacaktır. Ancak sonuç ne olursa olsun sonuç değişmeyecektir. Referandum zaten şartlandırıcıdır. Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliğinin içinde yaşayan bütün fertlerin hak ve hürriyetlerinin garanti edileceği eşit ve egemen cumhuriyetler federasyonu olarak yenileştirilmesine taraftar mısınız sorusu sorulacaktır. Bu referanduma Hayır demek güçtür. Aslında birlik fiilen yok olmuştur. Bu birliği ne Gorbaçov şiddetle, ne de Yeltsin Liberal reformlarla yeniden canlandıramazlar. Bu referandum aslında Gorbaçov-Yeltsin dengesinin durumunu gösterecek. Geçen hafta Yeltsin taraftarları Gorbaçov aleyhine gösteriler yaptılar. Glasnost ve Perestroyka politikaları uluslararası alanda ne kadar alkışlanırsa alkışlansın içeride iflas etmiştir. Bürokrasi çökmüş ve ekonomi acınacak haldedir. Gorbaçov hayalindeki sosyalist Pazar ekonomisini gerçekleştirememiştir. Bugüne kadar bu cumhuriyetleri birlikte tutan Sovyet sosyalist kardeşlik aşkı değil, devlet terörü ve yalanlar idi. Glasnost ile bütün tarihi cinayetlerin ve yalanların ortaya çıkması, bağımsızlık ve ayrımcılık hareketlerini yatıştırmadı aksine körükledi."¹⁶¹

Altemur Kılıç, Sovyetlerin zaten ölmüş olduğuna vurgu yapan ilginç fıkra ile yazısını şöyle sürdürüyor: "İki iskelet şehrin ünlü Gorki parkında buluşmuşlar. İskeletlerden biri diğerine Ben Perestroykadan evvel öldüm demiş ve Ya sen diye

¹⁵⁸ Tercüman, 15 Mart Cuma 1991.

¹⁵⁹ Tercüman, 22 Nisan 1991.

¹⁶⁰ Tercüman, 24 Nisan 1991.

¹⁶¹ Tercüman, 15 Mart 1991.

sormuş. *Öbür iskelet cevap vermiş “Ben daha ölmedim ki!” Yani artık Perestroykadan da ümit yok gibi...*¹⁶² Altemur Kılıç, *“Rusya’da bir Slav milliyetçiliği yükselmektedir. Bu dünya barışı için tehlikeli olabilir. Ancak her şeye rağmen, iktidar boşluklarına karşı bütün Batının ve komşu Türkiye’nin Sovyet camiasını olumlu bir güç olarak ayakta tutmasında yarar vardır”* demektedir.¹⁶³

Halk oylamasının sonucu da Türkiye’de ilgiyle izlenmiştir. Ayrılık rüzgarları esen ülkede Gorbaçov’a ilk destek Türkmenistan’dan, Sovyet Birliği için “Evet” oyu çıkmıştır. Kiev ve Leningrad gibi büyük şehirlerde “hayır” denilse de, yenilenmiş bir federasyonla yaşamaya Gorbaçov’un beklediği gibi evet oyu çıkmıştır.¹⁶⁴ Fahir Armaoğlu, bu referandum ile birlikte artık Gorbaçov’un yeni bir döneme girdiğini, Bağımsızlık ilan etmeyen cumhuriyetlerin birçoğunun Sovyetler içinde kalırız ama kendi işimizi de kendimiz görürüz diyerek Moskova’nın kontrolünü azami şekilde zayıflatılmasını benimsediklerini ifade etmektedir. Armaoğlu devamında halkın aslında bu referandum sorusunu tam olarak anlamadığını da belirtiyor. 17 Mart halk oylaması Sadece Rusya’nın değil Gorbaçov’un da kaderini tayin etmiştir. Birliğin korunması için Sovyet ordusunun ve KGB’nin de ağırlığını Gorbaçov’dan yana koyduğu görülmektedir. Oylamaya katılmayan ve bağımsızlık ilan eden 6 cumhuriyetin durumu çözülmesi güç bir problemdir.¹⁶⁵

Halk oylamasının Türk basınındaki bir başka yansıması da *“Sovyet Lideri Gorbaçov isyancılara çattı: Bağımsızlık çılgınlıktır. Halk oylamasına Estonya Letonya, Litvanya, Gürcistan, Ermenistan, Moldavya katılmadı”*¹⁶⁶ şeklinde geçilen haberdır.

SSCB’nin içinde bulunduğu çözülme süreci Fahir Armaoğlu tarafından bir başka yazıyla halka duyurulmuş ve eski sistemin yenisiyle farkı ortaya konmaya çalışılmıştır. Armaoğlu, bugün Gorbaçov’un yaptıkları ile 1958 yılında işbaşına geldiğinde tasarladıkları arasında dünyalar kadar fark olduğunu, bahtının rüzgarına

¹⁶²Tercüman, 15 Mart 1991.

¹⁶³ Tercüman, 15 Mart 1991.

¹⁶⁴ Tercüman, 19 Mart 1991.

¹⁶⁵ Tercüman, 19 Mart 1991.

¹⁶⁶ Tercüman, 25 Mart 1991.

kapılıp gittiğini yazmaktadır: “İşin başında Sovyet sistemini reforme etmek yani ıslah etmek istediği bir gerçek. Çok çetin bir muhalefete karşılaşacağını düşünmüştü. Ama böyle olmadı. Aksine 70 yıllık geçmişine rağmen, katı ve sağlam temeller üzerine oturmadı. Reforme etmeye gerek kalmadı. Yeni bir sistemin konulması zorunlu hale geldi. Gorbaçov’un bugün karşılaştığı durum budur. Gorbaçov yakınlarda G-7 zirvesine katılacaktır ve Batının istediği şekilde bir özelleştirme planını uygulayacaktır. Temsilcisi Yevgeni Primakov tarafından 29 Mayıs günü Vaşington da yapılan görüşme ile Amerika’nın istediği değişikliklerin yapılacağı ifade edilmiştir. Sovyetlerde artık yüzde yüz yabancı sermayeli şirketlerin kurulmasına izin çıkmıştır. Yabancı sermayeyi çekmek için cumhuriyetler arasında rekabet ve yarış ilkesini de benimsemiştir. Karl Marx, Lenin ve Stalin bugünleri görmüş olsalardı herhalde çıldırırlardı.”¹⁶⁷ Gorbaçov’un politikalarını ve Sovyetlerin eşğine geldiği dağılmayı geçmişle kıyaslayan Armaoğlu bu durumu son derece güzel bir dille aktarmaktadır.

“SSCB tarihe karışıyor” başlığıyla verilen bir başka haberde, Sovyetlerin sosyalist isminden vazgeçeceği, Gorbaçov ve 9 cumhuriyetin başkanları ülkenin resmi adının Sovyet Egemen Cumhuriyetler Birliği olması üzerinde anlaştıkları, Ukrayna, Beyaz Rusya, Azerbaycan, Tacikistan, Özbekistan, Türkmenistan, Rusya federasyonu ve Kazakistan’ın bunu olumlu karşıladıkları yer almaktadır.¹⁶⁸ Türk basınındaki algı; yeni yapıyla birlikte isimde de yenilenmeye gidildiği yönündedir.

Gazetelerde yer alan bir başka haberde, Gorbaçov’un Batı basınının kendilerine çifte standart uyguladığından yakındığı dile getirilmekte ve 1990’da kazandığı Nobel barış ödülünü almak için Norveç’te bulunan Gorbaçov’un, Batılı gazetecilerin Sovyetler birliğindeki etnik ilişkiler meselesini kasıtlı olarak yanlış yorumladıklarını söylediği belirtilmektedir. Gorbaçov, kendilerine yöneltilen suçlamadan önce, Türklerin ve Yugoslavların Avrupa’da çalışmak için geldiklerinde uğradıkları zorlukları örnek göstererek, Türklere yapılanları niye görmüyorsunuz diye sormuştur.¹⁶⁹

¹⁶⁷ Tercüman, 5 Haziran 1991.

¹⁶⁸ Tercüman, 5 Haziran 1991.

¹⁶⁹ Tercüman, 7 Haziran 1991.

Gazetelere yansıyan bir başka haber de Rusya Federasyonu için yapılacak başkanlık seçimidir. Moskova ve Leningrad'ta ilk defa Batılı anlamda belediye yöneticileri seçilecektir. SSCB'nin en büyük cumhuriyeti olan Rusya Federasyonunun yürütme yetkisine sahip ilk devlet başkanı halkın oylarıyla belirlenecektir.¹⁷⁰ Bunlar on yıl önce telaffuz bile edilemezken şimdilerde gerçekleşen olaylardır. Türk halkı gibi Türk basını da bu olayları hayretle karşılamış ve yazılarında bunlardan söz etmeye özen göstermiştir. Bu haberin devamında beklentilerin gerçekleştiği görülüyor: *“Yeltsin ilk turda cumhurbaşkanı seçildi. Rus halkı, komünist adaylara oy vermedi. Moskova ve Leningrad belediyelerini reformist bağımsızlar kazandı.”*¹⁷¹ başlıklı yazılar Türk basınında yerini alıyor; ancak mağlup tarafın sesi de dile getiriliyor: *“Rus komünistleri mağlubiyete bahane arıyor: Seçimlere hile karıştırıldı.”*¹⁷²

Yenilenen Rusya'nın Amerika ile ilişkileri de Türk basınının gözünden kaçmamıştır. Özellikle seçim sonrası politikaların belirlenmesinde Amerika'nın gücü Rusya'nın üzerinde görünmeye başladığında Türk basını da bunu halka yansıtıyor. *“Bush, büyük bir yardım teklif etmeden önce SSCB'den daha fazla reform görmek istiyor”* şeklindeki haber başlığı bunun belirtisidir.¹⁷³

Yine dağılma ile ilgili olarak bir başka haberde Yeltsin'in sözlerine yer verilmiştir: *“SSCB'nin en güçlü lideri konuştu: Komünizm artık öldü. Artık reform kanunlarını hayata geçireceklerini belirten Yeltsin, Gorbaçov'dan kendisine beraber çalışma teklifi geldiğini söyledi. Artık Yeltsin Gorbaçov a reformları kabul ettirme konusunda daha güçlü görünmektedir.”*¹⁷⁴ ABD'ye ziyarete giden Yeltsin, ekonomik reformlara devam ettiği sürece Gorbaçov'la işbirliği yapacağını bildirmiştir. ABD-Sovyet Rusya ilişkileri açısından Yeltsin'in açıklamaları dikkat çekicidir. Rusya

¹⁷⁰ Tercüman, 12 Haziran 1991.

¹⁷¹ Tercüman, 14 Haziran 1991

¹⁷² Tercüman, 15 Haziran 1991; Ayrıca bkz. Tercüman, 26 Aralık 1991.

¹⁷³ Tercüman, 15 Haziran 1991.

¹⁷⁴ Tercüman, 16 Haziran 1991.

Cumhurbaşkanının Amerika'ya hedefimiz Kapitalizm sözü verdiği haberlerde yer almıştır.¹⁷⁵

Kapitalist Batı ile olan yakınlaşma süreci basında da pek çok haber ve yorumda yer bulmuştur. Gorbaçov'un G-7den yardım isteyeceği haberleri sık sık dile getirilmiştir.¹⁷⁶ Rusya'nın bu durumu Fahir Armaoğlu'nun gözünden kaçmamıştır. Armaoğlu Rusya'nın içine düştüğü darboğazı tanımlarken tarihten çıkarmalar yapıyor ve 1991 Rusya'sını 1916 Çarlık Rusya'sına benzetiyor: “*Stalinlerin, Kruşçevlerin zamanını hatırlayınca bugünkü Rusya'nın hali karşısında insanın ağlayası geliyor. Neydi o günler, o efelikler, o kabadayılıklar, dünyaya meydan okumalar? Bir de bugünkü haline bakın. G-7 ye zenginlerin ayağına gidiyor. 1916 Rusya'sına çok benziyor bu hali. Bugünkü Rusya barış içinde. O zamanlar, her türlü sol akımlar eyleme dönüşerek Çarlık otoritesini sıfıra indirmişti. Kafkas cephesi hariç. 800 bin asker kışlada tüfeksiz talim yapmaktadır. Çanakkale hezimetini Rusya'nın içine yansımıştır. 1917de Çarlık çökmüştür. Bugün ise rejim çökmüştür. 15 cumhuriyetin 9'una ancak söz geçirebilmiştir. Sovyet ekonomisinin çöktüğünü Gorbaçov'un kendisi söylüyor. 70 yıllık taşlaşmış bir ekonominin 180 derece döndürülerek serbest Pazar ekonomisine dönüştürülmesi Gorbaçov'un sırtına binmiş durumda. 1916'nın Rusya'sı müttefiklerine silah silah diye bağıyordu. 1991'in Rusya'sı ise Batıya Para Para diye feryat ediyor. Nerden nereye.*”¹⁷⁷

Yeni yönetimin parayla imtihanı Türk basın gündeminden düşmemiştir: “*Gorbaçov döneminin en önemli ilk olayı Glasnost ve Perestroyla ise ikinci önemli olayı G-7 zirvesine gidip Rusya'da Pazar ekonomisi kurulması için mali ve teknik yardım istemesidir. Rusya'nın ekonomisi IMF kontrolüne alınmıştır. Bu ise Rusya'nın yaşama sisteminden Marksizm-Leninizm kavramının çıkarılmasını gerektirdiği için Komünist Parti merkez komitesini toplamıştır. Gorbaçov'un bugünlerde bir sosyal demokrat parti kuracağı söylentileri var. 1987'den beri zaten Komünizmden geriye ne kaldı ki? Merkez komitenin kararı komünizmin defin ruhsatı*

¹⁷⁵ Tercüman, 20 Haziran 1991.

¹⁷⁶ Tercüman, 8 Temmuz 1991; Tercüman, 18 Temmuz 1991.

¹⁷⁷ Tercüman, 19 Temmuz 1991.

olacak ve son 40 yılda dünyayı titretmiş bir sistem tarihin arşivlerine gönderilecektir.”¹⁷⁸

Rusya'nın Batı ile yakınlaşması, Rusya ve ABD arasında imzalanan START denilen Stratejik silahların azaltılması anlaşması ile devam etmiştir. Bu olay eğer Glasnost ve Perestroykadan önce yapılırdı önemli bir dönüm noktası sayılabilirdi. Gorbaçov, ABD ile müstakbel işbirliğinden söz etmiştir. İsrail'i tanınması bu işbirliğini göstermektedir. ABD bedelini almadan kimseye bir şey vermemiştir.¹⁷⁹ Türk basınında bu konuda Rusya'nın temkinli olması gerektiği yönünde haberler yer almaktadır.

Rusya'nın batı kapitalizmine bu şekilde yaklaşmasının ardından gerçekleşen en önemli olay Gorbaçov'a karşı düzenlenen darbe olmuştur. Onun bu politikasını benimsemeyen komünist ideolojinin son temsilcileri mevcut durumu kabullenmeyerek eski düzeni geri getirmeyi amaçlayan bir darbe girişiminde bulundular. Türk basını bu olayı yakından izlemiş özellikle siyasi içerikli yazılarıyla dikkat çeken Fahir Armaoğlu, bu konuda yazılar yazmıştır. Armaoğlu, “*Sovyet politikası daima sürprizlerle dolu olmuştur.*” diyor. Tıpkı Gorbaçov gibi Kruşçev'in de hiç beklenmedik anda iktidardan düşürülmelerini birbirine benzetiyor. Bu konuda Üç soru akla geliyor diyerek sorularını sıralıyor: “*Gorbaçov neden gitti? Kim düşürdü? Ve bundan sonra ne olur?*” Armaoğlu'na göre durum şöyledir: “*Gorbaçov 1985'te Rusya'yı bugünkü haline getirmeyi hiç düşünmemişti. Bir işe başladı ama ipin ucunu kaçırdı. Komünizm yıkılmış, birlik dağılma işaretleri vermeye başlamıştı. Çareyi Batının ekonomik yardımında aradı. Darbenin ilk saatlerinde bile darbeyi kimin yaptığı belli olmuş görünüyor. Ordu ile KGB işbirliğiyle. Zaten Boris Yeltsin'in yardımcılarında biri darbeye hemen damgayı vurdu: Askeri Darbe. Sıkıyönetim ilan edilmesi, birliğin dağılmasını önleme amacına yöneliktir. Sıkıyönetim başta Baltık ülkeleri olmak üzere milliyetçiliği bağımsızlığa götürmek isteyen cumhuriyetleri hedeflemektedir. Sovyet Rusya'nın işi kolay değildir. Darbeciler reformlara devam edileceğini söylüyorlar. Hangi reformlara devam edilecektir? Gorbaçov'un hangi reformlarını devam ettirip hangilerini geri*

¹⁷⁸ Tercüman, 26 Temmuz 1991.

¹⁷⁹ Tercüman, 4 Ağustos 1991.

*atacaklar? Darbe, yeni birlik anlaşmasının imzasından bir gün önce yapılmıştır. Bu darbenin hareket noktasını gösterdiği kadar darbecilerin açmazını da gösteriyor. Darbeciler kaosu önleyeceğiz diyorlar ama galiba yeni bir kaosa neden olacaklar.”*¹⁸⁰

Bir diğer Tercüman gazetesi yazarı Altemur Kılıç, darbenin sorumlusu kim sorusuna yanıt aramıştır. Darbe yapanlar, Gorbaçov apar topar piyasa ekonomisine atlamakla generallerin tepkisini çekmiştir diyorlar. Gorbaçov bir gün geri gelir mi bilemiyoruz ama Gorbaçov’u istirahat ediyor diye Sibiry’a yollasalar da meydan okuyan Boris Yeltsin sağ kalırsa geleceğin lideri olacaktır. Bu karşı darbeden alacağımız ders, bir kez daha sosyalizmin kesin olarak iflas etmiş olduğudur şeklindeki yorumu dikkat çekicidir.¹⁸¹

ABD yardımının askıya alınması Türk basınında darbenin bir sonucu olarak gösteriliyor.¹⁸² Darbeye karşı direnen kişinin de Boris Yeltsin olduğu, “*Kilit Adam: Boris Yeltsin. Darbeye karşı direnmeye devam ediyor*” başlıklı yazıyla duyuruluyor.¹⁸³ Aynı görüşü destekleyen ve Türk kamuoyuna sunan bir yazı da yine Fahir Armaoğlu’ndan geliyor. “*Darbeciler şimdiden persona non grata yani istenmeyen kişi olmuşlardır ve Batı darbecileri etkisiz kılmak için her imkanı kullanacaktır. Darbenin kaderini Batı Faktörü tayin edecektir. Yanlış bir iş yaptılar.*” diyerek görüşlerini dile getiriyor.¹⁸⁴

Darbeye duyulan ilgi devam eden günlerdeki yazılarla pekiştiriliyor anlaşılan Türk basını bu girişimi önemli bulmuştur. Agah Oktay Güner bir yazısında Gorbaçov’un başarısı Panslavist ideolojiyle sınırlıdır demekte ve özetle; “*Hürriyet isterken milli haysiyetini yaşamak isteyen Azeri kardeşlerimize kurşun sıkıldı. Baltık ülkelerinin nasıpları işgal oldu. Rus asker sivil ve bürokrati komünist rejim içinde doğmuş, yoğrulmuş ve büyümüştür. Demokrasi tecrübesi yoktur. Gorbaçov’un çabasına rağmen kapitalist ekonomiye geçilemedi. Stalin döneminin merhamet*

¹⁸⁰ Tercüman, 20 Ağustos 1991.

¹⁸¹ Tercüman, 21 Ağustos 1991.

¹⁸² Tercüman, 21 Ağustos 1991.

¹⁸³ Tercüman, 21 Ağustos 1991.

¹⁸⁴ Tercüman, 21 Ağustos 1991.

tanımaz acımasızlığı ise Gorbaçov da yoktu. Hürriyetçi şartlar içinde memnuniyetsizlikler önce protesto, sonra grev ve darbeye zemin hazırladı. Bu darbenin Sovyetlerde meydana getireceği istikrarsızlık bizim için hiç iyi olmadı. Komşularımız için de ne yazık ki, istikrarlı ilişki içinde olduğumuz tek ülke Sovyetler Birliğidir. Bu çalkantılardan Sovyetler merkezi güçlendiren bir sonuçla çıkarsa esir milletlere yeni sıkıntılar gelir. Oradaki Türkler açısından gelişmeleri soğukkanlı takip etmek gerekir. Gorbaçov'un kaderi milyonlarca hürriyet, ekmek, güven bekleyen Sovyet vatandaşının kaderidir" diye yazmaktadır.¹⁸⁵

Başka bir yazıda ise *Halk direndi, dünya destek verdi, hürriyet aşkı galip geldi: Darbeciler kaçtı, Gorbi işbaşında. Sovyet parlamentosu Gorbaçov'u yeniden görevine atadı.*¹⁸⁶ Şeklinde bir haber verilmiştir. Fahir Armaoğlu, Darbe için "Kağıttan Kaplanlar" yorumunu yapmaktadır.¹⁸⁷ "Gorbi bitti mi?" Başlığı altında asıl şimdi Boris Yeltsin'in ön planda olduğunu yazmaktadır.¹⁸⁸ Türkiye'nin bu olaylar karşısındaki tutumu dış politikada takdir toplamaya devam ediyor, bu kapsamda Sovyet elçisinin Türkiye'nin dengeli ve uzak görüşlü davranışından dolayı teşekkür ettiği yönünde bir de haber yer almaktadır.¹⁸⁹

Bir başka haberde, "19 Ağustos darbesini önlediğinden beri Rusya Federasyonu cumhurbaşkanı Boris Yeltsin bir diktatör silueti ile görünmeye başladı. Bir yandan Gorbaçov'u eleştirip onun prestijini tahrip etmeye çalışıyor diğer yandan sağlı sollu emirler veriyor. Amacı Rusya federasyonunu Sovyetler Birliğinin tek yönetim organı haline getirmektir. Komünist hegemonyasının yerini Rus hegemonyası alacaktır. Ancak hem Gorbaçov taktikler yapmaktadır, hem de diğer cumhuriyetlerde başlayan bağımsızlık ayaklanmaları Yeltsin'in işini zorlamaktadır. Yeltsin Kazakistan topraklarının bir kısmını Rus kitleleri var diye Rusya federasyonu topraklarına katmak istemektedir. Sovyetler Birliği dağılacaktır. Ve bu dağılmanın mimarı Boris Yeltsin'dir. Bu dağılmanın Türkiye açısından ne kadar yararlı olacağı

¹⁸⁵ Tercüman, 21 Ağustos 1991.

¹⁸⁶ Tercüman, 22 Ağustos 1991.

¹⁸⁷ Tercüman, 23 Ağustos 1991.

¹⁸⁸ Fahir Armaoğlu, "Gorbi Bitti mi?", **Tercüman**, 24 Ağustos 1991.

¹⁸⁹ Tercüman, 24 Ağustos 1991.

da tartışılabilir. Bu nedenle biri Yeltsin'e dur demelidir.” Şeklinde olaylara karşı duyulan kaygı dile getirilmiştir.¹⁹⁰

Fahir Armaoğlu, *Yeni Rusya* başlığıyla verdiği yazısında Bağımsızlık ilan edenler birlikten koptuklarını diğerlerinin ise bir arada olmaya çalıştıklarını dile getiriyor. Batı şu anda sadece Baltık cumhuriyetlerini tanıdı. *Bu durumda Moldova ve Gürcistan ne olacak? Geri kalan 10 Cumhuriyetin hali ne olacak?* Soruları Sovyetlerin yerini esas itibarıyla 10 devletin alacağı bir konfederasyon şekline dönüşeceği şeklinde cevaplanıyor. Gorbaçov ve ülkelerin idarecilerinden oluşan bir devlet konseyi ülkeyi yöneteceği dile getiriliyor. Yazının devamında ...”*Yani artık Gorbaçov tek adam değildir. Bu durumda Boris Yeltsin daha aktif hale gelecektir*” deniyor.¹⁹¹ Benzer şekilde, “*74 yıl süren komünist sistem oylanarak kaldırıldı. SSCB’de düzen değişti. ABD’nin yardımı için ilk şart komünizmi bırakıp kapitalist olması. Darbeden sonra Sovyetlerde din eğitimi geliyor. Ermeniler, Azerbaycan ile savaşa hazırlanıyorlar.*” başlıklı haberlerle SSCB’nin son durumunu okuyuculara aktarılmaktadır.¹⁹²

SSCB’nin dağılması Zafer Atay tarafından “*Bu İş Bitti*” başlığıyla yazılan bir yazıyla duyurulmuştur. Atay yazısında özetle Gorbaçov ve Yeltsin’in açıklamalarına değiniyor. “*74 yıl içinde Sovyet halkı gerçekten de çok acı çekti. Sadece Stalin dönemindeki temizlik sürecinde 30 milyon insan can vermiştir. Komünizmin kurbanları yalnız Sovyetlerde değildir, Çekoslovakya’da, Afganistan’da, Doğu Almanya’da, Macaristan’da, Arnavutluk’ta, Çin’de, Küba’da, Vietnam’da. Sovyetlerde yeni bir dönem başlamaktadır. Stalin’in memleketi Gürcistan artık şansını kendi başına deneyecektir. Müslüman-Türk cumhuriyetleri artık dillerine, dinlerine, kültürlerine, mallarına sahip çıkacaklardır. Hepsi yeni birlik içinde eşit, egemen birer ülke olarak yer alacaklardır. Yönetim sisteminde Müslüman-Türk cumhuriyetler çoğunluktadır. Birlik içindeki 10 cumhuriyetin 6’sı Türk ve Müslüman unsurlardan oluşur. Artık Kafkasya’nın ve Orta Asya’nın mazlum milletleri layık oldukları yere kavuşmuşlardır. Bu olup bitenler tabii ki Türkiye’yi çok yakından*

¹⁹⁰ Tercüman, 28 Ağustos 1991.

¹⁹¹ Fahir Armaoğlu, “Yeni Rusya”, **Tercüman**, 4 Eylül 1991.

¹⁹² Tercüman, 6 Eylül 1991.

ilgilendirmektedir. Onların gözleri ve gönülleri bize dönüktür. Mustafa Kemal onlar için de Türklerin Atasıdır. İnsan haklarına saygılı, hür, demokratik, laik bir düzen istemektedirler. Yakında Kiril alfabesinin yerini Türk alfabesi alacaktır. Kültür, ekonomi, spor alanlarını kullanarak bu ülkelerle akıllıca ilişki kuralıyız. Türk cumhuriyetlerinin gençleri için derhal çok sayıda burs sağlanmalıdır. Müzik, tiyatro, sinema, resim, süsleme örnekleri bunlara ulaştırılmalıdır. İşadamlarımız ortak yatırım imkanları aramalıdır. Kim ne derse desin komünizmin işi bitmiştir. Hem de kendi anavatanında ve tabutuna çiviye kendi çocukları çakmıştır” diyor.¹⁹³

Sovyet Rusya'nın dağılması ile ilgili bir başka haberde, “Tarihe SSCB adıyla geçen Sovyet Rusya 74 yıl 1 ay 1 gün yaşadıktan sonra tarihin öbür dünyasına intikal etti. Ciddi hastalığı 1985 Mart ayında Gorbaçov tarafından teşhis edilmiş ise de son iki yıl komadan kurtulamadı ve Hollanda da yeni bir Avrupa'nın temelleri atılırken irtihal-i dar-i beka eyledi, öbür dünyaya göçtü. Defin ruhsatını ise 8 Aralık günü Rusya Federasyonu, Ukrayna ve Beyaz Rusya devlet başkanları imzaladı. Bu üçü Bağımsız Devletler Topluluğunun kurulduğunu ilan ederken diğer bütün cumhuriyetlere açık olduklarını da bildirdiler. Görünen odur ki, artık Gorbaçov'un istediği federal sistem, Egemen Devletler Birliği olmayacaktır. Gorbaçov'un tepkisi sert oldu. Bu ancak Halk Temsilcileri Meclis karar verebilir dedi. Oysa buna karar verirken devlet adamları meselenin hukuki boyutunu elbette düşünmüşlerdir. Olan olmuştur ve Gorbaçov treni bir kez daha kaçırmıştır. Aslında Batı iki şeyden endişe etmektedir. Nükleer silahlar ve iç savaş ihtimali. Ancak topluluk Batıya boyun eğecektir. Çünkü ekonomik yardıma ihtiyaçları vardır. Topluluğa diğerlerinin katılmasına en büyük engel daha şimdiden Slav Birliği damgasının vurulmasıdır. Bu Türk kökenli cumhuriyetleri tereddütte sevk edeceği gibi topluluk daha ilk günden Slav Kafası ile hareket ederse o zaman bir takım meseleler ortaya çıkar.”¹⁹⁴ Yorumu yapılmıştır.

SSCB'nin dağılma sürecini net bir dille özetleyen Zafer Atay; “Sovyet imparatorluğunun ömrü çok kısa sürdü. O kadar gürültü, o kadar propaganda ve oluk gibi akan kana rağmen, 74 yıl ayakta kalan bir dikta... Hatırlayın o cilalı

¹⁹³ Zafer Atay, “Bu İş Bitti”, **Tercüman**, 9 Eylül 1991.

¹⁹⁴ Tercüman, 11 Aralık 1991; Ayrıca bkz. Tercüman, 30 Aralık 1991.

lafları. İşçi imparatorluğu, gerçek demokrasi, eşitlik, sosyal dayanışma, sürekli devrim... Sonuç: Çalışma kampları, ezilen işçiler, bitmeyen kuyruklar, yokluklar, ölümler, ölümler... Eski Sovyetler Birliğinin enkazı üzerinde 15 bağımsız cumhuriyet oluştu. Baltık ülkeleri kendi çizgilerinde yürümeye başladılar. 12 cumhuriyet de ister yeni topluluk içinde olsunlar isterlerse olmasınlar artık Sovyetler Birliği yoktur. Sovyet imparatorluğu artık bir Slav Hristiyan-Müslüman-Türk devletler topluluğuna dönüşmektedir.” demektedir.¹⁹⁵

Gorbaçov’un görevinden ayrılması ve Boris Yeltsin’in Rusya Federasyonunun başındaki adam olarak görülmesi de, Türk Basınına uzun süre meşgul etmiştir. Özellikle 1991 yılının sonlarına gelindiğinde bu önemli gelişme; “Gorbaçov Slav Birliği karşısında çaresiz kaldı. Yeltsin tartışmasız lider.”¹⁹⁶, “Yeltsin Gorbaçov’un yetkilerine el koydu. İstifa mektubu Gorbi’nin cebinde.”¹⁹⁷, “SSCB başkanı 234 bin lirayla emekli oldu. Mihail Gorbaçov istifa etti.”¹⁹⁸, “Gorbaçov’un bir an önce sarayı terk etmesi isteniyor: Yeltsin Kremline yerleşecek.”¹⁹⁹, “Yeltsin tek adam oldu. Gorbaçov alkışlanıyor.”²⁰⁰ Başlıklarıyla verilmiştir. Gorbaçov ile ilgili şu yorum dikkat çekicidir: “Artık Kremlinde oturmuyor. Ama emrinde iki lüks arabası, Moskova’nın merkezindeki apartman dairesi, yazlığı ve 4 bin ruble maaşı ile Gorbi şimdi emekliler kralı. Kitap yazsa konferans verse milyonlarca dolar kazanması işten bile değil. Eh, komünist sistemi yıkmayı başaran adam diye tarihe geçti. Daha ne olsun?”²⁰¹

¹⁹⁵ Tercüman, 16 Aralık 1991.

¹⁹⁶ Tercüman, 13 Aralık 1991.

¹⁹⁷ Tercüman, 20 Aralık 1991.

¹⁹⁸ Tercüman, 26 Aralık 1991.

¹⁹⁹ Tercüman, 21 Aralık 1991.

²⁰⁰ Tercüman, 27 Aralık 1991.

²⁰¹ Tercüman, 30 Aralık 1991.

III.3. TÜRK CUMHURİYETLERİNİN BAĞIMSIZLIK SÜREÇLERİ İLE İLGİLİ HABERLER

Türk basınında da sıkça yer aldığı üzere, Sovyetlerin uyguladığı baskıcı, özgürlükleri yok eden, insan haklarına saygı göstermeyen, kutsal değerleri hiçe sayan, ekonomik ve sosyo-psikolojik gerçeklerle bağdaşmayan uygulamalar ancak 70 yıl dayanabilmiş ve bu zoraki birlik 1991 yılında kendi kendisine dağılınca, baskı altındaki büyük Türk coğrafyası da özgürlüğüne kavuşmuştur.

Türk cumhuriyetlerinin bağımsızlıklarını kazanma süreçlerinin Türk basınına yansımaları da ilginç özellikler taşımaktadır. Kimi zaman Türk dünyasının birleşmesi olarak algılanırken kimi zaman ise Sovyetlerin kendi içişleri gibi de görülmüştür. Türkiye'nin bu konuda başlangıçta ne tür bir tavır takınacağı konusunda netlik olmadığı ve süreç şekillendikçe Türkiye'nin tavrını ve dolayısıyla Türk basınının da tavrını netleştirdiği görülmektedir. Türk basını tarafından gelişmeler önce temkinle karşılanmış ancak uzun süreli stratejilerin belirlenmesinde özellikle Türk dışişlerinin bu konuları mutlak surette iyi biçimde değerlendirmesi gerektiği vurgulanmıştır.

5 Şubat 1990 tarihli Milliyet gazetesinde yer alan bir haberde, “*Şartlar tahmini zor bir süre için, Türkiye'nin, SSCB'nin içişlerine karışmama siyasetini dikkatle devam ettirmesini gerektirmektedir, ancak Dışişlerimizin, müttefiklerimizden bu konuda uzun süreli stratejini tespit ederken, Türkiye'yi de dinlemelerini istemesini engellemez. Aksine, Dışişlerimizin bunu yapmaması büyük bir hata olur.*”²⁰² yorumu yapılmaktadır.

Türk Cumhuriyetleri bağımsızlığını kazandıktan sonra Türkiye'nin bu cumhuriyetlerle ve Rusya ile görüşmeleri sürmüştür. Özellikle dönemin Cumhurbaşkanı Turgut Özal bölge ile yakından ilgilenmiştir. Özal'ın temaslarının gerçekleştiği günlerde gündem hep bu görüşmelere bağlanmıştır. “*22 yıl sonra bir Türk Cumhurbaşkanı Sovyetlerde*” başlığıyla verilen haberde, “*Zirvede özellikle Karadeniz Ekonomik İşbirliği projesi var. Özal Kiev, Bakü ve Alma Ata'ya da*

²⁰² Milliyet, 5 Şubat 1990.

gidecek. İki tarafın arasında bağımsızlık ve toprak bütünlüğüne saygı konusunda anlaşma yapılacaktır. Özal'ın gezisi Sovyetlerdeki Türkler açısından büyük bir sevinç olmuştur. Azerbaycan ve Orta Asya Türk cumhuriyetleri artık çağa ayak uydurmanın bağımsızlıktan geçtiğini ifade ediyorlar ve arkalarında Batı ve ABD olmadan daha temkinli bir direniş yolu seçilecektir. Azeriler, Türkmenler, Kazaklar, Özbekler, Kırgızlar ayrı ayrı devletleri fakat Türk kimlikleri içinde dünyayla temasa geçmek arzusunda olduklarını söylüyorlar."²⁰³ şeklinde gelişmelerle ilgili Türk halkını bilgilendirme amaçlı bilgiler manşetlerde yer almıştır.

Bir diğer haber ise "Özal Yeltsin ile Görüştü" başlığıyla verilmiştir. 70 yıl aradan sonra yeniden ilişkilerin doğrudan başlatılmasının önemini vurgulayan Yeltsin, Özal'ın ekonomik programının Türkiye'yi bunalımdan çıkardığına dikkati çekmiş ve Türkiye'nin özelleştirme tecrübesinden Sovyetlerin yararlanabileceğini ifade etmiştir.²⁰⁴

Bağımsızlık süreçleri kadar Bağımsız olan Cumhuriyetlerin tanınması meselesi de gündemi oluşturan önemli bir konudur. Bağımsızlığını kazanan Türk Cumhuriyetlerinin tanınması Türk ve Dünya kamuoyunda yankı bulmuştur. Türk basınında bu konuda çıkan haberler soydaşlarımızın bağımsız devletlerinin bir an evvel tanınması gerektiği yönündedir.

Bağımsızlık sürecinin tanınması konusunda ilk girişim Azerbaycan ile olmuştur. "Dünya Türkleri kıpır kıpır... Her gün sevindirici haberler alıyoruz. Bu haberler başta Türk milliyetçileri olmak üzere, bütün Türk milletini sevindirmektedir. Bakanlardan İtibar Memedov, bağımsızlık kararının tanınması için ilk müracaatın dünyadaki bağımsız en büyük Türk devleti olan Türkiye Cumhuriyetine yapılması kararının alındığını açıklamıştır. Hasan Hasanov ve İtibar Memedov'un Türkiye ziyaretinde SSCB elçisi Albert Çernişev'in de bulunması ilgi çekici bir husus olmuştur. Türk dünyasının bağımsız olmasının aslında hiçbir millete zararı olmayacaktır. Aksine, tam bağımsız Türk devletlerinin ortaya çıkması ve Türkiye liderliğinde bu devletler arasında oluşturulacak bir beraberlik, hem Türkiye'nin hem

²⁰³ Tercüman, 11 Mart 1991.

²⁰⁴ Tercüman, 14 Mart 1991.

de diğer dünya devletlerinin yararına olacaktır. Bağımsız Türk devletleri dünyada tatlı bir hareketlilik meydana getireceklerdir. Dünya devletleri yeni Türk devletlerini tanıdıkça alışveriş yapabilecekleri yepyeni devletlerle tanıştıklarını görecekler. Bu da dünya barışında ayrı bir denge unsuru meydana getirecektir. Türkiye bağımsızlığı tanıma konusunda olumlu bir politika izlemeye başlamıştır. Demirel hükümetinden beklenen görev, diğer Türk devletlerinin bağımsızlıklarını tanımak ve onlarla ilgilenmeye devam etmektir. Bütün dünya devletleri Azerbaycan'ı ve diğerlerini tanımalıdır ancak en başta Sovyetler Birliği tanımalıdır. Bu jesti yapacağına inanıyoruz.”²⁰⁵ şeklindeki haberler gerek Azerbaycan'ın gerekse diğer cumhuriyetlerin bağımsızlığının tanınmasının bir ayrıcalık olmadığı, bilakis en doğal haklardan biri olduğuna dikkat çekmektedir.

Arslan Bulut, 12 Aralık 1991 tarihli yazısında önemli bir konuyu gündeme getirmektedir: “Avrupa ortak paraya geçmeye çalışırken, ABD federal devletten milli devlete geçişi tamamlama çabasında Müslüman nüfusun çoğunluk olduğu ülkeler hala dağınıklardan kurtulamamışlardır. Sovyetlerin çöküşüyle Slav birliği ortaya çıkmış ama Türk Birliği henüz oluşmamıştır. Nahçıvan cumhurbaşkanı Haydar Aliyev Türkiye'den Atatürk siyaseti bekliyoruz derken bunu kastediyor ama biz hala 70lik plağı çalmaya devam ediyoruz. Avrupa birleşiyor, Slavlar birleşiyor. Türkiye, Türk cumhuriyetlerini organize etmezse onlar Türkiye'yi organize edecek. 60 yıllık doğalgaz bizden diyen bir Türkmenistan, petrol bizden diyen bir Azerbaycan nükleer güce sahip bir Kazakistan, madenleriyle ürünleriyle Kırgızistan, Özbekistan ve Tacikistan ve Doğu Türkistan... Avrupa birleşiyor şovenistlik olmuyor, Slavlar birleşiyor şovenistlik olmuyor, Türkler birleşince mi şovenistlik oluyor?”²⁰⁶ Bu soru gerçekten manidardır. Bulut yazısında “Türkiye, Türk cumhuriyetlerini organize etmezse onlar Türkiye'yi organize edecek.” diyerek Türkiye'nin bu konuda üzerine düşeni yapmazsa kendisinin de bu durumdan zarar edeceğine vurgu yapmaktadır.

18 Aralık 1991 tarihli Tercüman gazetesinde yer alan “Azerbaycan'dan Sonra Türkmenistan'ı tanımamız Türk dünyasında büyük sevinç yarattı. Yürekler bağımsızlık kararıyla coşuyor. Özbekistan'ı talep olmadan tanımamız Dünya

²⁰⁵ Tercüman, 6 Kasım 1991.

²⁰⁶ Tercüman, 12 Aralık 1991.

Türklüğü tek yumruk tek ses ve tek yürek halinde birleşiyor yorumuna neden oldu. Batı ülkelerinin her türlü engellemelerine rağmen Türkiye'nin çizdiği kararlı tablo Türk dünyasına güç veriyor."²⁰⁷ haberi, Türk dünyasının hızlıca birleşmeye gittiği yönünde bir umut aşlamaktadır. Türkiye bu işin ucundan tutacak ve Türk dünyasını birleştirecek algısının olduğu görülmektedir.

Bu konuda Baki Dökme'nin iki yazısı dikkati çekicidir. Dökme, yazısında Türk cumhuriyetlerinden ve Türkiye'den beklentileri ve Türkiye'nin bu konuda yapması gerekenleri şu satırlarla dile getiriyor: *"SSCB'nin dağılması sonrasında ortaya çıkan bağımsız Türk cumhuriyetleri kendi aralarında birlik halinde hareket ediyorlar. Ekonomik birlik ve alfabe birliği şeklinde iki önemli karar aldılar. Bu iki karar ileride kurulacak Türk Birliği için temel olacaktır. Türkiye'nin şu anda yapması gereken üç görevi vardır: 1. Bağımsız Türk cumhuriyetlerini derhal tanımak ve oralarda gerekli devlet birimlerini oluşturmak. 2. Cumhurbaşkanı Özal'ın ve diğer devlet büyüklerinin Türk cumhuriyetlerini ziyaret etmeleri. 3. Eski SSCB'deki Türk cumhuriyetlerinin kendi aralarında yapacakları toplantılardan hiç olmazsa birinin Türkiye'de gerçekleşmesini sağlamak. Bu üç görev yerine getirilirse Türkiye'nin Türk dünyasındaki cazibesi daha da artacak ve Türk Birliğinin kurulması hızlanacaktır. Türkiye'ye çok büyük iş düşüyor.*"²⁰⁸

Bağımsız Devletler Topluluğu hakkında bir başka haber ise, Türk cumhuriyetlerinin eşit üyelik istedikleri yönündedir. Türk cumhuriyetlerinin Sovyet mirasını Slav Birliğine yedirmeyecekleri belirtilen haberde, "Orta Asya cumhuriyetleri yaptıkları durum değerlendirmesinden sonra Rusya federasyonu, Beyaz Rusya ve Ukrayna tarafından temeli atılan Bağımsız Devletler Topluluğuna eşit kurucu üye olmak istediklerini açıkladılar" denilerek Türk cumhuriyetlerinin bölgedeki gücü ve istekleri dile getirilmiştir.²⁰⁹ "Azerbaycan, yeni birliğe katılmıyor" başlıklı haberde ise Azeri halkının bu topluluğun Slavların kontrolü altında olacağını bu yüzden Baltık ülkeleri gibi bağımsız kalmak istediklerini söylediklerine yer

²⁰⁷ Tercüman, 18 Aralık 1991.

²⁰⁸ Tercüman, 18 Aralık 1991.

²⁰⁹ Tercüman, 14 Aralık 1991.

verilmiştir.²¹⁰ Azerbaycan'ın bu hamlesinin uluslararası politikada yerinden oynattığı taşlar hakkında da haberler vardır. “*Amerika Azerbaycan'ı cezalandırdı*” başlıklı haberde ABD Sovyet cumhuriyetlerine yapacağı acil insani yardımdan Azerbaycan'ı mahrum bırakacağını açıklamıştır. Haber, Dışişleri Bakanı James Baker, ABD'nin çizgisine ters düşen cumhuriyetlere örnek olarak Azerbaycan ve Gürcistan'ı gösterdi şeklinde devam etmektedir.²¹¹ Buna karşılık Kazakistan bu konudaki nihai kararını vermemiştir. Kazakistan'ın bu süreçteki rolü “*Türklerin endişesi Slav baskısı*” başlıklı bir haberle duyurulmuştur. Kazakistan başkanı Nursultan Nazarbayev Sovyet cumhuriyetlerinin dini ve etnik bölünmelerinin felaket olacağını ve Bağımsız Devletler Topluluğunun kuruluşunu Kazakistan'ın ele alacağını söylemiştir.²¹²

Sonunda kurulan Bağımsız devletler topluluğunun çalışma esaslarının belirlenmesi de Türk basınında yankı bulmuştur. Bu konuya ilişkin bir haberde “*Bağımsız devletler topluluğunda çalışma düzeni belli oldu. 11 cumhuriyetin oluşturduğu Bağımsız Devletler Topluluğu kendi çalışma düzenini Nato'dan örnek alarak kurdu. Nato'da en çok nükleer silaha sahip ABD nasıl düğmeye basma yetkisine sahipse Bağımsız Devletler Topluluğunda bu yetki Rusya Federasyonunda olacak*” denilmektedir.²¹³

Fahir Armaoğlu “*Rusya Gelişmeleri*” başlıklı köşe yazısında “Türk Cumhuriyetleri Yeltsin'in yapmaya çalıştığı Slav egemenliği hakimiyetine karşı nasıl bir tutum izleyecekler?” sorusunu gündeme taşımıştır. Yazısını özellikle “*5 Orta Asya cumhuriyeti bu topluluğa yani Slav Birliğine katılırsa Türkiye'nin bu cumhuriyetlerle münasebet ve bağlarını geliştirmesi ciddi engellerle karşılaşabilir*” diyen Armaoğlu, “*bu nedenle Türkiye, bu yeni yapılaşmanın son şeklini beklemektedir. Kazakistan kendi ordusunu kurma kararı almıştır. Yarın ekonomik meseleler, para birimi gibi konular da gündeme gelecektir. Bu konular ayrıntılı*

²¹⁰ Tercüman, 16 Aralık 1991.

²¹¹ Tercüman, 14 Aralık 1991.

²¹² Tercüman, 21 Aralık 1991.

²¹³ Tercüman, 23 Aralık 1991.

şekilde çözüme bağlanmadan Bağımsız Devletler Topluluğundan bahsetmek kolay olmayacaktır” diyerek endişelerini dile getirmiştir.²¹⁴

Basında yer alan haber ve yorumlardan da görüldüğü üzere Türkiye'nin özellikle Bağımsız Devletler Topluluğu kurulurken bu oluşuma ihtiyatlı yaklaşması gerektiği, özellikle Türk cumhuriyetleri açısından gelişmelerin dikkatle takip edilmesi lazım geldiği üzerinde durulmuştur. Türkiye bu noktada Türk dünyasına önderlik edecek bir konumda yer almalıdır isteği ve görüşü ağırlık basmaktadır.

III.3.1.Siyasi Haber ve Yorumlar

III.3.1.1.Azerbaycan

Basında Türk cumhuriyetlerinin bağımsızlık mücadelesi sırasında en çok Azerbaycan'la ilgili haberlere rastlanmıştır. Gerek Azeri-Ermeni olayları, gerekse ekonomik ve politik olaylar Türk basınında sıklıkla yer almaktadır. Zaman zaman da Mehmet Ali Birand, Sami Kohen gibi yazarların yazı dizileri Türk basınında görülmektedir. Bu yazı dizileri ve haberler halkı bilgilendirdiği gibi Azerbaycan ve Türkiye için birer yol gösterici ve uyarıcı nitelik te taşımaktadır.

Azerbaycan kanlı ve üzücü gelişmelere sahne olurken ve Türkiye olayı her kafadan bir ses vererek izlerken, dış politika yorumcusu Dr. Haluk Gerger dikkatleri ABD'nin muhtemel ikili oyununa çekiyor. Diyor ki: “Bush yönetiminin etkili kanadı, Gorbaçov'un yönetimi sürdürmesinden yana. Ama ABD'nin bir de geleneksel politikası var. O da Sovyet imparatorluğunun dağılmasından yana. Bu ikilem ABD'yi ikili oynamaya yöneltebilir. Dünya kamuoyu önünde bu sorun Sovyetlerin iç meselesi olduğunu, kendisinin buna karışmayacağını söyleyebilir. Ama perde arkasında Sovyetlerdeki halkları kışkırtmaya devam edebilir. Bu amaçla bazı ülkeleri, bu arada Türkiye'yi kullanmaya çalışabilir. Kendisi de perde önünde iyi adam rolünü oynarken Türkiye'yi kışkırtıcı bir konuma itebilir. İç politikada acaba

²¹⁴ Fahir Armaoğlu, “Rusya Gelişmeleri”, **Tercüman**, 19 Aralık 1991.

bunun belirtileri gözleniyor mu? Türkiye Azerbaycan'daki olayı Sovyetlerin iç işi olarak görmesi lazım. Ancak tutarlı bir politikamız yok.”²¹⁵

Ermenilerin Dağlık Karabağ'ı istemeleriyle 1987'de başlayan ve giderek artan baskıları, 1988-89'da Ermenistan ve Dağlık Karabağ'dan 200 bine yakın Azeri'yi zorla kovalamasıyla sürdü. Azeri köylerini basıp halkı korkutan Ermenilere kimse bir şey yapmadı. Moskova, Karabağ'ı Azerbaycan yönetimine geri vermekle her şeyi halledebileceğini sandı. Azerbaycan'daki birikimin farkına varmadı. Sürekli çekimser davrandı. Sonunda olaylar patlayınca da, ‘Nasılsa bunların sesi fazla çıkmaz’ diyerek vurdu. Gorbaçov bu tutumuyla tarihi bir hata yapmış oldu. Azerbaycan'ı kaybetti. Geçici olarak işlerin yoluna girdiği sanılsa dahi, Azerbaycan yediği bu tokadı unutmayacaktır.²¹⁶

Hatayı yapan ve tuzağa düşen sadece Gorbaçov değil, Azerbaycanlılar da hatalı hareket ettiler, önlerine atılan tuzağı görmediler ve kendilerini gereksiz şekilde kırdırdılar. Halk Cephesini yeterince örgütleyemediler. Bölgedeki gelişmeleri tam olarak değerlendiremediler. Ermenilerin kışkırtmalarına, heyecanlarına kapılıp sert tepki gösterdiler. Kafkasya'da bundan böyle uzun yıllar sürecek ve nasıl sonuçlanacağı şimdiden hesap edilemeyecek bir kanama başlamıştır. Moskova bataklığa batmıştır ve bundan sonra akılcı hareket etmezse, giderek daha da bataacaktır. Gorbaçov yanlış bir zamanlamanın, yanlış yaklaşımlarla uyguladığı bir politikanın tutsağı olacaktır.²¹⁷

Basında çıkan haberler kimi zaman mevcut durumu yansıtırken kimi zaman da gelişmekte olan yeni duruma karşı alınacak tedbirleri ve izlenecek yolu göstermesi açısından önemlidir. Bu satırların devamında vereceğimiz haber bu türden bir gelişmeyi yansıtmaktadır. Ankara ciddi bir devletten beklenir şekilde hareket etmektedir. Dışişleri bakanı Yılmaz'ın, Sovyet Büyükelçisi Çernişev ile bir buçuk saatlik görüşmesinden sonra üç satırlık yazılı açıklaması, Ankara'nın duyarlılığının çok güzel bir simgesidir. Söylenmek istenen açıktır: ‘Gelişmeler sizin

²¹⁵ Milliyet, 23 Ocak 1990.

²¹⁶ Milliyet, 23 Ocak 1990.

²¹⁷ Milliyet, 23 Ocak 1990.

iç işinizdir. Karışmıyoruz ve üzüntüyle izliyoruz. Ancak, Azerbaycan Türklerini ezmeye kan dökmeye devam ederseniz sessiz kalmayız.” Gerçekten de, Azerbaycan’daki olaylar artar ve Sovyet ordusu kan dökmeyi sürdürürse, Türk kamuoyu sessiz kalmaz. Buna bağlı olarak da Türk hükümeti sessizliğini sürdüremez. Gelişmeler artık Ermeni-Azeri sorunu olmanın yanı sıra, “Müslüman-Hıristiyan çatışması” ve “Rus-Azeri” boyutuna oturtuluyor. Bundan böyle Ankara’nın basınıyla, hükümet üyeleriyle, düşünürü ve bilim adamıyla eskiye oranla çok daha dikkatli ve duyarlı hareket etmesi gerekecektir. İlk aşamadaki tutum da ümitleri artırmaktadır.²¹⁸

Türk basını Azeri-ermenî olaylarına özel bir önem vermiştir. Özellikle bu olayların yerel boyutu aşarak Müslüman-Hıristiyan çatışmasına dönüşmesi basınımız tarafından önemli bir olay olarak görülmüş ve haberlerde yer almıştır. Türkiye’deki bazı gruplar ve Müslüman dünyası bir tuzağa düşmek üzere. Azerbaycan ile Ermenistan arasındaki olaylar, Batı basınında bir Müslüman-Hıristiyan savaşı gibi gösteriliyor. Hele Tahran’dan çıkan protestolar ve Türkiye’deki gösteriler de eklenince işin rengi daha da değişiyor. Moskova da ‘din unsurunu’ dolaylı şekilde kullanıyormuş gibi bir görüntü içinde. Basındaki haberler ve Sovyet yetkililerin demeçleri işin o yöne doğru itilmesini körüklüyor. Oysa çatışmaların temelinde din unsuru yok. İşin başlangıcında (1987 yazından bu yana) Ermenilerin Dağlık Karabağ için ayaklanmaları, Azerbaycan’ı sarsmaları, ardından da (89-89 döneminde) Ermenistan’da oturan 200 bin Azeri Türkünü evlerinden silahla söküp atmaları, dövmeleri, korkutmaları, sindirmeleri yatıyor. Ermeniler Azerileri bu şekilde hırpalarken kimse ilgilenmemişti. Sonunda da Bakü’de ve Azerbaycan’da oturan Ermenilere karşı tepki gösterenler de bu göçmen Azeriler oldu. Ailelerinden bazılarını kaybetmiş, evini barkını bırakıp kovulmuş bu insanlar patladılar. Yoksa olaylar ‘Müslüman oldukları için’ çıkmadı. Ermeniler bu tuzağı gayet iyi kullanıyorlar. Bu şekilde Batı dünyasının sempatisini toplayıp ‘Türk asıllı barbar Müslümanlar bizi kesiyor’ propagandası yapıyor. Oysa, eğer bir ‘din unsuru varsa’, o da Ermeni Kilisesi’nin arkasını Amerika ve Avrupa’daki Ermenilere dayanarak işi örgütlemesinden kaynaklanmıştır. Kilisenin son olaylarda önemli

²¹⁸ Milliyet, 23 Ocak 1990.

sorumluluğu vardır. Müslüman dünya, özellikle de bizim ve İran'ın bu tuzağa düşmememiz gerekir.²¹⁹

Moskova ve Batı dünyasının diğer bir hatsı da, hemen suçlu olarak İran'ı göstermektedir. Ermenilerin sorumluluğundan söz etmemek veya onları görmezlikten gelmek için olacak, Azerbaycan'daki ayaklanmanın Tahrandan kışkırtıldığı teması işleniyor. Oysa Azerbaycan'ın tamamının veya bir bölümünün İran'daki Azerbaycan ile birleşmesi hiç bir şekilde Tahran'ın işine gelmez. Böyle bir olasılıkta İran'daki Azeri ağırlığı büyük oranda artacaktır. Ardından gelecek adım da İran Azerbaycanının da ayrılıp Güney ve Kuzey Azerbaycanların bağımsız bir ülke oluşturmasıdır. Tahran'ın korkusu veya hiç istemediği de budur. İmam Humeyni'nin 1979'da İran'a döndükten kısa bir sonra ülkedeki Azerilerle ilişkilerinde yaptığı ‘yeni düzenleme’, Tahran'ın politikasını net bir şekilde ortaya koymuştu. İran'ın iç dengelerinde, Azerilerin birleşmesine yer yoktur. Öte yandan unutmamak gerekir ki, Azerbaycan halk Cephesi genelde laik yöneticilerden oluşmuştur. Hareketin içindeki dinci unsurlar azınlıktadırlar. Diğer bir etkende, İran'ın Moskova ile ekonomik ve siyasi ilişkileridir. Tahran büyük komşusunu kendine düşman edip, yararlı bir ekonomik kaynağı da söndürmek istememektedir. Batı dünyası ‘din unsurunu’ bir oranda cehaletinden, belirli bir oranda da kasıtlı olarak kullanmaktadır. Hiç değilse bizler kendimizi bu oyuna kaptırmayalım.²²⁰

Azerbaycan Yüksek Sovyet'inin Rus askerlerinin geri çekilmesi konusundaki kararında bazı çelişkiler olduğu belirtildi. Azerbaycan Yüksek Sovyet'inin söz konusu kararı aldığı toplantıda Halk Cephesi Meclis üyesi Abbas Abdullah, Yüksek Sovyet'in Bakü'ye giren Sovyet askerlerinin geri çekilmesi ve bu isteğin yerine getirilmemesi halinde başvurulacak önlemler konusunda bir süre sınırı koymadığına işaret etti. Abdullah, kararda Sovyet birliklerinin, Bakü'den en kısa sürede çekilmelerinin istendiğini, bu isteğin yerine getirilmemesi halinde Azerbaycan'ın SSCB'den ayrılması için halkoylamasına başvurma yoluna gidileceğinin açıklandığını belirtti.²²¹

²¹⁹ Milliyet, 24 Ocak 1990.

²²⁰ M.Ali Birand, İranın Azerileri Kışkırtmakta hiçbir Çıkarı Yoktur, Milliyet, 24 Ocak 1990.

²²¹ Milliyet, 24 Ocak 1990.

Türk basını Azerbaycan olaylarını değerlendirirken halkın habaer alma ve haber olma özgürlüklerinin de kısıtlandığını görmüş ve bu konuyla ilgili haberler yapmıştır. Özellikle Sovyetlerin uyguladığı taraflı yayınlar Türk basınında yer almıştır. Azerbaycan'daki olaylar sırasında Sovyet haberleşme ağı da resmi çevrelerce engellendi. Moskova santrali, son iki hafta içinde Bakü'ye yazdırılan telefonların hiç birini bağlamadı. Sovyetler Birliği'nin Kafkasya bölgesinde iki haftadır süren olaylar sırasında Sovyet lideri Mihail Gorbaçov'un glasnost (açıklık) siyaseti kötü not aldı. Sovyet TV'si olayların başından bu yana taraflı bir yayın yaptı. Bakü de Ermenilerle Azeriler arasındaki çatışmanın bütün şiddeti ile sürdüğü günlerde ekrana kartopu oynayan Azeri çocukların görüntüleri getirildi. Kızıl ordunun kente girmesinden sonra ise, Sovyet TV'sinin görüntülerini izleyenler, kentte büyük bir barış havasının estiğini sandı. Azerbaycan ve Karabağ'dan görüntüler verilirken, ekrandan kanlar akıyordu. TV böylece Kızıl ordunun bölgeye gönderilişini haklı göstermeye çalıştı.²²²

Moskova radyosu da, benzer taraflı bir yayın izlerken, genelde gazetelerde daha doyurucu ayrıntılı bilgiler yer aldı. Sovyet yetkililerden bazıları özel sohbetlerde, kapalı kapılar ardında olaylardan dehşete kapıldıkları söylerken, resmi açıklamalarda ise, olaylar büyütülmeye özen gösterildi. Son olaylar sırasında haberleşmede de güçlükler görüldü. Moskova santrali son iki haftada içinde Bakü ye yazdırılan telefonların hiçbirini bağlamadı.²²³

Azerbaycan başkenti Bakü'de durumun gerginliğini koruduğu, tankların sokaklarda dolaştığı, radyonun ise sürekli matem müziği çaldığı bildirildi. Bakü ile dün öğle saatlerinde kurduğumuz telefon temasında Azize Caferzade adındaki bir Azeri bayan, sokağa çıkamadıklarını, okulların ve devlet dairelerinin kapalı olduğunu söyledi. Ölü ve yaralı sayılarını tam olarak bilemediklerini, çünkü ölenlerden bir bölümünün köylerde toprağa verildiğini sadece Bakü'de önceki gün 48 kişinin defnedildiğini anlatan Caferzade telefonda konuştuğu sırada evinin önündeki sokakta tankların bulunduğunu kaydetti. Yiyecek ve içecek sıkıntısı çekmediklerini, sadece kan ve ilaca ihtiyaçları olduğunu belirten Caferzade, Sovyet ordusunun çarlık

²²² Milliyet, 24 Ocak 1990.

²²³ Milliyet, 24 Ocak 1990.

dönemindeki gibi Azerileri katletmeye çalıştığını öne sürerek, ‘‘şimdi bizim özgürlüğümüzü boğuyorlar. Bütün dünyaya sesimizi duyurun, anaların sesini duyurun, evlatlarımız mahvoluyor’’ dedi.²²⁴

İç ve dış politika dengeleri de basın tarafından önemle izlenen olaylar arasındadır, özellikle Sovyetler Birliği’ne karşı yürütülmesi gereken dış politika konular Türk basınının en çok ilgilendiği konulardan biri olmuştur. Milliyet’ten Coşkun Kırca köşesinde şu yorumu yapmaktadır: *“Şu sıralarda Türkiye ve Azerbaycan için değil, bütün Türklük ve belki de dünya için hayati önemde olaylar yaşanıyor. Türkiye’nin ve bütün Türklerin şu anda üzerinde en çok durmaları gereken kavram, denge kavramıdır. SSCB’nin iç işlerine karışmamak şart! Şu anda Bakü’de, 1956’nın Budapeşte’si ve 1989’un Tiananmen’i yaşanıyor. Bunun idraki içinde olalım ve ancak önce ne yapmamamız gerektiğini iyice hesaplayalım. Yapmamamız gereken, Sovyetler birliği denilen ve artık çöküntü sürecine girmiş olan imparatorluğu kışkırtmamak ve bu sebeple de onun iç işlerine devlet olarak karışmamaktır. Dışişlerimiz bunu en dengeli biçimde yapmaktadır. Bunlara ek olarak, Türkiye, bir bağımsız devlet sıfatıyla muhatabı bulunduğu SSCB içinde bir federe cumhuriyet olarak yer alan Azerbaycan ve Azerbaycan’a bağlı bir özerk cumhuriyet olan Nahcivan ile Kremlin arasında arabuluculuk yapma teklifinde bulunup, SSCB’nin iç işlerine karışamaz karışmamalıdır. Türkiye, Helsinki Nihal Senedini ve takip anlaşmalarını ileri sürecek, SSCB’den, Azerbaycan’da, insanların gerekleriyle bağdaşmayan şiddet hareketlerinden kaçınmasını istemek hakkına sahiptir ve bu hakkını dengeli biçimde kullanmalıdır. Türkiye, ayrıca Azeri Türklerine karşı sevgisini ve kardeşliğini, SSCB’nin iç işlerine karışma fiili oluşturmayacak biçimde, her fırsata ifade etmelidir. Bunun gibi, Türkiye, Batı devletleri ve kamuoyları nezdinde, onların gerçekleri öğrenmesini sağlayıcı yoğun diplomasi ve tanıtma faaliyetlerine de girişmelidir.”*²²⁵ Necati Doğru’nun yorumu şöyleydi: *“Dünyanın büyük gölü olan Aral, bugün kurumaya yüz tuttu. Suyunun üçte ikisini yitirdi. Çünkü Moskova’daki Merkezi Plancılar, Aral Gölü’nü besleyen Amuderya ve Siriderya’nın yataklarını değiştirdiler. Amaçları Orta Asya’daki pamuk*

²²⁴ Milliyet, 24 Ocak 1990.

²²⁵ Coşkun Kırca, “Politikada Dengeler”, Milliyet, 24 Ocak 1990.

üretimini artırmaktı. Nehirlerin suları ile yeni pamuk tarlaları sulandı. Fakat Aral Gölü de kurumaya başladı... Özbek Türklerinin yurdu tam bir ekolojik yıkım yaşıyor. Gölün kuruması ile iklim değişti. Yağmurlar azaldı. Ayrıca ortaya çıkan tuz tabakası acı rüzgarların etkisiyle her yana her yana savruldu. Çölleşme oldu. Tarım darbe yedi... balıkçılık öldü. Çok sayıda insan işsiz kaldı... Moskova'nın Merkezi Planlaması, diğer Orta Asya cumhuriyetlerini de ucuz birer hammadde deposu olarak planladı. Azerbaycan da bu kuralın dışında kalmadı. Azeri çiftçinin alın teri, emeği ucuz hammadde deposuna dönüşerek, diğer cumhuriyetlere rantlar aktarıldı... Türkmenistan, Kazakistan ve Özbekistan'a su getirecek olan büyük "Ob-İrtiş" projesi de ekonomik hamle rüzgarları estiren Gorbaçov döneminde terk edildi. Oysa bu projeye Ob Nehri'nin sularının bir bölümünün İrtiş Nehri'ne, oradan da Kazakistan ve Özbekistan'a aktarılması öngörülmüyordu. Bu projeye Gorbaçov'un Ermeni ekonomi danışmanı Abel Aganbegyan şiddetle karşı çıktı ve iptal ettirdi...1986-1989 yılları arasında Azerbaycan, Türkmenistan, Kazakistan, Özbekistan ve Kırgızistan'a " kalkınma nefesi verecek" 170 proje Moskova'nın Merkezi Planlaması'na iptal edildi. Böylesine taraflı, tek yanlı olduğu izlenimini veren ekonomik yaklaşım, Sovyetler'deki Türk cumhuriyetlerini "geriliğe ve üretimsizliğe" mahkum etmek değilse nedir? Bütün bu taraflı ekonomi adaletsizliğe Ermenilerin Nahcivan'a saldırımları, Türk köylerinin taranması, Kızılordu tanklarının Bakü'ye girerek insanları ezmesi eklenince "son rüyamızı vatan toprağında görelim" demekten başka ne yapılabilir... Savaşta kanunlar susar. Gorbaçov, Sovyetler'deki Türklere karşı savaş başlattı. Gorbaçov'un kanunları artık geçersizdir. Canım Azerilerin özgürlük isteği Orta Asyalara sıçrar."²²⁶

Sovyet Hazar Filosuna bağlı gemiler, dün Bakü Limanı'ndaki sivil tekneleri 40 dakika süre ile ateş yağmuruna tuttular. Aralarında, Halk Cephesi ilder üyelerinin de bulunduğu 43 kişinin gözaltına alındığı öne sürüldü. Azeriler, bölgeye özel KGB birliklerinin geldiğini duyurdular. ABD Başkanı Bush, bir basın toplantısı düzenleyerek, Gorbaçov'a "açık destek" verdi. Bush "etnik çatışma" olarak nitelediği Azerbaycan olaylarından sonra "Gorbaçov'un eski gücüyle ayakta kalmasını dilediğini" söyledi. Azerbaycan Komünist Partisi Merkez Komitesi,

²²⁶ Necati Doğru, "Canım Azeriler", Milliyet, 25 Ocak 1990.

olağanüstü toplandı. Azerbaycan'da olaylar üzerine yöreye gönderilen Kızıl ordu birliklerinin denetimi sağlayamaması ve direnişin giderek yayılması nedeniyle Moskova, Azerbaycan Halk Cephesi'ne görüşme çağrısı yaptı. Halk Cephesi'nin bir sözcüsü de dün Milliyet'e yaptığı açıklamada, son olaylarda ölen Azerilerin sayısının 966 olduğunu söyledi.²²⁷

ABD Başkanı George Bush, Sovyet lideri Mikail Gorbaçov'un Azerbaycan Cumhuriyeti'ndeki etnik çatışmaların doğurduğu siyasi krizi atlatabilmesini dilediğini söyledi. Bush, Beyaz Saray'da düzenlediği basın toplantısında, 'Tahminlerde bulunamam, ancak sadece krizi atlattığını değil, güçlü kalmasını da diliyorum'' dedi. George Bush, Azerbaycan'daki etnik çatışmalardan endişe duyduğunu, ancak Gorbaçov'un bu konunun üstesinden gelebilecek kapasiteye sahip olduğuna inandığını kaydetti.²²⁸

Bu arada, Moskova radyosu, Kafkasya'daki durumun ılımlı ve gerçekçi bir yaklaşım gerektirdiğini belirterek, İran'ı Azerbaycan Cumhuriyeti'ndeki olaylar hakkında "kör bir siyaset" izlemekle suçladı. Radyo, Sovyet Azerbaycan Cumhuriyeti'nde, Moskova'nın arkasında atılacak her adımın, önceden kestirilemez ve onarılmaz sonuçlar doğurabileceğini milliyetçi ya da dini eğilimli her çağrının da tehlikeli olabileceğini duyurdu.²²⁹

Sovyet haber ajansı TASS'ın Türk parlamentosunu eleştiren yazıları da basında haber olarak karşımıza çıkmaktadır. "TBMM, işlerimize müdahale ediyor" başlığıyla verilen haberde Sovyet resmi haber ajansı TASS, Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde, Azerbaycan olayları hakkında yapılacak tartışmaların, Sovyetler Birliği'nin işlerine müdahale anlamı taşıdığını ileri sürerek, bunun "Türk Sovyet ilişkilerinde istikrara hizmet etmeyeceğini" bildirdi deniyor.²³⁰

Sami Kohen'in Azerbaycan'ın bağımsızlığını kazanması üzerine yazdığı köşe yazısı ilgi çekicidir. Kohen yazısında; *Türkiye'nin Azerbaycan sorununda dış*

²²⁷ Cenk Başlamış, Azeriler İlk Resmi Açıklamayı Milliyete Yaptı, Milliyet, 25 Ocak 1990.

²²⁸ Milliyet, 25 Ocak 1990.

²²⁹ Milliyet, 25 Ocak 1990.

²³⁰ Milliyet, 25 Ocak 1990.

politikası, son günlerde iki ayrı aşamadan geçti. Bunlara ‘‘Bakü öncesi’’ ve ‘‘Bakü sonrası’’ diyebiliriz. ‘‘Bakü öncesi’’ dönemde Ankara’nın tutuma gayet açıktı: Kafkasya’daki kaynaşmalar ve Azeri – Ermeni çatışmaları, SSCB’nin bir ‘‘iç sorunu’’ sayılıyor, Sovyet yönetiminin bu kavgalara son vereceği ve meseleye adil bir çözüm bulacağı umudu ifade ediliyordu. Bu arada Türkiye’de bazı çevrelerden – ve hatta bazı bakanlardan – Türk kökenli halkların çoğunlukta bulunduğu bazı Sovyet Cumhuriyetlerinin bağımsızlık ilan etmelerinin ve Asya’da yeni bir güç kurmalarının arzulandığı izlenimini veren demeçlere karşıda tepki gösteriliyordu. SSCB’deki olaylara bulaşmama, kışkırtıcı beyanlardan kaçınma ve bu tür iç sorunların çözümünü Sovyet yönetimine bırakma yönündeki bu politika, Moskova’da da taktikle karşılanıyor, hatta bu tutum ‘‘gerçekçi ve dengeli’’ olarak nitelendiriliyordu. ‘‘Bakü sonrası’’ aşama, Sovyet lideri Gorbaçov’un Kızılordu’yu Azerbaycan’a sevk etmesi ile başladı. Bakü’ye giren Sovyet askerleri sözde durumu kontrol altına almak gerekçesiyle bir katliama giriştiler. O andan itibaren Türk diplomasisi, mecburen tutumunu değiştirdi. Evet, Kafkasya’da olup bitenler SSCB’nin ‘‘iç sorunu’’ idi; ama Türkiye artık suskun veya kayıtsız kalamazdı. Bunun da sebepleri vardı. Birinci neden (tabi en önemlisi), Azeri’lerin ‘‘kardeş halk’’ olması idi. Sovyet tanklarının bu halkın üzerine ateş açması ve araların kadınların ve çocukların da bulunduğu birçok insanı öldürmesi, elbet Türkiye de infial yaratacağı. Üstelik bu insanlar başta Moskova’ya karşı değillerdi. Aksine daha önce kendilerine saldıran Ermenilere karşı Moskova’nın ilgisini ilgisini ve desteğini istiyorlardı. Araların da belki ‘‘Halk Cephesi’nin’’ bazı militanları vardı ama Ermeniler arasında (ve hatta diğer cumhuriyetlerde muhalifler arasında) da böyleleri yok muydu? Sovyet yönetimi neden onlara müdahale etmiyor, ‘‘dengeli’’ hareket etmiyor ve sadece Azerileri hedef alıyordu. İşte ‘‘Bakü sonrası’’ aşamada, Türk diplomasisi Moskova’ya karşı daha kesin – ve daha sert bir tavır aldı. Amaç, - gene tekrarlayalım – SSCB’nin içişlerine karışmak, toprak bütünlüğünü veya ulusal birliğini tartışmak değildi. Hele bu bölgenin SSCB’den kopup bağımsızlığını ilan etmesi için tahrikçi veya teşvikçi bir tutum sergilemek hiç değildi...Bu olayda, haksızca, gaddarca kan dökülmüştü. İnsan hakları çiğnenmişti. Bu insanlarda bize yakın – hem kan bağı, hem de coğrafi konum açısından yakın – insanlardı. Sovyetlerin bundan gocunmaması, bunu Türkiye’nin temel dış politikasında ve

kendilerine karşı iyi niyetli tutumunda bir değişiklik olarak saymaması gerekirdi. Ama görüyoruz ki, Sovyet diplomatları, bu tutumu bir müdahale veya tahrik olarak nitelendiriyorlar. ‘‘Bakü sonrası’’ aşamada, daha neler olacağını kestirmek güç. Sovyet kuvvetlerinin müdahalesi daha ne kadar sürecek? Kızılıordu, Azerileri (ve yalnız Azerileri) karşısına almaya devam edecek mi? Son kanlı olayların iç yüzü açıklanacak, Türk ve diğer yabancı gazetecilerin olay yerine gitmesine izin verilecek gerçekler ortaya çıkacak mı? Bu arada durum yatışmazsa, Azeriler SSCB’den ayrılmaya ve bağımsızlıklarını ilan etmeye karar verecekler mi?²³¹

Kuşkusuz bütün bu gelişmeler, Türk diplomasisine oldukça zor ve sıkıntılı gündeler yaşatacaktır. Özellikle bağımsızlık ilanı gibi bir durumun ortaya çıkması, Ankara’nın başını iyice ağrıatacaktır... Türkiye’nin ‘‘Bakü sonrası’’ aşamada şu ana kadar izlediği politika ‘‘dürüst’’ olduğu kadar doğru ve yerinde bir politikadır. Ankara bizce bu ‘‘gerçekçi ve dengeli’’ politikayı devam ettirmeye özen göstermelidir. Bu arada iktidar ve muhalefet partilerine mensup politikacılar, çeşitli kuruluşların önde gelenleri, aydınlar, yazarlar vs. de bu politikanın saptırılmasına dikkat etmeli, hatta mümkünse konuyu bir politika malzemesi haline getirmeden bir görüş birliği (consensus) içinde hareket etmelidir. Açıkçası, gösterilerde ‘‘ordu Bakü’ye’’ veya ‘‘katil Gorbi’’ diye sloganlar atmak, ‘‘hamasi edebiyat’’ ile olayları saptırmak veya duyguları körüklemek, yayılmacı emeller besleniyormuş izlenimini yaratacak beyanlarda bulunmak, hiçbir şey kazandırmaz. Ne bize, ne Azerilere... aksine zararda getirir. ‘‘Bakü sonrası’’ dönemde, Türkiye gene ilgisini, kaygısını göstermeli, hatta olanak bulursa yatıştırıcı ve uzlaştırıcı bir rol da üstlenmeli. Ama, yandan durumu kızıştıracak, öte yandan Türk-Sovyet ilişkilerini gerginleştirecek davranışlardan sakınmalıdır. Kafkasya’daki krizin daha uzun süre devam edebileceğini hesaba katarak, olaylar karşısında soğukkanlılığımızı ve sağduyumuzu bir kez daha gösterelim. demektedir²³²

Azerbaycan hükümeti ile Sovyet hükümeti arasındaki gerginlik haberleri zaman zaman basında yera almaktadır bunlardan bir tanesi ‘‘Gorbi’ye Azeri tehdidi’’ başlığını taşımaktadır, haberin içeriğinde ise Azerbaycan Halk Cephesi’nin

²³¹ Sami Kohen, Batı Sonrası Politikamız, Milliyet, 25 Ocak 1990.

²³² Sami Kohen, Batı Sonrası Politikamız, Milliyet, 25 Ocak 1990.

liderlerinden itibar Memedov, “ Eğer ekserini çekmezsen gerilla hareketi başlatırız ve Azerbaycan’ı ikinci Afganistan yaparız” dedi. Memedov, Sovyet askerlerinin Bakü’yü terk etmemesi durumunda, “geniş çaplı bir gerilla hareketi” başlatılacağını ve işgale karşı savaşılabileceğini söyledi. Memedov, bu tehditlerine karşın, uzlaşma kapısını da kapatmadı denmektedir.²³³

Yukarıda dile getirdiğimiz olayla ilgili Memedov ikinci bir açıklama yapmış ve bu açıklaması da basına yansımıştır. Memedov basın toplantısında, Kızılordu’nun saldırısından önceki günleri ve daha sonraki gelişmeleri de şöyle anlattı:“ İlk işaret 28-29 Aralık’ta geldi. Celalabad’da Ermeni milislerin KGB birlikleri ile giriştiği saldırıda 152 Azeri öldürüldü. 8 Ocak’ta da Ermeniler Hanlarda saldırdı. Halk Cephesi savunmasız insanların yardımına koştu. Bakü’de olağanüstü durum ilan edileceği haberleri almaya başlamıştık. Askerlerin dört bir yandan Bakü’ye saldıracaklarını da öğrenmiştik. Bakü’de bulunan Azerbaycan Parlamentosu Birlik Sovyeti’nin Başkanı Primakov’a askeri buraya sokmayın dedik. O da ordunun kesinlikle Bakü’ye girmeyeceğini söyledi. Ancak birkaç gün sonra bu kez ordunun halkı korumak için geleceğini söylemeye başladı. Savunma Bakanı Dimitri Yazov ise, ordunun kesinlikle halka ateş açmayacağını ifade etti. Biz bu sözlere inanmadığımız için savaşa hazırlandık. 19 Ocak’ta önce televizyon transformatörü havaya uçuruldu ve ardından işgal başladı. Sabaha karşı 04.30’da tanklar yalnızca insanlara değil ışık yanan evlere de saldırıyordu. Bir meydan da 24 ceset gördüm. En şiddetli çarpışmalar Salyanka semtinde oldu. Bu arada çok sayıda Azeri, tankların altında kaldı. Yaralıları tevdi eden doktorları öldürmekle kalmadılar, yaralılara da ateş açtılar. Halk Cephesi önceki gün Bakü limanındaki Kızılordu saldırısında küçük teknelerin battığını öne sürerken, Azeri teknelerine Sovyet savaş gemileri dışında, kıyıdan, tanklarla da ateş açıldığını duyurdu.²³⁴

Azerbaycan Komünist Partisi’nin önceki gece yaptığı toplantıdan sonra, parti lideri Abdurrahman Vezirov’un, yönetimden alındığı ve partiden kovulduğu açıklandı. Azerbaycan’da olaylar başladığı sırada Türkiye’de resmi temaslarda bulunan Moskova ile uzlaşabilecek bir yapıya sahip Başbakan Ayaz Muttalibov, parti

²³³ Milliyet, 26 Ocak 1990.

²³⁴ Milliyet, 26 Ocak 1990.

liderliğine getirildi. Şu anda Komünist Parti'nin halk arasındaki itibarı sıfıra inmiştir.²³⁵

Muhalifler dün yaptıkları bir açıklamada Azerbaycan'a asker gönderilmesinin iktidar organlarına danışılmadan alınmış bir karar olduğunu söyleyerek, "bunun Macaristan'a, Çekoslovakya'ya, Afganistan'a yapılmış müdahalelerden farkı yok dediler". Son gelişmelerin Perestroikayı zedelediği öne sürüldü. Azeri Halk Cephesi liderlerinden İtibar Memedov, "Halk aleyhtarı eylemler"le suçlanarak tutuklandı. Tutuklamanın yapıldığı Halk Cephesi binasında silahlar ve patlayıcılar ele geçirildiği öne sürüldü.²³⁶

Diyanet İşleri Başkanlığının kararıyla dün tüm camilerde Azerbaycan olayları dolayısıyla, "İyilikleri teşvik, kötülüklerden sakınma" hutbeleri okundu. Cuma namazından sonra protesto gösterileri yapıldı. Azerbaycan olaylarını protesto için dün İstanbul, Ankara, Ardahan, Aralık ve Kayseri'de miting yapıldı.²³⁷ Basında çıkan bu haberler 1990 yılı başlarında Azerbaycan'daki durumu ortaya koymakta ve suların daha da ısınacağı imajını uyandırmaktadır.

Kızılıordu, Bakü'ye 19 Ocak Cuma gece yarısı girdi. Azeri mücahitler tetikteydi. Aralarında, zırhlı araçların altında kalıp paramparça olanlarda görüldü. Cesetler uzun süre açıkta bekletildi ve neden sonra toprağa verilebildi. Milliyet'in elde ettiği katliam fotoğrafları arasında, yukarıdakinden çok daha feci olanlar da var. Fakat insani duyguları rencide etmemek bu fotoğrafların çoğunu yayımlamamayı tercih ediyoruz.²³⁸ Bu haberde daha önceki haberlerde ortaya çıkan gerginliğin nihai sonucu olarak ortaya çıkmıştır.

Muhalifler dün yaptıkları bir açıklamada Azerbaycan'a asker gönderilmesinin iktidar organlarına danışılmadan alınmış bir karar olduğunu söyleyerek, Azerbaycan'a Meclis'e danışılmadan kuvvet gönderilmesini eleştirdiler.²³⁹

²³⁵ Milliyet, 26 Ocak 1990.

²³⁶ Milliyet, 27 Ocak 1990.

²³⁷ Milliyet, 27 Ocak 1990.

²³⁸ Milliyet, 27 Ocak 1990.

²³⁹ Milliyet, 27 Ocak 1990.

Cuma namazından sonra çeşitli camilerden çıkıp Beyazıt Meydanı'na gelen yaklaşık 3 bin kişi, sloganlar atıp tekbir getirerek Azerbaycan'a müdahaleyi protesto etti. Gösteri sırasında "Kahrolsun İsrail", "Katil Gorbaçov", "Kafir Gorbaçov", "Müslüman az yaşa azat yaşa", "Azerbaycan Rusya'ya mezar olacak", "Afganistan'dan kovuldu, Azerbaycan'da boğulacak" şeklindeki İngilizce pankartlar dikkat çekti. İstanbul da yaşayan Azerilerin bir kısmı da Halkalı'daki Zeynebiye Camiinde Cuma namazı sonrasında Azerbaycan'da ölenler için gıyabi cenaze namazı kıldı.²⁴⁰ Ankara'da Hacı Bayram Camii'ndeki Cuma namazından sonra yaklaşık 300 kişilik bir grup gösteri yaptı. SSCB, Gorbaçov aleyhinde sloganlar attı, Sovyet bayrağı yaktı.²⁴¹ Kayseri'de yapılan mitingde de binlerce kişi "Özal istifa" diye bağırdı. Çok sayıda doğu Türkistanlının da yer aldığı mitingde "Kanımız aksa da zafer İslamın, Azerbaycan canımız, feda olsun kanımız" gibi sloganlar atıldı, tekbir getirildi.²⁴² Olayların din temelli bir politikaya bağlandığını düşünen halkın bu doğrultuda protestolar yaptığı da basına yansıyan gerçekler arasındadır.

Sovyetler Birliği'nin Ankara büyükelçisi Albert Çernişev, "ülkesinin insan hakları alanında çok önemli adımlar atıldığını, ancak henüz ideal bir duruma gelmediğini" söyleyerek, "ancak ne ABD, ne Avrupa, nede Türkiye, bu alanda mutlak ideallere ulaşmış değil" dedi. Sovyet büyükelçisi, basın toplantısı sürecinde gazetecilerle tartışmaya yol açabilecek soruları son derece yumuşak bir üslupla yanıtladı ve sürtüşmeye girmekten özenle kaçındı.²⁴³ Bu olay Sovyetlerin dışarıya karşı ılımlı bir görünüm sergilenme çabasından başka bir şey değildir. Büyük elçi aynı zamanda kendi hatalarına ortaklar aramakta ve dünyadaki diğer ülkelerin ve Türkiye'nin de kendileri gibi hatalar yaptığını dile getirmektedir.

Azerbaycan'daki durumun hala gergin olduğunu ancak, istikrarın giderek sağlanmaya başladığını bildiren büyükelçi, binlerce kişinin öldüğü yolundaki haberleri yalan olduğunu, Bakü Limanı'nda bulunan Kazakistan feribotunda binlerce ceset saklandığı haberlerinin de gerçek dışı olduğunu söyledi. "Azerbaycan'daki

²⁴⁰ Milliyet, 27 Ocak 1990.

²⁴¹ Milliyet, 27 Ocak 1990.

²⁴² Milliyet, 27 Ocak 1990.

²⁴³ Milliyet, 27 Ocak 1990.

askeri birliğin komutanı Ermeni mi?” diye soran bir gazeteciye, “Biz aptal mıyız?” diye yakınan Çernişev, çeşitli uluslara mensup askerler arasında çatışma çıktığı haberlerini de yalanladı. Çernişev, “Bakü’de olağanüstü halin yürürlüğe girmesinden sonra toplam ölü sayısı 93 olup, bunlardan 75 sivil, 18’i askerler ile aile mensupları oluşturuyor. Yaralıların sayısı 700 civarında, bunlardan 100’ü askerdir” diyerek, resmi rakamları açıkladı. Azeri ve Ermeni temsilcileri arasında durumun normalleştirilmesi ve otoyolu, demiryolu bağlantılarının açılabilmesi için görüşmeler başladığını da bildiren Çernişev, “Ölenlerin Sovyet vatandaşı olması dolayısıyla en fazla biz üzülüyoruz” diye konuştu.²⁴⁴

Askeri çatışmalarda zarar görenlerle, o bölgeden tahliye edilenler ve mültecilere ülke içinde yardım kampanyasının başladığını söyleyen Sovyet büyükelçisi, Türkiye’den gelen yardım önerisi dahil, dışarıdan gelen tüm teklifleri olumlu gördüklerini ve değerlendirdiklerini belirterek, “Söz konusu önerinin ihtirasları körüklemesi yolunda kullanılması gerekmektedir. Sorunun çözümü beklenmelidir” dedi. Çernişev, “Kıbrıs Rum kesiminden Ermenilere gidecek yardımın şilebe yüklenmeye başladığını” yolundaki haberleri hatırlatan bir gazeteciye de, bu konuda bilgisi olmadığı karşılığını verdi. Bir gazetecinin, “Türkiye’den gidecek insani yardımda, Ermenistan’a Batıdan gönderildiği gibi silah gönderileceği korkusu içinde misiniz?” sorusu üzerine Çernişev, “insani yardım çerçevesinde silah gönderileceği korkusu olamaz. Biz bunu kontrol edecek güce sahibiz. Sadece bir tarafa insani yardım gönderilecekse, diğer tarafa da gönderilmeli. İnsani yardımın politik amaçlarla yapılmasına karşıyız” yanıtını verdi.²⁴⁵ Sovyet tarafı Çernişev’in ağzıyla olayları sıradan göstermeye çalışıyor ve her iki tarafa da eşit yaklaşımları izlenimi doğurma çabasına giriyor. Bu haber de Türk basının gözünden kaçmıyor ve satırlar arasında yer alıyor.

Büyükelçi Çernişev, gazetecilerin Azerbaycan’a yabancı gazetecilerin girişine izin verilmesi yolundaki ısrarlarına ise, “Türkiye’nin de bir bölgesinde olağanüstü hal var” deyince, gazeteci, “iki bölge arasında bir paralellik kurup kurmadığını” sordu. Sovyet büyükelçisi, “hayır, paralellik ya da sebepleri konusunda bir paralellik

²⁴⁴ Milliyet, 27 Ocak 1990.

²⁴⁵ Milliyet, 27 Ocak 1990.

kurmuyorum, yanlış anlamayın. Sadece olağanüstü hal uygulamasında yabancı gazetecilerle ilgili kısıtlamalar oluyor. Şu aşamada, Azerbaycan'a yabancı gazeteci sokulmuyor. Türkiye'de de zannediyorum. O bölgeye gidecek yabancı gazetecilerin 30 gün önceden başvuru yapmaları isteniyor. Durum normalleştiğiçe, düzen daha yumuşatılacaktır daha yumuşak önlemler uygulanacak. Buna yabancı gazeteciler gezisi de dahil. Şu anda bölgede ne yabancı gazeteci, ne de yabancı uyruklu kişi bulunmuyor" diye konuştu.²⁴⁶

Sovyet büyükelçisi, bu arada TRT'ye ve Türk basınına olaylar karşısında soğukkanlı, itidalli ve akılcı olmaları çağrısında bulundu. Çerişev, "İhtirasların körüklenmemesi çağrısında bulunmuyorum" dedi. Bu çerçevede, önceki akşam televizyon birinci kanalında, Moskova'nın görüşlerini anlatırken, arka planda çatışma görüntülerinin verilmesinin de konuya yardımcı olmadığı görüşünde olduğunu öne sürdü. Sovyet yönetiminin Ermeni ve Azeri çatışmasında tarafsız olduğunu söyleyen Çerişev, sözlerine şöyle devam etti: "Azerbaycan Cumhuriyeti, Sovyetler Cumhuriyeti'nin 15 cumhuriyetinden biridir. Basında bazı çevrelerin Azerbaycan'ı ayrı gibi mütalaa etmeleri Kafkasya'daki durumun sakinleştirilmesine yardımcı olmuyor. Biz ne Ermenileri, ne de Azerileri tutuyoruz. Sadece o bölgede mevcut somut şartlara ve Kafkasya sorununun çözümü gerektiren prensiplerden hareket ediyoruz. İhtilafın din temeline dayalı olduğu iddiaları da doğru değildir. İki millet arasındaki bir ihtilafır ve bunda sosyal ve ekonomik sebepler de mevcuttur." Azerbaycan'daki durumu Litvanya'ya benzetmenin de yanlış olduğunu söyleyen Çerişev, "Litvanya'da olağanüstü hali gerektirecek bir durumun olmadığını" savundu. Çerişev, Azerbaycan'da alınan tedbirlerin kanunlar çerçevesinde ve azami şefkatle uygulandığını da sözlerine ekledi.²⁴⁷ Çerişev Moskova basınının yaptığı yanlış haberleri görmezden gelerek bu konuda Türkiye'yi uarmaya çalışıyor ve kendilerinin hem Azerilere hem de Ermenilere aynı mesafede durduklarını bu iki halk arasında bir taraf tutmadıklarını dile getiriyor, ayrıca olayların din temelli olmadığını sözlerine ekliyor, ancak gerçeğin bu şekilde olmadığı çok açık.

²⁴⁶ Milliyet, 27 Ocak 1990.

²⁴⁷ Milliyet, 27 Ocak 1990.

Sovyet büyükelçisi, Türk Sovyet ilişkilerinin geleceği üzerinde de durarak, “Türk hükümetinin tutumunu takdirle karşıladıklarını, Türkiye’nin Sovyetlerin iç işlerine karışmadığı kanısında olduklarını” belirtti. Çernişev, sözlerine şöyle devam etti:“her iki taraf tüm güçlük ve engelleri ortaklaşa aşarak, böyle gelişmenin iyi komşuluk, Sovyet ve Türk haklarının çıkarlarına ilerde de devam etmesine ilgi duymaktadır. Ekonomik ilişkilerimiz devam ediyor. Sovyetler Birliği mal almaya devam ediyor. İlişkilerin aynı hızla devam etmesi önem taşıyor. İlişkilerin korunması için her iki taraf da çaba harcamalıdır.”Çernişev bir arada ısıtma sistemi bozulan elçilik binası dolayısıyla basın toplantısının yapıldığı salonun “buz” gibi olmasından yakınan ve “Galiba böylece Türk basınına dordurmak istiyorsunuz” diye takılan bir gazetecilere, önce kahkaha atarak, daha sonra da, “bu soğukta sizleri içimdeki sıcaklıkla çalışıyorum” diye takıldı.Sovyetler büyükelçisi, olaylardan sonra ilk basın toplantısını düzenleyen Müsteşar Şonia’nın televizyonda gösterilmediğini yine esprili üslubu içinde gündeme getirdi. Yanın da oturan Şonia’yı göstererek, “İnşallah bu kez Bay Şonia’yı gösterirler. Herkes televizyonda görünmek istiyor” diye şaka yaptı.²⁴⁸

Sovyetlerin Azeri-ermeni çatışmaları olaylarında tarafsız kalmadığı, Ermenilere önemli derecede ayrıcalık tanıdığı aşağıdaki satırlarla verilen haberde de açık bir şekilde görünmektedir. Haberde Kızıl ordunun müdahalesinden sonra Kızılay’ın sağlık yardımı malzemesi gönderme önerisini reddeden, bir tek aspirin gönderilmesine bile izin vermeyen Sovyetler Birliği, Kıbrıs Rum Kesimindeki Ermenilerin Sovyet Ermenistan’ı için hazırladığı yardım malzemesine özel şilep tahsis etti. Kıbrıs Rum kesiminde yayınlanan Cyprus Mail Gazetesi haberi, Ermeni toplumu sözcüsü Aram Kalayciyan’ın sözlerine dayanarak verdi. Kalayciyan gazeteye verdiği demeçte, SSCB’nin Rum Kesimi Büyükelçisi Fokin’in, “Sovyet hükümeti her alanda Ermenileri destekleyecek” şeklinde söz verdiğini de bildirdi. Kalayciyan gazeteye verdiği demeçte, SSCB’nin Rum Kesimi Büyükelçisi Fokin’in, “Sovyet hükümeti her alanda Ermenileri destekleyecek” şeklinde söz verdiğini de bildirdi. Azerilerin Ermenistan’ı ablukaya aldığı, Ermenistan’da ilaç ve gıda sıkıntısı başladığı “palavraları” da savuran Kalayciyan, “Tüm dünya bizim yanımızda, bizi destekliyor” iddiasında bulundu. Kıbrıs Rum Gazetesi, Güney Kıbrıs’taki Ermeni

²⁴⁸ Milliyet, 27 Ocak 1990.

komitesi temsilcilerinin Atina'daki merkez büroyla sürekli temas halinde olduklarını, Atina'nın da Kafkasya'daki sıkıntılı belgeler hakkında sürekli haber aldığını söylediklerini yazdı. Ayrıca, Karabağ, Ermenistan'a verilmedikçe, Ermenilerin tatmin olmayacakları görüşüne de yer verdi. Azerbaycan'ın Sovyet askeri birliklerince işgali sırasında öldürülen ve yaralananlara yardım için Türk Kızılay'ın Sovyet Kızılhaçı nezdinde önceki gün ikinci bir girişim yaptığı, ancak herhangi bir yanıt alınmadığı bildirildi. Kızılay, Bakü'den gelen talepleri dikkate alarak, Sağlık Bakanlığında kan dindirici, ateş kesici, antibiyotik ve benzeri ilaçlardan başka, 15 bin kan torbası, 15 bin kan seti, kan şişeleri ve setleri, pansuman aletleri, plastik enjektörler, hasta arabaları, 5 bin battaniye, yaralılar için iç çamaşırları ve parka ceketler, ayakkabı ve benzeri yardım malzemesini hemen yola çıkarmaya hazır halde bekletiyor. Bugüne kadar gerekli bir doğal afet nedeniyle, gerekse bir iç çatışmadan ötürü Türkiye'nin Sovyetlere göndermek için hazırladığı malzemenin geri çevrilmemiş olduğuna dikkat çeken Kızılay yetkilileri, "Sovyet Kızılhaçı her yardımı kabul etmişti, çatışmalarla ilgili olanlara da bir itiraz olmamıştı. Bu defaki tutum bizim dikkatimizi çekiyor" dediler. Ankara siyasi çevrelerindeki genel izlenim, Moskova'nın Türkiye'den gelecek yardım konusunu bir "siyasi gösteri" niteliğinde yorumladığı, bunun ardında Türk-Azeri siyasal dayanışmasının yattığına inandığı merkezinde. Nitekim Ankara'daki Sovyet Büyükelçiliği de, "bu siyasi bir jesttir, aslında Azerbaycan'da tıbbi malzemeye ihtiyaç yok" şeklinde görüş bildirmeyi sürdürüyorlar.²⁴⁹

Sovyetlerin bu taraflı tutumuna karşı dünyadan gelen kınama haberleri de Türk basınında yer almıştır. Dışişleri Bakanlığı müsteşarı Büyükelçi Tugay Özçeri'nin resmi konuğu olarak Ankara'da bulunan Arnavutluk Dışişleri Bakan Yardımcısı Muhammed Kapllani, Sovyet ordusunun, Azerbaycan'da halka şiddet kullanmasını kınadıklarını belirterek, "Glasnost ve peretroika halkın üzerine tank sürmek anlamına geliyorsa, boş laflardır, hiç kimse inanmaz" dedi. Kapllani, Ankara'daki resmi temaslarını tamamladıktan sonra, bir grup gazeteciyle yaptığı sohbet toplantısında, ülkesinin çeşitli konulardaki görüşlerini anlattı. Ankara ziyaretini, "iki ülke arasındaki ilişkilerinde önemli bir adım" olarak niteleyen

²⁴⁹ Milliyet, 27 Ocak 1990.

Kapllani, 1990 yılının bu ilişkileri zirveye çıkarma yılı olacağını söyledi. Balkan ülkeleri arasındaki ilişkilerin gelişmesinden yana olduklarını belirten Kapllani, iki yıl önce Belgrad’da yapılan Balkan ülkeleri dışişleri bakanları toplantısının çok yararlı geçtiğini, ancak bölge ülkeleri arasındaki sürtüşmelerin bu süreci çıkmaza soktuğunu kaydetti. Yugoslavya’nın Kosova’daki Arnavut azınlığa baskı yaptığını ve şovenist bir politika güttüğünü öne süren Kapllani, ”Biz Yugoslavya ile iyi komşuluk ilişkilerimizi geliştirmekten yanayız, ancak bunun için tek taraf yeterli değil” dedi.²⁵⁰

Dünyada farklı tepkiler oluşurken Sovyetler de bu konuda ayrılığa düşmüş gibi görünüyor. Parlamentoda muhalif bir grup askeri müdahaleye karşı çıkarken Savunma Bakanı Yavoz, askeri harekatı haklı bulduğunu açıkladı. Bakü’deki komutan general Dubinyak ve İçişleri Bakanı Bakatin ise, “askeri müdahaleden önce Halk Cephesi ile görüşülmeliydi” dediler.²⁵¹

Kızıl ordunun Azerbaycan’a girmesinden tam bir hafta sonra, Moskova’da, müdahaleyle ilgili görüş ayrılıkları baş gösterdi. Tartışma bir grup radikal milletvekilinin, müdahaleyi, Macaristan, Çekoslovakya ve Afganistan işgaline benzetererek, parlamentoyu olağanüstü toplantıya çağırma başladı. Savunma Bakanı General Dimitri Yavoz ise, müdahaleyi haklı göstermeye çalışarak, Azerbaycan Halk Cephesi’nin cumhuriyette yönetime el koymaya hazırlandığını belirlediklerini söyledi. Yavoz, Halk Cephesi’ni, Sovyet yönetimini devirmeye çalışmakla suçlamasına karşın, kendisinin üzerindeki Bakü komutanı General Dubinyak, Savunma Bakanı ile çelişen bir açıklama yaptı. Dubinyak, sorunun çözülebilmesi için taraflar arasında diyalog çağrısında bulundu. Aynı şekilde, Bakü’de bulunan İçişleri Bakanı Bakatin’de, Halk Cephesi içindeki bazı unsurlarla görüşme masasına oturabileceklerini söyledi. Yönetimin, Bakü’ye müdahale ile ilgili olarak görüş ayrılığı olduğu, ilk kez bu kadar açık şekilde su yüzüne çıkmış oluyor.²⁵²

Azerbaycan’da, Ayaz Niyazioğlu Muttalibov’nun Komünist Partisi Genel Sekreterliği’ne seçilmesi üzerine boşalan Başbakanlık görevine Hasan Hasanov

²⁵⁰ Milliyet, 27 Ocak 1990.

²⁵¹ Milliyet, 28 Ocak 1990.

²⁵² Milliyet, 28 Ocak 1990.

atandı. Hasonuv, Azerbaycan Komünist partisi Merkez Komitesi'nin hafta başında yapılan toplantısında genel sekreterliğe adaylığını koymuş, ancak Muttalibov'un 82 oyuna karşılık 31 oy almıştı. Kaynaklar halk tarafından sevilen bir lider olan Hasanov'un, halk arasındaki saygınlığı yok olmuş Komünist Partisi'nde yöneticilik görevi yapmak yerine, hükümetin başında olmayı tercih ettiğini kaydediyorlar. Bu arada, Bakü'de devam eden tutuklamalar çerçevesinde, Ulusal Savunma Konseyi üyelerinden Fahmin Hacızade ve adları açıklanmayan üç arkadaşıyla, Milli kurtuluş Partisi liderlerinden Mehmet Hatemi de gözaltına alındı. Bakü'deki kaynaklar, İtibar Mehmedov'un Moskova'da tutuklanmasının ardından Bakü'de de yoğunlaştırılan tutuklamaların, Halk Cephesi'nin lider kadrosunu yok etmeyi amaçladığını kaydediyorlar. Resmi haber ajansı TASS, Bakü'deki durumla ilgili olarak verdiği haberinde, Halk Cephesine bağlı eylemcilerin, tutuklevleri dahil, birçok resmi kuruluşu ele geçirme planlarının boşa çıkarıldığını savundu. Halk Cephesi kaynakları, önceki gün öğleden sonra limanda çıkan çatışmalar sonucu tutuklanan Halk Cephesi üyesi sayısının 30'u aştığını bildirdiler. Dağlık Karabağ bölgesinin başkenti Hankendi'de şehirlerarası telefon haberleşmesinin ve kente gıda maddesi ulaşımının başlatılmış olmasına karşın, Nahcivan'ın Ermenistan tarafından abluka altında tutulan bölgelerinde açlık tehlikesinin baş gösterdiği belirtiliyor. Bu arada, Ermenistan'ın Halk Cephesi Örgütü olan Ermeni Ulusal Hareketi, bugün yeniden bir açıklama yayınlayarak, Azerbaycan'a yapılan askeri müdahaleyi kınadı. Bildiride, Moskova'daki merkezi yönetimin, bu tavrıyla birlik cumhuriyetlerinin egemenlik haklarını yok sayabileceğini ortaya koyduğu kaydedilerek, bu durumun herkesi kaygılandırması gerektiğini vurgulandı. Moskova radyosu, önceki gece Bakü'de yine çatışma çıktığını duyurdu, ancak ölen yada yaralanan olup olmadığı konusunda bilgi vermedi. Radyo bu arada, olaylar sırasında yaralanan Mogilov ve Zeinalov adlarındaki doktorlarla, birkaç kişinin daha önceki gece öldüğünü bildirdi. Moskova radyosu, kurşun yaralarının sonucu olarak, yaralıların çoğunda kangren görüldüğünü belirtti.²⁵³ Bu haberler Azerbaycan'da suların kolay kolay durulmayacağına dair birer gösterge olarak algılanmalıdır.

²⁵³ Milliyet, 28 Ocak 1990.

Uzun bir aradan sonra, Ermenistan Cumhuriyeti'ne ilk trenler gelmeye başladı. Gürcistan yoluyla gelen ilk trenlerde yiyecek maddeleriyle, akaryakıt bulunuyor. Bu arada, Erivan'daki askeri yetkililer, çeşitli grupların silah elde etmek için düzenledikleri saldırılara ilk kez önceki gün ara verdiğini açıkladı. Ermenistan İçişleri Bakanlığı'nda, halkın elindeki silahları teslim etmeye başladığını duyurdu.²⁵⁴

Sovyet – İran sınırındaki önlemler, ihtiyatların da görev almasıyla, daha da artırıldı. Yetkililer, sınırdan geçişlerin yalnızca kontrol noktalarından yapıldığını açıkladı. Moskova radyosu, son 24 saat içinde sınırı yasa dışı yollardan geçmeye çalışan yedi kişinin yakalandığını duyurdu. Radyo, bu kişiler arasında iki İranlının da bulunduğunu ve bu kişilerin üzerinden 153 bin riyal çıktığını bildirdi. Radyoya göre, Nahcivan'a sızan 1445 İranlıyla, İran'a geçen 510 Sovyet vatandaşı döndü.²⁵⁵

Basında çıkan haberlerde uluslar arası politika olaylarına ve diğer ülkelerin Sovyetlerin yapısındaki değişimlerle yakından ilgilendiğine yukarıda değinmiştik. Bu sefer de Fransa Dışişleri Bakanı Roland Dumas, Sovyet cumhuriyetlerindeki başkaldırının, Sovyet lideri Mihail Gorbaçov için bir tehdit oluşturmadığını söyledi. Dumas, İktidardaki Sosyalist Parti'nin düzenlediği ve gazetecilerin de katıldığı bir brifingde yaptığı konuşmada, “Gorbaçov'un, olayları kontrol altında tuttuğunu düşünüyorum ve Moskova'daki yerinin tehlikede olduğunu sanmıyorum” dedi. Dumas, “Gorbaçov, sorunlar çıkacağına farkındaydı. Perestroika, kendiliğinden bir hareket değil, ciddi değerlendirmelerin sonucudur” diye konuştu.²⁵⁶

İslam konferansı Dönem Başkanı Kuveyt'in dışişlerinden sorumlu Devlet Bakanı Saud El Osami, Azerbaycan olayları için “Teşkilat olarak yapacak bir şeyimiz yok” dedi. Kuveytli bakan, dün düzenlediği basın toplantısında, gazetecilerin sorularını yanıtlarken, “biz hep barıştan yana olduk” şeklinde konuştu. Saud El Osami, bir gazetecinin, “İslam Ülkeleri Teşkilatı Dönem Başkanı olarak, Kuveyt, Azerbaycan'daki gelişmelere neden tepki göstermiyor?” sorusuna, “Azerbaycan Meselesini Sovyetlerin iç meselesi olarak görüyoruz. Bu yüzden

²⁵⁴ Milliyet, 28 Ocak 1990.

²⁵⁵ Milliyet, 28 Ocak 1990.

²⁵⁶ Milliyet, 28 Ocak 1990.

dönem başkanı olan Kuveyt'in yapacağı bir şeyi yok '' yanıtını verdi. Osami'nin Azerbaycan konusundaki diğer soruları yanıtlamaktan da kaçındığı gözlemlendi.²⁵⁷

Aynı dönemde Dışişleri Bakanı Mesut Yılmaz, İzmir'de yaptığı konuşmada, ''Olayları istismar edecek çevrelere karşı uyanık olmak gerektiğini'' vurguladı Azerbaycan'a Sovyet askeri müdahalesine ve olaylar sırasında çok sayıda Azeri'nin yaşamını yitirmesine yurt içindeki tepkiler sürüyor. Dün Karsta düzenlenen ve 30 bin kişinin katıldığı mitingde Cumhurbaşkanı Özal, son bazı konuşmaları nedeniyle eleştirilirken, Dışişleri Bakanı Mesut Yılmaz da İzmir'de yaptığı konuşmada, ''Azerbaycan olaylarını istismar edeceklere karşı uyanık olunması'' çağrısında bulundu. 25 Ocak'ta Bursa'da düzenlenen bir gösteride çıkan kavgadan sorumlu tutulup gözaltına alınan 65 öğrenciden 39'u tutuklandılar.²⁵⁸

Dışişleri Bakanı Mesut Yılmaz, İzmir'de yaptığı açıklamada, çeşitli menfaat ve siyasi grupların her zaman olduğu gibi Azerbaycan olaylarını da kendi çıkarları için istismar edebileceklerini belirterek, bunlara karşı uyanık olunmasını istedi. Azerbaycan konusunda Türkiye'nin tutarlı politikasını bundan sonra da sürdüreceğini sözlerine ekleyen Yılmaz, toplumun değişik kesimlerinin beklentilerinin hepsini tatmin etmenin mümkün olmadığını bildirdi. Dışişleri Bakanı Mesut Yılmaz, Türkiye'nin Azerbaycan'a yardım talebinin Sovyetler Birliği tarafından kabul edilmediğini, bazı kuruluşların yardım toplama girişimlerine de gerek olmadığını söyledi. Türkiye'ye bugüne kadar herhangi bir ilticanın olmadığını da kaydeden Bakan Yılmaz, bu tür taleplerin aradaki uzun sınıra sahip İran'a yöneldiğini belirtti.²⁵⁹ Mesut Yılmaz konunun önemini sıkça dile getirerek gündemde tutmaya çalışmış, ayrıca Türkiye'nin izleyeceği yolu belirlemesi konusunda çalışmalar yapmıştır. Bu çalışmalar Türk basını tarafından yakından izlenmiştir. MÇP'nin İzmir'de düzenlediği mitingde Azerbaycan olayları protesto edildi. Genel Başkan Türkeş'in de katıldığı mitingde sık sık ''Ordu Bakü'ye, ''Kahrolsun Komünizm'' sloganları atılırken, MÇP Genel Başkanı Türkeş yaptığı konuşmada, hükümetin olaylara duyarsız kaldığını söyledi. 6 bin kişinin katıldığı Cumhuriyet

²⁵⁷ Milliyet, 28 Ocak 1990.

²⁵⁸ Milliyet, 28 Ocak 1990.

²⁵⁹ Milliyet, 28 Ocak 1990.

Meydanı'ndaki miting sırasında ABD ve SSCB bayrakları yakılırken, 7 kişi gözaltına alındı.²⁶⁰

Kars'ın Kazımkarabekir Meydanı'nda toplanan yaklaşık 30 bin kişi, ellerinde Türk ve Azerbaycan bayraklarıyla, "Katil Gorbaçov, elini Azerbaycan'dan çek", "Atam kalk, yerin geldi", "Vampir Gorbaçov, vampir Amerika" diye sloganlar attı. Mitingde konuşan Kars Bağımsız Milletvekili Mahmut Alınak, Cumhurbaşkanı Turgut Özal'ın ABD'de Şiiilerle ilgili sözlerini eleştirerek, bu sözlerin Ermenilere cesaret verdiğini söyledi.²⁶¹ Ankara Tandoğan Meydanı'nda toplanan ve sağ görüşlü oldukları bildirilen yaklaşık 1.500 kişilik grup, Azerbaycan olaylarını protesto etmek amacıyla korsan gösteri yaptı... Dün saat 12.00'de Tandoğan Meydanı'nda toplanan korsan göstericilere emniyet kuvvetlerinin müdahale etmemesi, dikkati çekti.²⁶² Yukarıdaki iki haber metninde Türk halkının konuya politikacıardan daha fazla önem verdiği ve yeri geldiğinde politikacıları eleştirdiği gözlemlenmektedir.

Buna karşılık DYP Genel Başkanı Süleyman Demirel, Türk halkının Azerbaycan'daki olaylar karşısında tepki göstermesinden rahatsızlık duyulmaması gerektiğini belirterek, "Türkiye, 'Ne yapalım, Sovyetler'in iç işidir' diyerek kendisini bir kenara çekemez" dedi.²⁶³ Sovyet birliklerinin Azerbaycan'ı işgal etmesini kınamak amacıyla 25 Ocak günü Bursa Uludağ Üniversitesi'nde gösteri yapan öğrenciler çıkan kavgadan sonra gözaltına alınan 65 öğrenciden 39'u tutuklandı.²⁶⁴ Artık protestocular arasında sivil toplum örgütleri de yer almaktadır. Türkiye Gazeteciler Sendikası İstanbul Şubesi, önceki gün Azerbaycan'daki olayları protesto eden bir grubun gazetecilere saldırmasını, Gelişim Yayınları'na bağlı Ekonomik Panorama dergisinde çalışan 21 kişinin işine son verilmesini ve haftalık "sokak" dergisinin toplatılmasını kınadı.²⁶⁵

²⁶⁰ Milliyet, 28 Ocak 1990.

²⁶¹ Milliyet, 28 Ocak 1990.

²⁶² Milliyet, 28 Ocak 1990.

²⁶³ Milliyet, 28 Ocak 1990.

²⁶⁴ Milliyet, 28 Ocak 1990.

²⁶⁵ Milliyet, 28 Ocak 1990.

Azerbaycan'daki son gelişmeler ve bunların Türkiye'ye etkileri, önceki akşam TV'nin 1. Kanalında yayınlanan açıkoturumda tartışıldı. Gazetemiz yazarı ve emekli büyükelçi Coşkun Kırca'nın yönettiği açıkoturum, AÜ SBS öğretim üyeleri Prof. Aydın Yalçın, Prof. Bülent Daver, Prof. Türkkaya Ataöv, HÜ öğretim üyesi Prof. Dursun Yıldırım ile Azerbaycan Kültür Derneği Genel Sekreteri Ahmet Karaca ve emekli Büyükelçi Kamuran Gürün katıldılar. Oturumda, "Sovyet lideri Gorbaçov'un milliyetçilik hareketleriyle kaynaklı öteki cumhuriyetlere gözdağı vermek için, kan dökmeye en uygun yer olarak Azerbaycan'ı seçtiği" görüşü ağırlık kazandı. Tartışmalarda, "Sovyetler Birliği'nden çifte standart uygulanmamasının istenmesi" gereği hatırlatılırken, "suçlu Ermenistan değil, suçsuz Azerbaycan cezalandırılıyor" görüşü vurgulandı. Yaklaşık 2.5 saat süren oturumun ilk bölümünde konuşmacılar, konunun tarihçesine ele aldılar. Prof. Bülent Daver, Azerbaycan tarihinin Türk tarihiyle de çok yakından ilgili olduğunu ve aynı dilin konuşulup, aynı kültürel bağın bulunduğunu belirterek, "O nedenle sorumluluğumuz vardır" dedi. Oturumu yöneten Coşkun Kırca da, Azerbaycan'da hiçbir zaman bir şeriat devleti kurma yada Turancılık gibi hevesler bulunmadığını, Azerilerin laik Türkiye'yi örnek aldıklarını ve Atatürk'ü lider gördüklerini kaydetti. Sovyetler Birliği'nin çifte standart uyguladığına dikkat çeken Kırca, "Orada milli bir hareket vardır, millet olmayı çoktan hak etmiş milli bir topluluğun kendi kaderini çizmeyi isteme hakkı vardır. Sovyetler Birliği ile polemige girmeden, çifte standart kullanmamasını istemeliyiz. Ayrıca, Türkiye'nin hükümeti, Meclisi, siyasi partileri ve basınıyla bu konuda çok dengeli bir tutum izlediğini de belirtmek isterim" dedi.²⁶⁶

Bu arada Orta Asya konusundaki çatışmalarıyla tanınan Fransız bilim adamı Olivier Roy, son olayların temelinde Stalin'in "böl yönet" politikasının yattığını söyledi. Roy'a göre Stalin 1920 yılından başlayarak her etnik gruptan oluşan cumhuriyetler oluşturdu. Roy, Stalin'in, aynı dönemde Ermenilerin de yaşadığı Karabağ bölgesini Azerbaycan'a bağlamasında Türkiye ile iyi ilişkilere verdiği

²⁶⁶ Milliyet, 28 Ocak 1990.

önemin de rol oynadığını, Sovyet liderin “İslam kartını” oynayarak, Azerbaycan’dan yana bir politika izlediği görüşünü dile getirdi.²⁶⁷

Neredeyse heykelini dikmeyi öğrenecektik Gorbaçov’un. Başta Amerika olmak üzere Avrupalı devlet adamlarının bu kıvrak Rus’a tuttıkları alkışta, haklılık payı çok. Sonuçta barış kurtulacak, bir yandan da Rus liderinin yumuşak yönetimi yerleşecek. Dünya’da “oh” diyecek.²⁶⁸ Bundan Türk’e ne: İyi ama efendim bundan Türk’e, ne pay çıkar ki? Başta Ruslar olmak üzere tüm dünyanın Müslüman Türk’e düşman olduğunu bilmeyen bir devlet adamımız bulunduğunu sanmıyorum. Gelin görün ki bir yıldır, bu devlet başkanı ile kazaska oynadık; özel Gorbaçov votkası içtik. Rusya’ya foto güzellikleri ihraç ettik. Basınımız da bu havadan etkilendi. Sizin anlayacağınız, Gorbaçov’la yattık, Gorbaçov’la kalktık. Onun yumuşak davranışı elbette Rusya’yı kurtarmak içindi ve de kendisini. Yoksa milliyetleri ezen ve dini, halk için afyon sayan bir rejim, eninde sonunda büyük bir depremle çatırdayacaktı. Tarihin simgesel ‘‘ayı’’sı, dingilsiz araba gibi yokuş aşağı yuvarlanmanın eşiğine gelmişti.²⁶⁹

Gorbaçov, “Siz durun, siz direnmeyin; bunu ben yaparım” deyiverdi. Ne ki 20. yy’da dini, soyu, dili ve kültürü ayrı 20’yi aşkın ulus bu latilokumu yutmak istemeyip başta Estonya, Litvanya ve Türk Azerbaycan olmak üzere gürlediler: “biz bağımsız devlet olacağız” Gorbaçov, Baltık gezisinden, direnenleri yumuşatmamış, fiyakası bozulmuş olarak dönünce, “İsteyen bağımsızlığına sahip olacak” deyiverdi.²⁷⁰

Azeriler, Türk Nahcivan’ı yutmak isteyen Ermenistan’ı, bu haksız davranışlarından caydırma uğraşları verirken parmaklarına tebelleş olan siyasal ürküntü hastalığından ötürü – elini yumruk haline getiremeyen Gorbaçov’a bir fırsat ışığı yandı, Amerikalı Bush’tan: “Hıristiyan değil miyiz? Türk, tarih boyu düşmanımız değil mi? Bindir Azeri Türklerine! Hem kendini kurtar, hem barışı. Ve

²⁶⁷ Milliyet, 28 Ocak 1990.

²⁶⁸ Milliyet, 28 Ocak 1990.

²⁶⁹ Milliyet, 28 Ocak 1990.

²⁷⁰ Milliyet, 28 Ocak 1990.

de Türk düşmanı dünyayı sevindir! Hazır, Türkiye’de siyasal güç bir gevşeme nöbetindeyken. Hazır, Sayın Özal, Azerileri Türklükten kış kış ederken...’’²⁷¹

Moğol zulmünden kaçarak Selçuk Türklerinin koruyuculuğunda, Damaniç yaylasıyla Söğüt yöresine yerleştirilen Ertuğrul’un çocukları ve bağımsızlığını açıklayan Osman Bey; Rum tekfurlarıyla kardeşti ve de dosttu. Kendisini öldürmeyi planladılar. Barış sözünü etmenin delilik sayıldığı çağlardayız. Başta Bizans, tüm dünya, Osmanlıları öldürtmek isteyince ölmek için savaştık. Savaşın hak olduğu günlerde bakın, Osman Bey, devletin adı bile Türk koymadı.²⁷²

Orta Asya’ya bir göz atın: Göktürklerden başka hiçbir devlet Türk adını almamıştır. Neden? Türk bayrağı altında toplanan türlü dinden ve ulustan gelmişlere kardeş olduğumuzu hissettirmek, onlarında milliyetlerine hoşgörü ile bakmak için. O günlerde biz saldırımasaydık bizi yutacak olan dünya, Osmanlılar tarih sahnesinden çekildiğinde kendi dillerine, dinlerine, mezheplerine, gelenek ve göreneklerine nasıl oldu da tıpkısına sahip kalabildiler? Hani, nerede Tuna boylarındaki Hazar, Bulgar, Kuman, Peçenek Türkleri?.. Bunları eriten Hıristiyan Avrupa sıkılmaz mı?²⁷³ Yukarıdaki haberler dünyadaki ve Sovyetlerdeki Türk algısını ve düşmanlığını tenkit etmek amacıyla yazılmıştır. Haberlerde özetle Türk’ün bulunduğu coğrafyada hiçbir zaman zulmeden olmadığı hatta zulme uğradığı dile getirilmektedir.

Azerbaycan olayları dün yurdun birçok yerinde düzenlenen mitinglerle protesto edildi. İstanbul’daki MÇP Genel Başkanı Alparslan Türkeş kürsüye çıkarken izdiham yaşandı. ABD ve Sovyet bayrakları yakıldı. Şişli’deki mitingden sonra Taksim’e yürüyüşe geçen 2000 bin kişilik grup, polis barikatıyla karşılaştı. Yan sokaklara dağılan gruptan Taksim Meydanına çıkanlar oldu. Yozgat’ta Gorbaçov’un maketi yakıldı. İzmir’de Azerbaycan konusunda vaaz veren Fettullah Hoca, elini öpmek isteyenlerin hücumu üzerine baygınlık geçirdi. Adana’daki toplantıda hükümetin istifası istendi, eski cumhurbaşkanı Kenan Evren’in telgrafı yuhalandı. Milliyet İstihbarat Servisi’nin haberine göre İstanbul’da MÇP ve Azeri

²⁷¹ Milliyet, 28 Ocak 1990.

²⁷² Milliyet, 28 Ocak 1990.

²⁷³ Milliyet, 28 Ocak 1990.

dernekleri tarafından ortaklaşa düzenlenen miting dün Şişli Hürriyet Meydanı'nda yapıldı. Yaklaşık 7-8 bin kişinin katıldığı mitingde ellerinde Türk ve Azerbaycan Bayrakları ile katılanlar, taşıdıkları pankartlarla Azerbaycan olaylarını protesto ettiler. Olaylardan ABD ve Sovyetler Birliği'ni sorumlu tutan pankartlar taşıyan ülkücüler, ABD ve Sovyetler Birliği bayraklarını yakıp, sürekli tekbir getirdiler. "Katil Gorbaçov", "Bozkurtlar Moskova'ya", "Rehber Kuran, hedef Turan", "Karabağ Ermeni'ye mezar olacak" ve "Bütün Türkler bir olsun, katılmayan kahrolsun" gibi sloganlar atanların arasında Azerilerin yanı sıra Doğu Türkistanlılar da dikkat çekti. MÇP lideri Türkeş'in gecikmesi üzerine, zaman. Kürüye gelen çeşitli kişilerin konuşmalarıyla dolduruldu. Miting de Refah partisi Bakırköy İlçe Başkanı Mukadder Başeğmez ve MÇP İstanbul eski İl Başkanı Kazım Ayaydın da birer konuşma yaptı. Konuşmacılar Sovyet ordusunun Azerbaycan'a müdahalesini kınayıp, Cumhurbaşkanı Özal'ın. "Bu Sovyetlerin iç sorunudur" sözünü eleştirince, mitinge katılanlar Özal'ı protesto edip, istifaya davet ettiler. MÇP lideri Türkeş'in iki saatlik bir gecikme ile meydana gelmesi sırasında ise tam bir izdiham yaşandı. Türkeş, arabasıyla birlikte kalabalığın içinden kürsüye yanaşmak isteyince kürdü önünde büyük bir yığılma oldu. Ülkücülerin açtığı dar bir yoldan zorlukla kürsüye çıkan Türkeş'in hafif rahatsız olduğu görüldü. Belkş de siyasi hayatının en kısa miting konuşmasını yaparak 12 dakika içinde kürsüden inen Türkeş, Azerilerin bizim dinimiz, bizim dilimiz ve bizim kanımızdan olduğunu söyleyerek şöyle devam etti: "Türkler tarih boyunca hakkı ve adaleti savunmuştur. Bugün de yurttan sulh, cihanda sulh demektedir. Ancak emperyalist ülkelerin kışkırtması sonucunda Rus orduları Azerbaycan'ı işgal ederek katliam yapmıştır. Azeriler sadece demokrasi içinde kendi kendilerini yönetme hakkını kullanmak istemektedir." Konuşmasında isim vermeden, üstü kapalı şekilde Cumhurbaşkanı Özal'ı da eleştiren Türkeş şöyle konuştu: "Bazı üst düzey yöneticiler gaflet içinde, bu Sovyetler Birliği'nin iç meselesidir" diye konuşmuştur. Olaylar Sovyetlerin iç meselesi değil, bir insan hakları sorunudur. Sovyetler Birliği bu lekeyi alnından silmeyecektir. Hiçbir devirde zulüm payidar olmamıştır. Azerbaycan inşallah hür ve bağımsız olacaktır." Miting sonrası yaklaşık iki bin kişilik bir grup slogan atarak Şişli istikametinden Taksim'e doğru yürüyüşe geçti. Polis bu grubu dağıtmak için çeşitli kereler önünü kesip yan sokaklara yöneltti. Göstericiler bu durumu her seferinde yere oturup

protesto ettiler. Harbiye ve Divan Otelı kavşagında en son ve en büyük barikatını kuran polis ölküçüleri tekrar küçük gruplara dağıttı. Ancak dağılmamakta ısrar eden göstericiler yüzerli gruplara bölünerek ara sokaklardan Taksim Meydanı'na sızmayı başardı. Daha sonra Galatasaray'da Sovyetler Birliği İstanbul Başkonsolosluğu'na çıkan bütün ara sokaklar çevik kuvvet birliklerince kesilmesine rağmen 15 kişilik bir grup bina önüne ulaştı. Teker teker başkonsolosluk önüne gelen göstericiler bir anda 'Katil Gorbaçov', Azerbaycan Ruslara mezar olacak'' diye bağırmağa başladılar. Polis tarafından uzaklaştırılan göstericiler slogan atmayı sürdürürken, tünel tarafından girmeye çalışan başka bir grupta çevik kuvvet birlikleri tarafından dağıtıldı. Başkonsolosluk önü ve çevre sokaklardaki güvenlik önlemleri gece geç saatlere kadar kaldırılmadı. Yozgat'ta düzenlenen mitingde, Azerbaycan ve Türk bayrakları taşıyan bir grup, 'Gorbaçov'a ölüm'', 'Azerbaycan Türk kalacak'', 'Azerbaycan Moskof'a mezar olacak'', Mehmetçik Bakü'ye '' şeklinde slogan attılar. Gorbaçov'un maketinin yakıldığı miting, daha sonra olaysız dağıldı. Gaziantep'te ise, Azerbaycan olaylarını kınamak amacıyla yapılmak istenilen miting, polisin, toplantı için izin alınmadığını bildirmesi üzerine gerçekleşmedi. Elllerinde, pankartlar olduğu halde İstasyon Meydanı'na gelen 150-200 kişilik gösterici grubu, polisin ikazı üzerine dağıldı. Dün ayrıca Bursa'nın Fomara Meydanı'nda düzenlenen Mitinge siyasi partiler, dernekler ve çeşitli kuruluşların temsilcilerinden oluşan kalabalık yurttaş topluluğu katıldı. Mitingde Bal- Göç Genel Başkanı Mümin Gençoğlu, Batı Trakya Türkleri Derneği Genel Başkanı Tahsin Salihoğlu, Türk-İş 8.Bölge temsilcisi Mehmet Kanca, Azerbaycan Milli Merkezi adına Cemil Ünal ve Azerbaycanlı anneler adına da Gülçehre Askeran konuştular.²⁷⁴

Öte yandan Azerbaycan'ı Destekleme Milli Komitesi'nin 3 Şubat Cumartesi günü Ankara'da yapacağı 'Azerbaycan Seninleyiz'' mitingine siyasi partilerden bazıları ile, Türkiye genelinde örgütlü 800 kuruluşun katılacağı bildirildi. Mitinge DYP Genel Başkanı Süleyman Demirel, RP Genel Başkanı Necmettin Erbakan ve MÇP Genel Başkanı Alparslan Türkeş'in katılmalarının kesinleştiği belirtildi. Azerbaycan'ı Destekleme Milli Komitesi yetkililer mitingde Başbakan Yıldırım Akbulut'la tüm siyasi parti liderlerinin davet edildiğini, ancak hiçbir liderin konuşma

²⁷⁴ Milliyet, 29 Ocak 1990.

yapmayacağını söylediler. Bu arada Sosyalist Parti Genel Başkanı Ferit İlsever, Sovyetler Birliği'nin Azerbaycan'a müdahalesini kınadıklarını bildirirken, Azerbaycan Kültür Derneği Başkanı Fevzi Aküzüm, Azerbaycan'ı destekleme gösterilerinde "Bozkurtlar Bakü'ye, "Ordu Moskova'ya", gibi sloganlar atılmasını eleştirdi.²⁷⁵

Azerbaycan olayları sırasında Bakü cehenneminden kaçarak Türkiye'ye gelen Aker Elizade ve ailesi Bakü'deki katliamı anlatırken, "Hitler döneminde bile böyle katliam yapılmadı. Hazar Denizi'ne dökülüyorlar" diye konuştu. Bir hafta önce Türkiye'ye gelerek Ankara'da bir otele yerleşen Asker Elizade, Kızıl ordunun Bakü'de bulunan Ermeni ve Rusları gemiyle uzaklaştırdığını ve daha sonra Azeriler üzerine tanklarla ateş edildiğini söyledi. Asker Elizade şunları söyledi: "Bakü'deki olayların böyle olacağını anlamıştık. Kurtuluş yolu arıyorduk kendimize. Bu yüzden 1.5 yıl önce İran'a geçtik. İran vatandaşı olduk. Ancak bundan iki ay önce tekrar Bakü'ye gittik. Ne de olsa ata-dede toprağımızdı. Fakat, Ermenilerin saldırıları devam ediyordu. Sovyetlerin de, Kızılordu'nun da bir şeyler yapacağı belliydi. Ve öylede oldu. Geldiler önce Bakü'deki Rusları ve Ermenileri topladılar. Onları Bakü'den uzaklaştırdılar. Sonra da Azerilerin üzerine ateş ettiler. Durum çok kötüydü. Bir yolunu bulup Tiflis'e gittik. Sonra da Sarp sınır kapısına geldik. Elimizde İran pasaportu olduğu için Türkiye'ye geçiş yapabildik. Bakü'de cehennem yaşanıyor. Kan, gözyaşı bir arada. Dört bine yakın ölü var."²⁷⁶ Haberde Azerbaycan'da yaşanan trajedi olduğu gibi aktarılmaya çalışılmış, halkın perişan olduğu dile getirilmiş, ancak Türkiye'nin bu durum karşısında eli kolu bağlı kalması acı vericidir.

"Müslüman Türkler ve Hıristiyanlar çekişmesi", Türkiye'nin Avrupa Topluluğu'na tam üyelik müracaatı ile gündeme geldi. Başvurudan bu yana, AT'ın Hıristiyan bir topluluk olduğu görüşünü savunanların arasında AT komisyonu Başkanı Delors'un da yer alması, Avrupa'nın Türkiye'ye bakışını yansıtır nitelikteydi. Müslüman Türklerle Hıristiyanların bir çatışma içinde olduğu imajını körükleyen ve işleyen en önemli gelişme ise, Azerbaycan olayları oldu. "Ermeniler"

²⁷⁵ Milliyet, 29 Ocak 1990.

²⁷⁶ Milliyet, 29 Ocak 1990.

Batı kamuoyunu çok iyi yönlendirip, ‘‘Müslüman Azerilerin Hıristiyan Ermenileri’’ ezdiği ve öldürdüğü imajını işlediler. Durum tam bir ermeni Türk çatışması manzarasına bürünüyor, Sovyet yöneticilerin Azerbaycan’a ve öbür Müslüman Türk Cumhuriyetlerine kanlı bir gözdağı verme eğilimini fiilen uygulamaya geçmeleri için ortam hazırlıyordu. Batı basını ‘‘Türlere iyi bir ders verilmesi’’ çığlıkları atmaktaydı. Yine AT Komisyonu Başkanı Delors, Gorbaçov’un yeni reformları kan dökülmeden yerleşemez’’ şeklinde inanılmaz bir şiddet politikasını Türlere üzerine yöneltiyordu. Şimdi ‘‘Ermenilere’’ duyulan sempatinin sonucunda Amerikan Kongresi’ndeki Ermeni tasarısının da onaylanması tehlikesi belirdi. Böyle bir gelişme ise Türk – Amerikan ilişkilerinde yeni sorunları getirecek. Azerbaycan olaylarının ‘‘Müslüman – Hıristiyan’’ çatışması olarak işlenmesi sonucunda, Türkiye, Sovyet ordusunun Azerbaycan’daki olayları kanlı şekilde bastırmasına gösterdiği tepkide yalnız kalıyordu. Gerek ABD, gerekse Batı Avrupa, ‘‘Sovyetler’in, iç düzeni korumak ve perestroika ve glasnostu yaşatmak’’ gerekçesiyle aldığı kanlı tedbirleri haklı görüyor ve destekliyordu. Aslında, bu, ABD ile Sovyetler arasındaki yumuşama ortamının ‘‘Azeri Türleri’’ için bozulmak istenmeyişinin bir işaretiydi. Gerek Washington, gerekse Batı başkentleri, ‘‘Gorbaçov’u koltuğundan edebilecek bir tepki göstermek’’ istemiyorlardı. Ayrıca, bu olaylarda ‘‘Ermeniler’e duyulan ‘‘sempati’’ de önemli rol oynuyordu. Sonuç olarak Türkiye, ‘‘Bulgaristan Türleri politikasından sonra, Azerbaycan Türlerine gösterdiği destekte de’’ yalnız kalıyordu. Türk hükümeti, ‘‘dış Türlere’’ politikası nedeniyle, ciddi bir çıkmaza giriyordu. Çünkü, bir yanda, bunlara duyulan tarihi ve duygusal yakınlık dolayısıyla, ilgilenme gereği, diğer yanda ise bir çok ülkeyle baş gösteren ‘‘Türlere’’ sorunu... Özellikle, Bulgaristan Türlerinin Türkiye’ye göçünden sonra geri dönüşleri ve Türkiye’nin dış ilişkilerinde de ciddi sorun yaratması, bu çıkmazı oluşturan en önemli faktör olarak görülüyordu.²⁷⁷

Avrupa Konseyi’nin Azerbaycan olaylarında ilgisiz hatta taraflı tavır takınması Türk basınında yankı bulmuştur. Azerbaycan olaylarında Ermeniler’den yana tavır alan ve Rum yönetimi lideri Yorgo Vasiliu’yu ‘‘Kıbrıs’ın tamamı hakkında tek meşru söz sahibi’’ kabul ederek bugün Strasburg’a davet eden Avrupa

²⁷⁷ Milliyet, 31 Ocak 1990.

Konseyi'nin, son olarak da , Batı Trakya'daki Türklere yapılan saldırılar karşısında ilgisiz kaldığı göze çarpıyor.Konsey'in Göçmen ve Mülteciler Komisyonu'nun, "Azerileri saldırgan ve Ermenileri de kurban taraf" olarak görmesi ve Sovyet yetkililerinden Ermenilerin korunmasını talep etmesi ardından Rum yönetimi lideri Vasiliu'nun "Kıbrıs Cumhuriyeti" sıfatıyla Parlamenter Meclis kürsüsüne davet edilmesi ve Kıbrıs Türk kesimine Avrupa Konseyi bünyesinde söz hakkı tanınması ve nihayet Batı Trakya olayları konusunda sessiz kalınması "düşündürücü bir tutum" şeklinde yorumlanıyor.²⁷⁸

Bu arada, Sovyet Dışişleri Bakanlığı sözcüsü Gennadi Gerasimov'un, geçen hafta tutuklanan Azerbaycan Halk Cephesi liderlerinden İtibar Memedov'un, Moskova'da "toplum aleyhtarı suçlar" işlemeye hazırlandığı yolundaki suçlamaları da Sovyet gizli servisi KGB tarafından yalanlandı. KGB sözcüsü yaptığı açıklamada, 'Moskova'ya çeşitli milliyet ve etnik gruplardan kişilerin gelmesiyle kentteki suçlarda bir artış olduğu iddialarını doğrulayamayız' dedi. Gerasimov, Memedov'un, Moskova'daki Azerbaycanlıları eyleme kışkırtmak amacıyla başkente geldiğini savunmuştu.²⁷⁹

Gorbaçov, istifasına ilişkin haberleri "Asılsız" diyerek yalanladı. Dünya'nın yüreği "hop" etti. Başkan Gorbaçov'un istifası haberi, ilk ve etkili yankılanmayı dünya borsalarında gösterdi.²⁸⁰ Amerikan CNN televizyonunun "Gorbi, parti liderliğini bırakıyor. Devlet Başkanı olarak kalacak. Partinin başına Şevardnadze ya da Yakovlev geçecek" şeklindeki haberi, borsaları altüst ederken dünya başkentlerine heyecanlı saatler yaşattı.²⁸¹ Ancak haberlerin asılsız çıkması sonunda her şey normale döndü bu da dünyanın politikalarını ve eğilimlerini Sovyetlere göre belirlediğinin bir göstergesi oldu.

Sovyetlerde yumuşamanın ilk belirtisi olarak Azerbaycan Halk Cephesi'nin görüşme önerisi koşullu kabul edildi. Moskova, Azerbaycan Halk Cephesi'nin görüşme masasına oturma önerisini "koşullu" kabul etti. Halk Cephesi içindeki

²⁷⁸ Milliyet, 31 Ocak 1990.

²⁷⁹ Milliyet, 1 Şubat 1990.

²⁸⁰ Milliyet, 1 Şubat 1990.

²⁸¹ Milliyet, 1 Şubat 1990.

‘ılımlı’ unsurlarla görüşebileceğini ancak bu kişilerin ‘aşırı’la bağlarını koparmaları gerektiğini bildirdi.²⁸² Geçen hafta Politbüro heyetiyle Bakü’ye giden üst düzey yetkililerden Vyecaslav Mihailov, Moskova’ya dönüşünde basın toplantısı düzenleyerek Halk Cephesi’nin çağrısını yanıtladı. Mihailov, Halk Cephesi’nin ‘ılımlılar’ ve ‘aşırı’ arasında bölündüğünü belirterek, ‘terörist’ olarak suçladığı aşırıların Azerbaycan’da yönetimi silahlı yolla ele geçirmeye çalıştığını söyledi. Mihailov, örgüt içindeki ılımlılarla görüşme masasına oturabileceklerini belirterek, ‘‘Ancak diyalogun başlayabilmesi için bu kişilerin aşırıyla bağlarını koparmaları zorunlu’’ dedi.²⁸³

Azerbaycan Ulusal Savunma Komitesi üyelerinden Agayev, Bakü olaylarıyla ilgili olarak Halk Cephesi’ni suçladı. Agayev’in Sovyet TV’sine yaptığı açıklama önceki gece ilk kez ekrana getirildi. Olaylar sırasında Bakü’de gözaltına alınanlar arasında bulunan Agayev, Halk Cephesi liderlerini çatışma ortamı yaratmakla suçladı. Agayev, ‘‘Kızılordu girince geri çekilmeliydik. Halk Cephesi liderleri barikatlarda kalınmasını isteyerek ölü sayısının artmasına neden oldu’’ dedi. Bu arada Azerbaycan’ın Moskova Temsilciliği maslahatgüzarı Zahur Hüstemzade, dün düzenlediği basın toplantısında toplam 139 kişinin hayatını kaybettiğini ve 498 yaralının da hastanelerde tedavi edilmek üzere beklediğini bildirdi. Azerbaycan temsilcisi, bu yaralılar için tıbbi yardıma ihtiyaç duyulduğunu ve Azerbaycan’da şu anda var olan tıbbi malzeme ve personelin yetersiz olduğunu kaydetti.²⁸⁴

M. Ali Birand Kızılordu jandarmalığı bırakıyor başlıklı yazısında ‘‘*Heyecan en üst düzeyde. Sokaklar تنها. Henüz bir gösteri veya taşkınlık yok. Ordunun duruma hakim olduğu görüntüsü var. Bu havanın geçici olup olmadığı ise henüz belli değil. Kiminle konuşursanız konuşun son derece kızgın olduğunu görüyorsunuz. Sokaklarda devriye gezen Sovyet askerlerini gösterip, ‘‘Burada fazla kalamazlar’’ diyorlar, ancak bu aşamada henüz kimsenin bir harekete geçmeye niyeti yok. Gelişmeler bekleniyor. Özellikle halk cephesi ile Komünist parti arasındaki diyalogun ne şekilde gelişeceği ve hangi noktalara varacağı merak konusu. Azerbaycan’daki*

²⁸² Milliyet, 1 Şubat 1990.

²⁸³ Milliyet, 1 Şubat 1990.

²⁸⁴ Milliyet, 1 Şubat 1990.

olayların nasıl başladığı, kim tarafından başlatıldığı şimdiye kadar kesinlik kazanmamıştı. Ancak görgü tanıklarıyla konuştuğça durum çok daha net şekilde beliriyor. Olaylar aslında, Ekim ayından beri yavaş yavaş oluşuyordu. Dağlık Karabağ konusunda Moskova'nın bir türlü harekete geçememesi ve daha da önemlisi, 1988-89 döneminde Ermenistan'da ve Dağlık Karabağ'da oturan Azerilerin Ermeniler tarafından sürekli göçe zorlanmaları, gerilimi yeteri kadar artırmıştı. Görgü tanıkları gelişmeleri şöyle anlattılar: "Ermenistan'la sınır bölgelerindeki köylerimiz sürekli biçimde baskına uğruyordu. Ermeniler bizimkileri korkutup kaçırıyorlardı. Aynı şekilde Erivan'da oturanlar ve Dağlık Karabağ'dakiler de evlerinden, topraklarından kopup göçe zorlanıyordu. Tam 200 bin Azeri, göçmen durumuna sokulmuştu. Hepsi de Bakü'ye dolmuşlar ve hükümetin kendilerine bir ev vermesini bekliyorlardı. Kış yaklaştıkça, eş, dost veya akrabalarının yanında barınan bu göçmenlerdeki bekleme ve kızgınlık giderek arttı. İşte o sırada birileri bunların kulaklarına, 'Bakü'deki Ermeniler yakında gidecek. Onların evleri de size tahsis edilecek dedi. Ancak kimler söyledi bilinmiyor. Bunun üzerine, toplumdan, Bakü'de yaşayan binlerce Ermeni üzerinde baskı başladı. Bir an önce gitmeleri için, telefonlarla filan... Ocak ayının ikinci haftasında bir bölümü de gerçekten gitti... 13 Ocak gün, bir miting yapılıyordu. Tam o sırada bir Ermeni'nin iki Azeri'yi öldürdüğü haberi geldi ve meydana gelen hoparlörden bu durum açıklandı... İşte kızılca kıyamet o zaman koptu. İki yıldır sokaklarda kalan göçmenler, bu arada militan bazı gruplarında kışkırtmasıyla Ermeni mahallesine saldırdılar. Büyük bir kargaşa başladı. Halk Cephesi'nin liderleri bunu önlemeye kalktılar. Ermenilerin bazılarını camilere koydular, ancak bir defa olan olmuştu. Bu şekilde olaylar iki gün sürdü ve sonunda Halk Cephesi durumu kontrol altına alabildi. Militan grupları durdurdu ve Ermenilerin Bakü'yü terk etmelerini sağladı... Bütün bu olaylar sırasında hükümet ve Komünist Parti adeta yok olmuştu. Hiç müdahale edemediler... Milislerde müdahale edemezdi, zira onlarda kendi kardeşleri gibi heyecan içindeydiler... Halk Cephesi 16 Ocak günü durumu tam anlamıyla kendi kontrolü altına aldı ki, Sovyet ordusunun müdahale edebileceği söylentileri dağıldı." Görgü tanıkları olsun, sokaktaki insanlar olsun veya Halk Cephesi liderlerinin paylaştıkları ortak nokta, Ermenilere karşı girişilen saldırıları kınamaları. Kimse çıkıp da, "iyi oldu, hak ettiler" demiyor. Kamuoyunda aylardır büyüyen birikimi anlayışla kabul

ediyorlar da, bu sonuçtan üzüntü duyduklarını da açıkça söylüyorlar. “birkaç militan ve kontrolsüz kalan hisler nedeniyle dünyaya yanlış görüntü verildi” diyorlar. Sovyet ordusunun yaklaşık 40 bin kişiyle Azerbaycan’a müdahalesi 19 Ocak gece yarısı başlamış... “Neye uğradığımızı şaşırдық” diyen görgü tanıkları, ilk önce yolları arabalar, otobüsler ve bulabildikleri vasıtalarla kapattıklarını, ancak bu engellerin fazla dayanamadığını söylüyorlar: “Halkın bir bölümü sokaklara yığıldı, pencerelere doluştu. Heyecan içinde gelişmeleri seyrediyorduk ki, bu defa herkesi korkutup dağıtabilmek için askerler ateş açtılar. Oysa biz kimseye silah çekmemiştik... hedef gözetmeden ateş açtılar. İşte o zaman büyük bir panik yaşandı... Kimi pencereden bakarken, kimi yolun kenarında dururken vuruldu...” Henüz kaç kişinin öldüğü ve kaç kişinin yaralandığı bilinmiyor. Bakü’deki resmi olmayan çevrelere göre, bu sayı binleri buluyor. Sovyet resmi çevreleri ise bu sayının yüz kişiyi aşamayacağını ve kışkırtıcı elemanların askere ateş açması üzerine ordunun yanıt verdiğini ileri sürüyorlar. Hastanelerde dolaştığınız zaman, genelde masum kişilerin yaralandığını gözlemleyebiliyorsunuz. Bu aşamada kesin bir bilanço çıkarmakta son derece zor. Şimdi hesaplar yapılıyor ve içine girilen ortamdaki nasıl kurtulunabileceği, durumun nereye doğru gelişeceği tartışılıyor. Sovyet ordusunun Azerbaycan’da çok uzun süre kalmayacağı ve bir jandarma rolünü oynamayı düşünmediği, resmi yetkililer tarafından sık sık tekrarlanıyor. Zira herkes, bugünkü durumun devam etmesinin imkansızlığını, ordu kaldıkça yine bazı olayların başlayabileceğini söylüyor.” 16 Ocaktaki olayların çıkış şeklini ve 19 Ocaktaki Moskova’nın müdahalesini kaleme almaya ve Türk okuruna ulaştırmaya çalışmıştır.²⁸⁵ Birand bu yazısında tamamen yansızmış gibi bir tavır takınmaya çalışmışsa da Ermeniler tarafından yapılan bazı şeyleri görmezden gelmiş veya hafife alarak yansıtmıştır.

ABD Senatosu Dış İlişkiler Komitesi Başkanı demokrat Claiborne Pell, 4 senatör ile birlikte Sovyetler Birliği lideri Mihail Gorbaçov’a yazdıkları bir mektupta, Azerbaycan’a sürülen tank ve askerleri “anlayış ile karşıladıklarını” belirtti. Senatör Pell ve senatörler Larry Pressler, Paul Simon, Pete Wilson ve John Kerry tarafından kaleme alınan mektupta, Ermeni toplumunun Bakü kentinde

²⁸⁵ M.Ali Birand, Kızılordu Jandarmalığı Bırakıyor, Milliyet, 2 Şubat 1990.

Azeriler tarafından katledilmeye başladığına dikkat çekilerek, ‘‘Olayları durdurma konusunda almış olduğunuz yerinde karardan dolayı sizi tebrik ediyoruz’’ dediler. Son olaylarda 60’ın üzerinde ölü ve 156 yaralı olduğuna dikkat çeken senatörler, bunların çoğunun masum Ermeni halkı olduğunu ileri sürdüler. Dağlık Karabağ bölgesinde yaşayan insanların yüzde 80’ini Ermenilerin teşkil ettiğine dikkat çekerek ‘‘bu insanların Sovyetler Birliği içinde kendi siyasi geleceklerini çizmesine izin verilmesini’’ istediler. Gorbaçov’un Azerbaycan’daki olayları yatıştırmak için asker ve tank göndermesini anlayış ile karşıladıklarını belirten senatörler, ‘‘Bunu yapmakla daha birçok can kaybı önlemiş oldunuz’’ dediler. Senatörler mektuplarında ayrıca Azerilerin 70 yıla yakın bir süredir Ermenilerin siyasi, kültürel ve ekonomik konumlarını ‘‘abluka altına aldığını’’ ve bölgedeki Ermenilere büyük eziyetler çektirdiklerini ileri sürdüler. Bu bir bakıma Azerbaycan’da yapılan katliama övgüydü²⁸⁶

Halk cephesi lideri Ebul Feyz tutuklu olduğu için onun görevini üstlenmiş bulunan Yusuf Sametov, öne sürdükleri koşulları reddedilmesi halinde mücadeleyi sürdüreceklerini belirtti. Sametov Halk Cephesinin 4 önemli şartı olduğunu söyledi. Bunlar: Sovyet ordusunun en kısa sürede çekilmesi, Dağlık Karabağ’ın Azerbaycan’a verilmesi, Seçim yapılması Azerbaycan’ın bir koalisyonla yönetilmesi, Siyasal ve ekonomik bağımsızlığın kabulü şeklindedir.

Azerbaycan olaylarının yarattığı şaşkınlık hala sürüyor. Hedef durumundaki kişi de Gorbaçov. Gorbaçov özellikle içerde giderek artan bir eleştiri kampanyası ile karşı karşıya kalıyor. Gerçekte olayların 13-16 Ocak günleri çıktığı ve Halk Cephesi’nin -verilen resmi belgelerin aksine- Ermenileri koruduğu ve 16 Ocak günü her şeyin bittiği, Sovyet ordusunun ise 19 Ocak gecesi müdahale ettiği anlaşıldı. Hele Savunma Bakanı Yazov’un, ‘‘müdahalesinin Halk Cephesi’nin yönetimi ele alıp Komünist Partisi’ni tamamıyla çökertmesini engellemek için gerçekleştirildiği’’ açıklaması gözlemcileri ve kamuoyunu biraz daha şaşırttı. Açıklanan gerçeklerle gerçek niyetler arasındaki farklılık eleştirileri artırdı. Halen kesin yanıt bulunamayan iki soru var: Olaylar 13-16 Ocak’ta çıkıp bittiğine ve durum kontrol altına alındığına

²⁸⁶ Turan Yavuz, Azerbaycan Katliamına Övgü, Milliyet, 2 Şubat 1990.

göre, ordu neden müdahale etti? Eğer gerekçe olayları durdurmak idiyse, neden geç kalındı?²⁸⁷

Bu sorulara inandırıcı yanıtlar bulunamadığı için ordunun Azerbaycan Komünist Partisini yok olmaktan kurtarmak amacıyla ve Ermenilerle çatışmanın da bir bahane olarak kullanıldığı izlenimi sürüyor. Azerbaycan Komünist Partisi'nin uğradığı büyük prestij kaybından kurtulması imkansız gibi. Bundan böyle, eskisi gibi Azerbaycan'ı tek başına yönetmesinin olanak dışı olduğu Moskova tarafından da kabul ediliyor. Tek çıkış yolunun, Halk Cephesi ile Komünist Parti arasında bir diyalogun kurulması ve yönetimin "paylaşılması" olduğudur. Belirsizlik, hem Azerbaycan Halk Cephesi içinde, hem de Moskova'daki resmi yetkililer arsında açıkça gözleniyor.²⁸⁸

Azerbaycan Cumhuriyetinde 19 Ocak gecesi olayların ilk şoku atlatılmış durumda. Kızıl ordunun denetimi eline geçirmesinden sonra şimdi herkes beklenti içinde. Komünist Parti, hükümet liderleri, gizlenen Halk Cephesi, sokaktaki vatandaş ve hatta askerler bile herkes, gelişmeleri yakından izliyor. Bugün sokaklarda ne çatışma, ne de gösteriler var. Ancak Azerbaycan'ın öfke içinde olduğunu görmek hiç zor değil. Kızıl ordu birliklerini gönderen devlet başkanı Mihail Gorbaçov'a ve Moskova'ya büyük bir tepki var. Bu gerçeği Bakülülerin, devriye gezen Sovyet askerine bakışında hemen yakalayabiliyorsunuz. Komünist Partisi ve hükümet, neredeyse dağılmış durumda. Bakü'ye gönderilmesi Moskova'da bile tartışmalara neden olan Kızıl ordu tedirgin. Onlar da kendilerini köşeye sıkışmış hissediyorlar. Ama en önemlisi, son bir yıldır Azeri halkının liderlik görevini verdiği Halk Cephesi daha toparlanma sürecine giremedi. Başta liderleri Ebul Feyz olmak üzere yönetici kadro gizleniyor. Bir bölümü de tutuklu.²⁸⁹ Haberde Azerbaycan'da bir belirsizlik ortamının bulunduğu görülüyor, henüz liderleri bile özgür değilken ve yönetici kadro belirsizken bağımsızlık mücadelesinin nereye varacağı endişe uyandırıyor.

²⁸⁷ Milliyet, 3 Şubat 1990.

²⁸⁸ Milliyet, 3 Şubat 1990.

²⁸⁹ Milliyet, 3 Şubat 1990.

Halk Cephesi, bir geçiş sürecinde. Bu sürec içinde cephenin aldığı en önemli karar Kızıl ordunun varlığına karşı demokratik yollarla mücadele edilmesi. Cephenin liderliğini üstlenen Yusuf Sametov ‘‘Askerleri buradan çıkarmak için silah kullanmayacağız. Elimizden geldiği kadar demokratik yollarla mücadele edeceğiz. Herhangi bir şekilde silahlı mücadeleye niyetimiz yok. Çünkü silah Ruslarda var. Bizim böyle bir mücadeleye kalkışmamız, halkımızı kaybetmekten başka bir işe yaramaz’’. Halk Cephesi, Moskova’nın karşısına hemen kabul etmesini istediği bir programla çıkıyor. Dört maddelik bu program şöyle: Sovyet ordusunun mümkün olduğu kadar abuk Azerbaycan’dan çekilmesi, Komünist Parti ile birlikte seçimlerin yapılması ve Azerbaycan’ın bir koalisyon halinde cephe tarafından yönetilmesi, Moskova’nın Dağlık Karabağ’ı Azerbaycan’a vermesi, Azerbaycan’ın siyasi ve ekonomik bağımsızlığının kabul edilmesi. Peki, Moskova bu istekleri kabul etmeye yanaşmazsa ne olacak? Sametov: ‘‘İsteklerimiz gerçekleşmezse, bugün silahlı olmadığı için Sovyet askerlerine kurşun sıkamayan Azerbaycan halkı, yarın Filistinliler gibi orduyu taşlarla kovalayacaktır.’’ Diyerek halkın bu konudaki kararlılığını dile getiriyor.²⁹⁰

Azerbaycan’da Türkiye’ye yönelik merak ve sevgiyi artık herkes çok yakından biliyor. Yusuf Sametov yaşanan gelişmelerin ardından Türkiye’den beklentilerini, ‘‘Türkiye’den, Türk kardeşlerimizden tek bir isteğimiz var. Bizim sesimizi dünyaya duyursunlar. Bunu için yardımınıza ihtiyacımız var. Sesimizi duyurun yeter. Başka bir şey istemiyoruz’’ sözleriyle anlatıyor. Azerbaycan’da son bir yıldır yaşanan gelişmelerin, Halk Cephesi’nin sürekli güçlenmesinin ve son olayların en çok Komünist Parti’yi etkilediği ortada. Partiden kaçış, yöneticileri şaşkına çevirmiş. Özellikle olayların en sıcak günlerinde insanlar topluca parti kimliklerini yakmıştı. Hatta Halk Temsilcileri Kongresi yesi Aner Rızayev, ‘‘Eline halkın kanı bulaşmış bir partini yesi olamam’’ diyerek istifa etmişti. Büyük prestij kaybına uğrayan partinin toparlanması gerçekten çok g görünüyor. Merkez Komite yesi Kasdemirov, Milliyet’le söyleşisinde, partinin kısa dönemdeki hedefini anlatıyor: ‘‘ şu anda en acil görevimiz, cumhuriyeti çökmeden kurtarmak. Hayatı normalleştirmeye çalışıyoruz. Bütün çabamız bunun için bunu sağladıktan sonra

²⁹⁰ Milliyet, 3 şubat 1990.

seçimler yapılacak ve yeni bir düzen kurulacak.” İşte herkes bu “yeni düzenin beklentisi içinde. Lenin madalyası sahibi Ziya Bunyadov da, Milliyet’e bu beklentiyi aktarıyor: “Halk sakin bir şekilde gelişmeleri izliyor. Ancak durum bu şekliyle çok uzun sürmez. Hepimiz yeni bir düzenin kurulmasını bekliyoruz.”Bunyadov, “Durum bu şekliyle çok uzun süremez” derken, Kızıl ordu birliklerinin varlığını kastediyor. Bakü sokaklarında dolaşırken devriye gezen asker sayısının azlığı dikkati çekiyor. Oysa 19 Ocak gecesi, Bakü’ye 40 bine yakın asker girmişti. Ateşi yeniden körüklememek için Sovyet başkentinde dikkatli hesaplar yapılıyor. Olağanüstü gelişmeler olmazsa şimdiden çerçevesi oluşturulan takvim yürürlüğe sokulacak. Azerbaycan kuvvetleri komutanı Mihail Sergeyeviç, Milliyet’in sorularını yanıtlarken, “Şu anda durum tümüyle denetimimiz altında, düzeni sağladık” diyor. Sergeyeviç, olağanüstü durum uygulamasının ay sonundan itibaren aşamalı olarak kaldırılacağını, buna bağlı olarak da gece sokağa çıkma yasağı saatlerinin azaltılacağını söylüyor. Asker sayısının da yine ay ortalarından başlayarak indirileceğini belirtiyor.²⁹¹

Bakü’ye askerinin girmesinin neden olduğu öfkenin yanı sıra her sokağa, her dükkana hüznün sinmiş. Çatışmalar sırasında savunmasız insanların tanklar altında kalmasını, kurşun yağmuruna tutulmasını kimse unutamıyor. Kimi kocasını, kimi kardeşini, kimi oğlunu, kimi de annesini yanı başında yitirmiş. Bu hüznün resmini Bakü’deki puslu, gri hava tamamlıyor. Ara sıra çiseleyen yağmur ve تنها sokaklar. Yiyecek satan dükkanlar açık, ama hiçbirinde bir kalabalık görünmüyor. Fabrikaların yarısı çalışıyor, ama diğer yarısı alınan grev kararı nedeniyle kapalı. Bugün Bakü’de en büyük kalabalık Şehitler Mezarlığı’nda görülüyor. Bu mezarlığı her gün 40-50 bin kişi ziyaret ediyor. İnsanlar, cumhuriyetin her yanından geliyorlar. Ellerinde çiçekler, hiç konuşmuyorlar. Öfkeli ama daha çok hüznü bir kalabalık bu...²⁹² bu tablo oldukça acı, aynı zamanda çaresizlik tablosu gibi görünüyor, Azerbaycan halkının sahip olduğu tek şey umut ve inanç.

M. Ali Birand Azerbaycan’a yaptığı ziyaretle ilgili izlenimlerini aktarmıştır. Bu izlenimlerde özellikle Bakü’de yaşanan Sovyet tanklarının işgali sonrasında

²⁹¹ Milliyet, 3 Şubat 1990.

²⁹² Milliyet, 3 Şubat 1990.

şehrin durumunu şöyle yansıtmaktadır: “Bütün gösterilerin yapıldığı Azatlık Meydanı kapalı. Etrafına asker konmuş ve trafik geçişi yasak. Yine etrafında yoğun koruma olan nokta Azerbaycan Komünist Partisi Merkezi, zaten artık parti diye de bir şey kalmamış. İnsanlar asık suratlarıyla, üzgün bakışlarıyla küskün biçimde günlük hayatlarına dönmüş durumdalar. Nedeni de Halk Cephesi’nin ‘‘silahlı mücadele yapmayın’’ çağrısı. Cephenin sözcüleriyle konuşurken, bu yaklaşımın mantığını daha iyi anladım. Yusuf Samedoğlu, ‘‘her şeyden önce silahımız yok ki, neyin direnmesini yapacağız? O zamanda halkı kıracaklar. 19 Ocak gecesi nasıl öldürdülerse, yine öldürecekler. En iyisi pasif direnme yapmak’’ derken, dükkanların açılışını da Halk Cephesi’nin istediğini belirtti. Dükkanların hemen hemen tamamı açık. Önce yiyecek dükkanları, halk aç kalmasın diye işbaşı yapmışlar, ardından da diğerleri. Sokaklar kalabalık değil, anca hayat normal şekilde sürüyor. Cephe’nin hedefi büyük fabrikaları ve özellikle de petrol sanayini durdurmak. Bunda da başarılı. ‘‘Moskova’nın işine yarayacak her şeyi durdurduk’’ diyen Cephenin ileri gelenlerinden Necef Necebov, tren ve deniz ulaşımının büyük bölümünün grevde olduğunu ve Sovyet askerleri ülkeden çıkana kadar da bunun süreceğini belirtti.’’ Bakü’nün giderek normal bir yaşama döndüğünün tüm işaretleri mevcut. Ancak bir de halkın büyük öfkesi var ki, asıl korkutucu olan ve Moskova’yı rahatsız eden de bu.²⁹³

‘‘Halkın öfkesini her yerde hissetmek mümkün, ancak en heyecan vereni, Şehitler Mezarlığı’ndaki sahneler. Şehitler Mezarlığı, Bakü Limanı’na hakim eski Kirov Parkı’nda. 19 Ocak gecesi olaylarından sonra parkı bozup, adını değiştirip mezarlık yapmışlar. Burayı yaklaşık her gün 50 bin kişi ziyaret ediyor. Kilometrelerce uzunluğunda kuyruklar oluşuyor ve şehitlerinin önünden geçip saygı duruşunda bulunuyorlar. Bu arada yakınlarını kaybetmiş anne-baba veya kardeşlerin mezarların başında ağlamaları, nöbet bekler gibi oradan ayrılmak istememeleri, dramı daha da artırıyor. Bu ziyaretten sonraki konuşmalar, tartışmalar insanların öfkelerini çok daha açık şekilde gösteriyor. Nitekim, o bölgeye hiçbir Sovyet askeri yollanmıyor. Sadece Azeri milisler var.’’²⁹⁴

²⁹³ M.Ali Birand, Öfkeli Azeriler Çaresiz, Milliyet, 4 Şubat 1990.

²⁹⁴ M.Ali Birand, Öfkeli Azeriler Çaresiz, Milliyet, 4 Şubat 1990.

“Sovyet askeri komutanlığı, en ufak bir kıvılcımın büyük olaylar yaratacağını bildiklerinden olacak, bir yandan askerleri ortadan yok etmeye çalışırken halkla temaslarında da mümkün oldukça nazik davranmaya çalışıyorlar. Zaten 19 Ocak gecesi şehre girip çok sayıda ölü ve yaralıya yol açan birlikler geri çekilmiş ve yerlerine başkaları gelmiş. Halkın bakışları ve muamelesi adeta bir “işgal ordusu” izlenimi veriyor.”²⁹⁵

“Nasıl Azerbaycan’daki olaylar bizleri heyecanlandırıyor, hatta ayaklandırıyor, Türkiye’deki her hareket de burada büyük yankı yaratıyor. Herkes Ankara radyosunu dinliyor. Olayların en kızgın olduğu bir sırada ilk haber olarak 24 Ocak kararlarının nimetlerinden söz edildiğinde insanlar üzüyor, resmi yetkililerin sempati dolu bir demeçleri ise yüzlerini güldürüyor. İlerde daha geniş değineceğiz, ancak Azeri Türklerinin bizden bekledikleri tek şey var; seslerini dünyaya duyurmalarına yardımcı olmamız ve sıcak ilgimizi sürdürmemiz. Başka bir şey istemiyorlar. Her şeyin yine dönüp dolaşıp kendi çabalarıyla sonuçlanacağını söylüyorlar. Ancak, Cumhurbaşkanı Özal’ın “Onlar Şiiiler. Biz Sünniyiz. İran’a benzerler” diye bazı sözler söylediğinin basına yansımaları buradakileri havalara sıçratmış. Kaç kişi gördümse aynı soru ile karşılaştım: “Doğru mu? Özal hakkat böyle bir şey söyledi mi?” Tepkiler tahmin edilemeyecek kadar büyük. Genelde düşünürler düş kırıklığına uğramışlar. Adeta kendi kardeşleri tarafından aldatılmışlık izlenimi var. Azerilerin bizlere bu kadar büyük ilgi duymalarının bazı temel nedenleri var. Bütün tanınmış yöneticileri hep aynı noktaya değindiler: “Bizi anlayan tek devlet sizsiniz. İran’dan hayır gelmeyeceğini biliyoruz. Zira Tahran Azerilerden çekinir, iki Azerbaycan’ın birleşmesi halinde kendilerinden toprak gideceğinden telaş ederler ve bize resmi destek vermezler, sadece bol laf ederler o kadar. Batıların tümü bize karşıdır. O zaman da biz size bakarız. Sizden destek bekleriz. Bakü’nün ileri gelen gazetecilerinden birinin şu sözlerini unutmuyorum.” Sizin ekonominiz düzeldikçe, siz güçlendikçe bize de güven geliyor. Bozulunca, Türkiye karşısında kendimizi hepten yalnız hissediyoruz.”²⁹⁶

²⁹⁵ M.Ali Birand, Öfkeli Azeriler Çaresiz, Milliyet, 4 Şubat 1990.

²⁹⁶ M.Ali Birand, Öfkeli Azeriler Çaresiz, Milliyet, 4 Şubat 1990.

Mehmet Ali Birand Ebulfeyz Elçibey'le yaptığı gizli görüşmeyi ve Elçibey'in görüşleri hakkındaki izlenimlerini şöyle aktarıyor. Azerbaycan Halk Cephesi'nin lideri Ebulfez Elçibey, 20 Ocak'tan bu yana "kayıp". Kızıl ordu ve KGB peşinde. Her yeri didik didik arıyorlar ama bulamıyorlar. Görüşmek için haber gönderdiğimde "İmkansız sürekli yer değiştiriyorlar" dediler. Bakü'de "umutsuzca" beklerken, biri yanıma yaklaştı, "Bey sizi bekliyor" dedi. Karşıdaki taksiye bindik. Birkaç kez otomobil değiştirerek, gizlendiği binaya ulaştık. Aliyev, iki odalı dairenin kapısında karşıladı, "sık sık ev değiştiriyorum. Radyo dış dünyayla tek bağlantım" diyor, cephe faaliyetlerini gizlendiği yerden yönlendiriyordu.²⁹⁷

Elçibey Birand'a şu açıklamalarda bulundu: "Moskova yalan söylüyor. Biz hiçbir zaman yönetimi almak istemedik. Silahlı girişimde bulunmadık. Ama, Gorbaçov Batı'yı arkasına almak için İslami devlet kurmak istediğimizi söyledi. Biz nasıl olurda İslami devlet kurarız?" Kızılordu'ya silahı direnme söz konusu değil. Demokratik yöntemlerle, pasif direnişle Azerbaycan'dan çıkaracağız. Demokrasi çok daha güçlü bir silah."²⁹⁸

Türk basınına göre bağımsızlık mücadelesi başlarken, daha 1990'lı yılların başlarında Azerbaycan halkı Ebulfeyz Elçibey önderliğinde kısa-orta ve uzun vadeli programlarını oluşturmuştu. Buna göre Azeri halkının kısa vadeli programında ilk koşul Dağlık Karabağ'ın hiçbir kuşkuyla yol bırakmayacak şekilde Azerbaycan'a verilmesi gelirken, ikinci sıradaki istekleri Rusların askerlerini geri çekmeleridir. Orta vadeli programları ise Sovyetler Birliği içinde bir konfederasyon şeklinde kalmak ve ekonomik-siyasi özgürlüklerinin Moskova tarafından kabul edilmesi olarak benimsenmişti. Uzun vadeli hedefleri ise bugün İran hudutları içindeki 16 milyon nüfuslu Azerbaycan ile tekrar birleşip 22 milyonluk eski sınırlarına varılmasıdır.²⁹⁹ Türk basını bu planlamayı yakından izleyecek ve takip eden yıllarda bu konu üzerinde yeni yazılar yayımlanmaya devam edecektir.

²⁹⁷ M.Ali Birand, KGB'nin Aradığı Azeri Lider, Milliyet, 5 Şubat 1990.

²⁹⁸ M.Ali Birand, KGB'nin Aradığı Azeri Lider, Milliyet, 5 Şubat 1990.

²⁹⁹ Milliyet, 05 Şubat 1990.

Ebulfeyz Elçibey ile gizli bir mekanda yapılan bir röportajda Elçibey 13 Ocak olaylarını anlatırken üzüntü duyduğunu kaydediyor, birçok Ermeni'yi sakladıklarını ya da kaçırdıklarını dile getirdikten sonra olaylarda din unsuru bulunmadığının altını özellikle çiziyor. Konuşmasında ayrıca ellerinde silah bulunmadığını, eğer bulunsaydı bu durumda (kaçak) olmayacaklarını söyleyerek, seslerini duyuramadıklarını dile getiriyor.³⁰⁰

Bu beklentiler kolay karşılanacağı benzemiyor Azeri direniş cephesinin olmazsa olmazı Dağlık Karabağ konusunun çözümü bir yana SSCB askerlerini geri çekmeme konusunda ve askerinin 13 Ocak'taki olaylara müdahalesi noktasında kendince haklı nedenler öne sürüyor;

Moskova'nın üç ayrı gerekçesi var:

- 1) *Ermenilere ve Bakü'deki diğer milletlere (Ruslar) karşı girişilen tecavüzleri durdurup kan dökmeyi önlemek.*
- 2) *Halk Cephesinin hükümet ve Komünist Partisi'ni devirip yönetime el koymasını engellemek*
- 3) *Din, Azeri-Ermeni sürtüşmesini bir Müslüman-Hıristiyan çatışmasına benzeten Moskova, hem bunu durdurmak hem de Azerbaycan'da İran gibi bir İslam devletinin kurulmasını önlemek için hareket ettiğini ileri sürüyor.*

*Azeriler ise bütün bu gerekçeleri reddediyorlar:*³⁰¹

Ancak bu süreç kansız ve sancısız olmadı. Sık sık tekrarlanan ayaklanmalar başlamadan önce ayak sesleri önceden duyulabiliyordu. Azerbaycan'daki durum şu satırlarla net bir şekilde anlatılabiliyor “*Şu sıralarda büyük bir otorite boşluğu var. Bunu bir oranda Sovyet ordusu doldurmakla birlikte, bir süre içinde Komünist Parti, halk Cephesi ile gerçekçi bir diyalog kurup bir siyasi boşluğu dolduramazsa, çok daha tehlikeli gelişmelerle karşılaşma olasılığı var.*” Bu durum karşısında en büyük hamle Moskova'dan bekleniyor. Gorbaçov'un iki yıllık mütereddit tutumu bırakıp gereken kararları alması gerektiği Türk basınında yankılanıyor. Türk basını

³⁰⁰ Milliyet, 05 Şubat 1990.

³⁰¹ Milliyet, 06 Şubat 1990.

tarafından yapılan bir diğerk tahmin ise Kafkasların her an yeniden kana bulanabileceği ve bu defaki olayların, Ocak ortasındakileri aratacağı yönünde.³⁰²

Bağımsızlık mücadelesi sırasında Azerbaycan'ı yakından izleyen gazeteci yazar M. Ali Birand Milliyet Gazetesindeki bir yazısında Azeri halkının Türklere yakın ilgi gösterdiğini, Türkiye'yi yakından takip ederek Türk halkından ve devletinden ilgi ve alaka beklediğini yazmaktadır. Yazının devamında eğer beklentiler karşılanamayacaksa Azeri halkının boş yere umutlandırılmaması, yerine getirilemeyecek sözlerin verilmemesi gerektiği yönünde uyarıda bulunmaktadır. Azeri halkının beklentilerini açıklar bir şekilde “...Açıkça söyleyelim silah gönderebilecek miyiz?” şeklinde soran Birand en doğru yolun Azeri halkına elimizden gelenlerin ve gelmeyenlerin açıkça söylenmesi olduğunu ve boş ümitler doğurmanın sakıncalı olduğunu söyleyerek sözlerini tamamlar. Birand'a göre bölgede güçlü olan ve her an iç dengeleri değiştirebilecek konumda bulunan Moskova'nın dikkatlerini üzerimize çekmek yanlış olacaktır.³⁰³

Özgürlük mücadelesi sırasında çıkan ayaklanmalar hızla yayılıyor ve bu olaylar Türk kamuoyunda yakından takip ediliyor, aynı zamanda basında yerini alıyordu. Sami Kohen 14 Şubat 1990 tarihli yazısında Amerika'nın önde gelen Sovyet uzmanlarından eski başkan Carter'in danışması Zoginev Brzenziski'nin “**Newsweek**” adlı derginin son sayısında çıkan bir yazısından aktararak SSCB'nin siyasal, milli ve dini hareketlerin giderek yayılacağını belirtiyor ve şöyle diyordu. “*Azerbaycan'da son gördüklerimiz Sovyet Birliği'nin diğer yerlerinde de örneğin Tacikistan'da da tekrarlanabilir...*” Kohen yazısına “*Yazının henüz mürekkebi kurumadan bu tahmin gerçekleşti. Son 48 saatte bu cumhuriyette olanlar, Azerbaycan'daki durumu anımsatıyor. Taşkınlığı bastırmak ve siyasi sağlamak için Sovyet makamları buraya da tanklar göndermek ve bölgede olağanüstü hal ilan etmek zorunda kaldı...*” diyerek devam ediyor ve dünya basınının konuya duyduğu ilgiyi Türk halkına aktarıyor ve bu olayların devamında başka yerlerde tekrarlanmasının kimseyi şaşırtmayacağını ekliyor.³⁰⁴ Bundan yaklaşık 15 gün sonra

³⁰² Milliyet, 06 Şubat 1990.

³⁰³ M. Ali Birand, “Azerbaycan Konusunda Türkiye'den Beklentiler”, Milliyet, 06 Şubat 1990.

³⁰⁴ Sami Kohen, “Gorbi'nin Derdi Batının da Açmazı”, Milliyet, 14 Şubat 1990.

benzer bir olay da Özbekistan’da yaşanıyor,³⁰⁵ böylece Brzenziski’nin yorumlarında haklı olduğu anlaşılıyordu.

Basında çıkan haberler Türkiye’de çabuk yankılandı ve Türk halkı Azerbaycan’da yapılan katliama kayıtsız kalmadı. İzmir’de bir vatandaş 1991 yılında Azerbaycan’da bir yıl önce yaşanan olayların diğer cumhuriyetlere de yansımaları önlemek adına 500 kişinin imzasını taşıyan bir mektubu Gorbaçov’u protesto amacıyla yolladıklarını ifade ediyor.³⁰⁶ Ne yazık ki bu protesto ve imzalar bir işe yaramıyor ancak Türk basınının soydaşlarımızla ilgili yaptığı haberler yerini bulmuş gibi görünüyor. Hatırlanacağı üzere Ebulfeyz Elçibey’in asıl isteği de buydu.

Tercüman gazetesi yazarı Altemur Kılıç Bakü’den Notlar başlığıyla bir dizi yazı yazmış ve bu yazılarında Bakü’nün gündemini Türk kamuoyuna duyurmayı amaçlamıştır. “*Hürriyet Ateşi bir defa Yanıştı*”: Azerbaycan’a gelince Azeri deyimiyle Mihriban: sıcak alaka sizi karşılıyor. 1990 Ocak ayındaki olaylar ve şehitler unutulmamış. Ne Kızılordu ne de Gorbaçov bu konuda bağışlanmamış. Ancak Azeri hükümetinin üst düzeyi hala Moskova yörüngesinde ve çoğunluk şimdilik onlara bağlı. Ama ateşler ülkesinde ateşler sessiz ve derinden için için yanmakta.³⁰⁷ Altemur Kılıç henüz Halk Cephesi lideri Ebulfeyz Elçibey ile görüşemediğini söylüyor. Bağımsızlık hareketinin milli şairi Bahtiyar Vahapzade ile görüşen Kılıç, onun gibi pek çok şairin hürriyet ateşini yaktığını ve bunun sonunda bağımsızlığı sağlayacağını belirtiyor. Azerbaycan’da Gorbaçov-Yeltsin çekişmesine ilgi yok gibi. Yine de Gorbaçov Ermenileri tuttuğu için ona öfkeli olsalar da artık Gorbaçov’un bu konuda dersini aldığını düşünüyorlar. Yeltsin politikacı ama Gorbaçov her şeye rağmen iyi bir devlet adamı. Azerbaycan ile Türkiye arasında Karadeniz Ekonomik İşbirliği Projesine Kazakistan ve Türkmenistan’ın da katılması ve hatta Orta Asya ya kadar uzanması gündemde. Bakü zaten Orta Asya’nın kapısı durumunda.³⁰⁸

³⁰⁵ Milliyet, 05 Mart 1990.

³⁰⁶ Tercüman, 28 Ocak 1991.

³⁰⁷ Tercüman, 17 Mart 1991.

³⁰⁸ Tercüman, 17 Mart 1991.

Bağımsızlık mücadelesinin ardından bölgeye ziyaret gerçekleştiren Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı Turgut Özal Kazakistan'daki ziyaretini tamamlayarak Azerbaycan'a geçmiş, burada incelemeler ve karşılıklı anlaşmalar yapmıştı. *Azerilere Kredi*: başlığıyla verilen yazıda Turgut Özal'ın Azerbaycan'a geçtiği, Devlet bakanı Ayaz Muttalibov tarafından karşılandığı, 25 projelik bir antlaşma imzalandığı yer almaktadır. Yazının devamında Azerbaycan'a kredi açılması konusu görüşüldüğü, Bakü'deki Müslümanların müftüsü Allahşükür Paşazade ile de görüşüldüğü yer almaktadır. Görüşmeler sonrasında Türkiye tarafından Azerbaycan'a armağan edilen 60 bin hatlık telefon santralinin açılışı yapıldı. Geziyle ilgili SSCB'nin Türkiye büyükelçisi Albert Çernişev de çok memnun olduğunu söyledi.³⁰⁹

Bu sırada çıkan haberler arasında Ebulfeyz Elçibey'in de yaralı olduğu bilgisi geçiliyor.³¹⁰ Haberin doğruluğunun teyit edilmesi isteniyor, ancak doğrulama veya yalanlama üzerine başkaca bir habere rastlamıyoruz.

Gorbaçov'a karşı düzenlenen darbe girişiminin etkileri Türk Cumhuriyetlerini de etkiliyor. *Bağımsızlık hareketleri Müslüman Türk cumhuriyetlerine de sıçradı*. Bakü'deki Lenin heykeli yıkıldı. Azadlık meydanındaki 14 tonluk tarihi Lenin heykeli 100 bin kişinin katıldığı gösteriyle yıkıldı. Şeklinde verilen haberlerde³¹¹ *Bağımsızlar pazarlığa başladı*. *Gorbaçov: Birlik korunmazsa istifa ederim*. *Sovyetler dağılıyor*. *Moldavya bağımsız oldu*. *Gorbaçov sadece kararları onaylıyor*. *Yeltsin tek adam durumunda*. *Gerginlik giderilemediği için Azerbaycan Komünist partisi kapatılıyor* haberleri ise Azerbaycan'daki diğer gelişmelerin başlıkları.³¹² Anlaşılan burada da sular kolay kolay durulacağı benzemiyor. Bu gelişmelerin ardından *Kafkaslar ve Orta Asya kaynıyor* başlığıyla verilen haberde Türk cumhuriyetlerinde komünistler kapı dışarı: Kazakistan'da yönetim partiyi tanımıyor. Özbekistan'da Başkan Kerimov parti ile ilişkilerini kesti. Azerbaycan başkanı Muttalibov, Komünist parti binalarına el koydu. Lenin müzesini kapattı gibi haberler yer

³⁰⁹ Tercüman, 17 Mart 1991.

³¹⁰ Tercüman, 24 Ağustos 1991.

³¹¹ Tercüman, 27 Ağustos 1991.

³¹² Tercüman, 28 Ağustos 1991.

alıyor.³¹³ Lenin heykelinin yıkılmasından sonra komünist parti binalarına el konması artık bu cumhuriyette komünizm devrinin sonlandığının bir göstergesi olarak algılanıyor.

Azerbaycan'ın bağımsızlığını kazanmasının ardından Türk basınında bu yönde haberler görülmeye başlanmaktadır. *Azerbaycan artık bağımsız*: başlığıyla yazılan yazıda 28 Mayıs 1918'de Mehmet Emin Resulzade önderliğinde kurulan Azerbaycan Demokratik Cumhuriyeti 28 Nisan 1920 tarihinde Kızıl ordunun müdahalesiyle Sovyet yönetiminin güdümüne girdi. Azerbaycan yönetimi ulusal savunma güçleri kurma kararı aldı. Diğer bağımsız cumhuriyetleri tanıdı ve kendilerini tanıyanlarla ekonomik siyasi işbirliği yapacaklarını bildirdi. Türkiye de bu bağımsızlık kararlarını olumlu karşılamaktadır şeklinde özet bilgiler yer almaktadır.³¹⁴ Bir diğer haberde ise *Azerbaycan bağımsızlığını ilan etti başlığı kullanılmıştır*. 290 milyonluk SSCB'de 80 milyon kişi bağımsız. SSCB'de birlik dağılıyor. Yeltsin de bu bağımsız cumhuriyetlerle ikili anlaşmalar yapma peşinde koşuyor denilerek SSCB içindeki güçler dengesinin yeniden şekil almaya başladığı ifade edilmektedir.³¹⁵

Elbette bağımsızlık kolay kazanılmamış, yukarıda da değinildiği gibi pek çok çetin mücadele verilmiştir. *Azerbaycan'da Grev Geliyor*: Ebufeyz Elçibey, bağımsızlığın kağıt üzerinde kaldığını fiilen ordu, müstakil para birimi ve sınırları dokunulmaz bir haritaya sahip olmadan gerçek anlamda bağımsız olunmayacağını ifade etti ve genel bir grevin gündemde olduğunu söyledi. Türkiye bekleme politikasından vazgeçip Azerbaycan'ın istiklal mücadelesini desteklemelidir. Türk gardaşlarıma çağrıda bulunuyorum demiştir.³¹⁶ Bu haberde Elçibey'in daha önceki bir röportajda dile getirdiği isteklerini değiştirdiğini görüyoruz. 5 Şubat 1990 tarihli Milliyet Gazetesinde Elçibey'in Türk halkından yalnızca manevi destek beklediği, kendilerinin duyuramadıkları seslerini duyurmamızı istediği yönünde bir yazı yer

³¹³ Tercüman, 30 Ağustos 1991.

³¹⁴ Tercüman, 31 Ağustos 1991.

³¹⁵ Tercüman, 1 Eylül 1991.

³¹⁶ Tercüman, 3 Eylül 1991.

almaktaydı.³¹⁷ Ancak burada Türk halkından bekleme pozisyonundan çıkıp tam destek vermesi istenmektedir.

Bölgedeki gelişmelerden bir tanesi de bağımsızlığını ilan eden cumhuriyetlerin millileşmesi mücadelesidir. *Azerbaycan Türkleri milli ordu kurmak istiyor* haberi de Türk halkını bu gelişmelerden haberdar ediyor. Haberde gençlerin yarısı ülke dışında askerlik yapıyor diyor. Azerbaycan Savunma Bakanı Vahet Barşatlı, Sovyet ordusunun Ermeni çetelere karşı ülkelerini koruyamadığını söyleyerek Kendi Silahlı Kuvvetlerimizi oluşturmalıyız demektedir.³¹⁸

Fahir Armaoğlu'nun *Azerbaycan'ı Tanımak* başlığıyla yazdığı yazıda Azeri soydaşlarımızla aramızda bir soğukluk yaşandığı ve bu ülkeyi tanımakta geciktiğimiz konularına değinmiştir. Armaoğlu özetle şöyle demektedir; Türkiye Azerbaycan'ın tanınması konusunda iç politikada garip bir durum ortaya çıkmıştır. Bu durumun ortaya çıkmasındaki ilk sebep Türkiye'nin tanımada gösterdiği tereddüt, ikinci sebep ise, Başbakan Hasan Hasanov'un beklenmedik ziyareti ve bu ziyarette tanıma konusunda tabiri caizse "bastırmasıdır". Biz Hasanov'un bu ısrarlı tutumunu Türkiye-Azerbaycan ilişkilerinin geleceği bakımından gayet hayırlı görüyoruz. 70 yıllık komünizm Azerbaycan'a hiçbir şey getirmemiştir. Tarımın zenginliği ve petrolü Azeriler kendileri kullanmış olsalardı bu ülke bir cennet olurdu. Komünizm Azerbaycan'ı sömürmüş ve fakirliğe mahkum etmiştir. Azerbaycanlı kardeşlerimiz gözlerini büyük bir ümitle Türkiye'ye çevirmişlerdir. Elbette Sovyetler birliğinin durumu netleşmeden bir tavır almak doğru olmazdı, ama son iki ayda durum netleşmiştir. Zaten Türkiye Sovyetler Birliği ile ilişkilerine gereken hassasiyeti hep göstermiştir. Bugünkü yapı içinde Azerbaycan'ı tanımak gerçeklere ters düşmeyecektir. Yakın geçmişte, Özal'ın "Azeriler Şiidir. Bizden ayrıdır. Onlar İran'a yakındırlar" mealindeki sözleriyle zaten yeteri kadar çam devirmiştik. Şimdi Azeri kardeşlerimiz kollarını bize açıp koşarken kapıyı bir kere daha kapatmak felaket olur. Hele Türkiye'nin kendi sınırlarında dost bir ülkeye çok muhtaç olduğu bir zamanda. Hatta Türkiye Ermenistan'la da ilişkilerini ihmal etmemelidir. Hangi ülke olursa

³¹⁷ Milliyet, 05 Şubat 1990.

³¹⁸ Tercüman, 23 Ekim 1991.

olsun Türkiye üzerinden geçmeden Ermenistan'la bağlantı kuramaz.³¹⁹ Bu konu Türkiye'nin jeopolitik önemini bir kez daha ortaya koyarken bu durumun bir avantaja çevrilmesi konusu ele alınmaktadır.

Bu konuda Haydar Aliyev'in, Nahçıvan'da yaşayan Türklerin Atatürk'ü hiçbir zaman akıllarından çıkarmadıkları ve Atatürk gibi bütün Türk halklarına yardım etmek gerektiğini ve Türkiye'den Atatürk siyaseti beklediğini söylediği yönünde haberler yer almaktadır.³²⁰

III.3.1.2. Kazakistan

1991 yılında Kazakistan ile Türkiye arasında bağlar sıkılaşmaya başlar Türkiye ve Kazakistan 1993 Yılı'nın Yesevi Yılı Olması için UNESCO'ya teklif yapar. Kanat Sadabayov ve Namık Kemal Zeybek arasındaki görüşme sonunda bunun teklif edilmesine karar verilmişti.³²¹ Kazakistan Türkiye'deki etkinliğini artırmak için Cumhurbaşkanı Özal ve Başbakan Akbulut'u Kazakistan'a davet etti. Kazak Kültür Bakanı Kanat Sadabayov bilhassa manevi ve kültürel alanda Türkiye ile işbirliği yapmak istediklerini söyledi. Kapımız her zaman size açıktır diyen bakan, resmi bir ziyaret için Türkiye'de bulunuyordu.³²² Bütün bu diplomatik girişimlerin yanı sıra Ramazan Bakkal'ın Moskova Ayazından Kazak Sıcaklığına başlığını taşıyan 5 bölümlük röportajı Türkiye'ye duyulan ilgiyi anlatıyor.³²³

Bunun yanı sıra iki ülke arasındaki sağlık anlaşmaları ile ilgili haberler de Türk basınında yerini almıştır. Türkiye Kazakistan Sağlık ilişkileri gelişiyor başlığıyla verilen haberde Aksultan Amanbayev Sağlık Bakanı heyetinin Türkiye de görüşmeler yaptığına değiniliyor. Türkiye, Sağlık Bakanı Halil Şıvgın Gürcistan ve

³¹⁹ Tercüman, 6 Kasım 1991.

³²⁰ Tercüman, 4 Aralık 1991.

³²¹ Tercüman, 26 Ocak 1991.

³²² Tercüman, 27 Ocak 1991.

³²³ 5 bölümlük röportaj için, Tercüman, 27 Ocak-1 Şubat 1991.

Azerbaycan'dan sonra şimdi de Kazakistan ile işbirliği yapmaktan mutlu olduklarını ifade etti.³²⁴

Cumhurbaşkanı Turgut Özal'ın Kazakistan ziyareti basının dikkatini çekmiştir. Ziyaret hakkında çokça yazı vardır. Bugün ülkeye dönecek olan cumhurbaşkanı Özal Alma Ata'dan Bakü'ye geçti. Orta Asya ile ilişkilerin gelişeceğini belirten Özal, Kazakistan ile üçlü bir antlaşma yaptıklarını kültürel ve bilim-teknik alanlarında işbirliği yapılacağını söyledi. Kazak cumhurbaşkanı Nursultan Nazarbayev Türkiye'ye davet edildi. Başbakanlığı döneminde Özbekistan'ı ziyaret ettiğini bu kez de Azerbaycan ile Kazakistan'a uğradığını söyleyen Özal, bu ilk ziyareti diğerleri izleyecektir dedi. Yeniden yapılanma sürecinde Türkiye'nin tecrübelerinden Kazakistan'ı faydalandırabileceklerini belirten Özal'a Kazak cumhurbaşkanı Nazarbayev de Kazakistan'ın bağımsızlığından sonra ilk ziyaret eden devlet başkanının Türkiye cumhurbaşkanı olmasının tarihi önemi olduğunu belirtti. Kazakistan Kültür Bakanı da dilimiz, dinimiz, kültürümüz tarihimiz bir. Bir süre ayrı kalmışız şimdi yeniden birleşiyoruz demiştir.³²⁵

Altemur Kılıç'ın *Alma Ata'dan Notlar: Kazakların Namaz Sevinci* başlığıyla verdiği yazıda Cuma namazını Kazakistan'ın tek camisi olan Cuma Camiinde kılan Cumhurbaşkanı Turgut Özal'a Nursultan Nazarbayev'in de eşlik ettiği yazılmakta. Kılıç yazının devamında Kazaklar açısından bu çok önemliydi. İlk kez bir Cuma namazını kılan Nazarbayev'in Kazak halkının gözündeki tarihi önemi arttı. Kazaklar için unutulmaz bir gün oldu. Ahmet Yesevi'nin türbesinin de Türkiye tarafından restore edileceğini ve camiinin de tamir edileceğini söyleyen Özal Cumadan sonra burada yaşayan soydaşlarımızın dertlerini dinledi, onlarla görüştü. Uygur ve Ahıska Türkleri de Özal ile görüştüler. Türkiye'nin kendilerine sahip çıkmasını istediler. Ayrıca Türkiye'ye göç etmek isteklerini de belirttiler. Diyerek ziyaret hakkındaki gözlemlerini aktarmaktadır.³²⁶ Bu ziyaretin ardından çok geçmeden Kazak Cumhurbaşkanı Nursultan Nazarbayev'in 25-29 Eylülde Türkiye'ye geliyor olması

³²⁴ 14 Şubat Perşembe Tercüman, 1991.

³²⁵ Tercüman, 16 Mart 1991.

³²⁶ Tercüman, 16 Mart 1991.

Türk basınında geniş yankı bulmuştur.³²⁷ Bu ziyaretin etkileri bir süre daha devam etmiştir. *Kazakistan Devlet Başkanı Nazarbayev'den açık davet*. Kazakistan işadamlarımızı bekliyor. Her türlü kolaylık sağlanacağını belirten Nazarbayev, hava yolu ulaşımını geliştirmek istediklerini söyledi şeklinde verilen haber iki ülke arasında sağlanmak istenen ekonomik düzenleme ve gelişmelere de dikkat çekmektedir.³²⁸

Kazakistan adını değiştirdi. Artık Sosyalist ve Sovyet değil, Nazarbayev'in çağrısı üzerine parlamento cumhuriyetin adını Kazakistan Cumhuriyeti olarak değiştirdi haberi 1991 yılının sonlarında basında yerini bulmuştur.³²⁹

III.3.1.3.Özbekistan

Sovyetler Birliği'nde son dönemde özellikle Orta Asya cumhuriyetlerin meydana gelen milliyetçi kökenli olaylar üzerine Özbekistan Cumhuriyeti, Yüksek Sovyet Prezidyumu kararname yayımlayarak trafik cezası gibi milliyetçi faaliyet ve kargaşa yaratma cezası verilmesini kararlaştırdı.³³⁰ Bu haber Türk basınında büyük yankı uyandırmadan sessiz-sedasız bir şekilde karşılandı.

Bağımsızlık mücadelesi sırasında Özbekistan'ın başındaki isimlerin birbirinden farklı görüşlere sahip oldukları Türk basınına da yansıyor. İlk olarak başkan İslam Kerimov'un görüşleri "*Sovyetlerde bütün cumhuriyetler gerçek demokrasiyi ararken Özbekistan komünistlikten vazgeçmiyor.*" Başlığıyla veriliyor. Habere göre Kerimov ülkesinin demokrasiye hazır olmadığını bildirdi ve Gorbaçov'un reformlarını takip etmeyeceğiz dedi. Kerimov'un model ülkesi Çin.³³¹ Onun karşıtı olarak Mirsayidov'un görüşleri ise "*Özbekistan'ın ikinci adamı Mirsayidov Tercüman'a konuştu.*" başlığıyla verilmiş. Türkiye'ye bize dinimizi ve Türkçeyi öğretin diye seslenen Mirsayidov Türkleri ayırım yapmaya çağırıyor ve Türk cumhuriyetleri federasyonu kurulabileceğini söyleyerek başa Türkiye'nin

³²⁷ Tercüman, 22 Eylül 1991.

³²⁸ Tercüman, 16 Ekim 1991.

³²⁹ Tercüman, 11 Aralık 1991.

³³⁰ Milliyet, 18 Şubat 1990.

³³¹ Tercüman, 18 Eylül 1991.

geçmesini istiyor. Özbek liderine göre artık komünistlerin gücü kalmadı.³³² Bu iki lider arasında görüş farklılığı olduğu açık bir şekilde görülüyor.

Azerbaycan Halk cephesi lideri Ebulfeyz Elçibey, Özbek devlet başkanı İslam Kerimov'un liderliğindeki Özbekistan'ın bağımsız olabilmesi için zamana ihtiyaç olduğunu belirtiyor. Kırgızistan devlet başkanı Asker Akayev ise gerçek bir devlet adamı ve milli şuur sahibi bir insandır diyor. Elçibey, bağımsızlık ilan eden liderlerin eskiden komünist partili olmaları nedeniyle şüphe uyandırdığını belirtiyor. Ancak bağımsızlık ilan eden devletlerin tanınmasını ancak kukla liderciklerin tanınmamasını istiyor.³³³

Özbekistan devlet başkanı İslam Kerimov Moskova'ya bağlılığıyla tanınan bir isim olmasına rağmen, bağımsızlık ilan etmek zorunda kalmıştır. Çünkü Muhammed Salih liderliğindeki Erk partisi-Birlik Hareketi halkı aydınlatmıştır. Tıpkı Ebulfeyz Elçibey'in Azerbaycan'da yaptığı gibi. İsmail Gaspıralı'nın dilde, fikirde, işte birlik düşüncesini kendine şiar edinmiştir.³³⁴

Bağımsızlık mücadelesi sırasında Özbekistan'da Özbeklerle Mesket (Ahıska) Türkleri arasında çatışmalar uzun soluklu olmuştu. 5 Mart 1990 tarihli Milliyet gazetesinde Mesket Türklerinin Fergana Vadisindeki evlerine dönme çabaları sırasında taşkınlığa yol açmaları yüzünden bir çatışma çıktığı ve çatışmalar sonucunda 30 kişinin yaşamını kaybettiği yönünde bir haber yer alıyordu. Yazının devamında geçen yıl da aynı gruplar arasında bir çatışma yaşandığı ve Özbeklerin Mesket'e saldırması sonucunda 100 kişinin hayatını kaybettiği bildiriliyordu.³³⁵ Türk basını bu olayları gündemde tutarak eskileri ve yenileri bir arada veriyor ve Türk kamuoyunda olayların güncel kalmasını amaçlıyor. Stalin'in sürdüğü Kırım Türkleri ile birlikte Mesket Türkleri de Özbekistan'da çok zor günler geçirmişlerdir. Önce Türkçeyi çok iyi bilen Ermenilerin saldırısına uğrayan Ahıskalılar Özbeklerin kendilerini istemediği kanaatine varmışlar ancak gerçek ortaya çıkmasına rağmen yaralar sarılamamıştır. Dünya kamuoyuna Özbek- Mesket kavgası olarak sunulan bu

³³² Tercüman, 21 Eylül 1991.

³³³ Tercüman, 21 Eylül 1991.

³³⁴ Tercüman, 21 Eylül 1991.

³³⁵ Milliyet, 05 Mart 1990.

çatışmaların gerçek sebebini bugün dahi bilmeyen çok insan vardır.³³⁶ Moskova Özbekleri Mesketlere, Mesketleri de Özbeklere kötüyerek düşmanlığı körüklemektedirler.³³⁷

Bağımsızlığın kazanılmasının ardından çıkan haberlerde ise komünizmden uzaklaşıldığına ve geri dönüşmeyeceğine dair bilgiler yer alıyor. Bağımsız Özbekistan demokratik bir devlet olacak. Özbekistan'ın müstebit ve totoaliter bir rejimden demokratik bir rejime geçtiğini vurgulayan Erk partisi başkanı Muhammed Salih, yıkılan komünist sistemin bir daha kurulamayacağını söyledi³³⁸ gibi haberler Özbeklerin tutacakları yolu tam ve net bir şekilde belirlediklerini göstermektedir.

Atayurdu Türkistan turizme hazır başlıklı yazıda ekonomik kalkınmalarını turizmle de takviye ediyorlar deniyor. Uluğ bey, Timur han gibi Türk büyüklerinin türbelerinin bulunduğu Özbekistan, zengin bir turizm potansiyeline sahip. Pek çok yerde 5 yıldızlı oteller açılıyor ve turizm ile kalkınma sağlanmak isteniyor şeklinde devam eden yazıda Orta Asya'nın turizm potansiyeline dikkat çekiliyor.³³⁹

Özbekistan'ın bağımsızlık ve mücadelesiyle ilgili bir haberde *SSCB'den koparılan tanıyacağız* diye sesleniliyor. Haberde özetle Özbekistan cumhurbaşkanı İslam Kerimov Cumhurbaşkanı Özal'ın resmi konuğu olarak Ankara'ya geldi. Başbakan Demirel, Özbekistan'ın bağımsızlığını tanıyacaklarını belirtti ve konsolosluk için bina talebinde bulundu. Kermiov da Taşkent'teki dışişleri binasını Türkiye konsoloslugu için vereceklerini bildirdi. Cumhurbaşkanı Özal, Özbekistan'ın demokratikleşme ve piyasa ekonomisine geçiş çabalarını tüm kalbimizle destekliyoruz deniliyor.³⁴⁰ Bunun üzerine Kerimov da, Son 74 yıldır hatta son 150 yıldır Rusyanın satrtejik hareketleri sonucunda Özbekistan halkı kendi zenginliklerini kendi çıkarı için kullanamamıştır. Bu yüzden, halkımızın bir tek talebi vardır. Bu doğal zenginliklerimizin Türkistan halkları tarafından kullanılmasıdır. Eğer Türkiye'nin tecrübelerini kullanacak olursak mutlaka başarılı olacağız diyerek

³³⁶ Tercüman, 21 Eylül 1991.

³³⁷ Tercüman, 21 Eylül 1991.

³³⁸ Tercüman, 6 Kasım 1991.

³³⁹ Tercüman, 4 Aralık 1991.

³⁴⁰ Tercüman, 17 Aralık 1991.

karşılıklı beklentileri dile getirmiştir.³⁴¹ İki gün sonraki gazetelerde *İzmir Taşkent kardeş şehir oldu* başlıklı yazılara rastlıyoruz. Haberlerden bir tanesinde Özbekistan da Türk yatırımcı bekliyor deniyor. Türkiye'nin gelişmişliğine hayran kalan Özbekistan Cumhurbaşkanı İslam Kerimov, çeşitli alanlarda yatırım yapan Türk firmaları ile tanışmak istediğini ve bunları ülkesinde iş yapmaya davet etmeye hazır olduğunu söyledi şeklinde devam eden yazıda daha önceki haberleri destekler nitelikte bilgiler yer almakta.³⁴²

Birkaç gün içinde bu haberlerin meyvesini verdiğini görüyoruz. Son haberimizin ertesi günü *Özbekistan'la 9 belge imzaladık.* başlıklı bir yazı yer alıyor haberde haber ajansları arasında protokol imzalandı. Konsolosluk düzeyinde temsilci, kültürel bilimsel sağlık spor eğitim işbirliği, 1992-93 dönemi kültürel eğitsel ve bilimsel değişim, ulaştırma-haberleşme işbirliği alanlarında protokoller imzalandı deniyor.³⁴³ Özbekistan Cumhurbaşkanı Kerimov, Türkiye'nin izinden gideceğimiz başka çaremiz yok sözleriyle Türk ve Müslüman cumhuriyetlere tercüman oldu.³⁴⁴

III.3.1.4. Kırgızistan

Gazetelerden de görüleceği üzere Kırgızistan ile ilgili haber yorumların sayısı diğerlerine oranla daha azdır. Azerbaycan'ın ve Özbekistan'ın basında daha sık gündeme geldiklerini gözlemlemek mümkündür. Buna karşılık Kırgızistan ile ilgili haber ve yorumlar oldukça azdır.

Kırgızistan'da halkın %60'ı Türk'tür. Başkent Frunze bir kültür ve ilim merkezidir. Kırgızistan denince akla ilk gelen Cengiz Aytmatov'dur. Nobelet aday gösterilen ilk Türk'tür. Gorbaçov'un reformları sırasında ona danışmanlık da yapmıştır. Milli şuuru kaybedenleri Mankurtlar adıyla eleştiren Aytmatov, Rus emperyalizmini eserlerinde çok iyi vermiştir. Dünya edebiyatçılarının bütün romanların en iyisi diye niteledikleri *Asra Bedel Gün* adlı romanı Türkçeye de

³⁴¹ Tercüman, 17 Aralık 1991.

³⁴² Tercüman, 19 Aralık 1991.

³⁴³ Tercüman, 20 Aralık 1991.

³⁴⁴ Tercüman, 31 Aralık 1991.

çevrilmiştir. Romanlarında komünizmin tahribatı ve Türklüğün buna direnişi anlatılır. Yazar, Asker Akayev gibi devlet adamları ve Cengiz Aytmatov gibi sanatkar dava adamları olan Kırgızistan'ın bağımsızlığını tanımakta gecikmenin ıstırabını yıllarca çekeceğimiz kanaatindedir.³⁴⁵

Bağımsızlığını kazanan Kırgızistan devlet başkanı Akayev, Türkiye ile ilişkilerin geliştirilmesinden yana. Akayev Kırgızistan'ın pek çok konuda Türkiye'yi örnek aldığını söyledi. Devlet başkanı Komünizme karşı oldukları gibi her türlü dini fanatizme de karşı olduklarını sözlerine ekledi.³⁴⁶

III.3.1.5. Türkmenistan

Türkmenistan ürettiğini pazarlayamıyor. Ürünlerin depolanma ve ambalajlanmasında tecrübeli ülkelerle temasa geçmek istegindeler. Ülke topraklarını boydan boya geçen sulama kanalı yapmak istediklerini belirtiyorlar.³⁴⁷ Şeklindeki haberler Türk iş adamlarının dikkatini Türkmenistan'a çekmekte başarılı olmuştur. Ünal Metin'in *Türk Dünyası* başlıklı yazısı Türkmenistan'la ilişkilerimizi irdeler niteliktedir. Metin, yazısında “yeni dışişleri bakanı Hikmet Çetin, Türk dünyasından ilk görüşmesini Türkiye'yi ziyaret eden Türkmenistan Dışişleri Bakanı Kuliyeve ile yaptı” diyerek olayın önemine dikkat çekiyor. Yazının devamında Türk Dışişleri Bakanı Çetin'in Türk Cumhuriyetleri ile ilgili açıklamalarına yer veriliyor.³⁴⁸ “*Türkmenistan Dışişleri Bakanı Kuliyeve'den anlamlı mesaj*” başlıklı yazıdaysa Kuliyeve, Türkiye ile ilişkilerin henüz başlangıç aşamasında olduğunu ve daha çok geliştireceklerini söylediği yönünde açıklamalar yer alıyor.³⁴⁹ Metin, diğer bir yazısında “*Nahcivan Halk Cephesi lideri Felemaz Navruzov Turan için birlik çağrısında bulundu ve Türklerin tek yumruk olma zamanı geldi. Nahcivan'a*

³⁴⁵ Tercüman, 21 Eylül 1991.

³⁴⁶ Tercüman, 30 Ekim 1991.

³⁴⁷ Tercüman, 30 Ekim 1991.

³⁴⁸ Tercüman, 27 Kasım 1991.

³⁴⁹ Tercüman, 27 Kasım 1991.

*Türkiye’den yapılan yardımlara teşekkür eden Navruzov Eğer biz Türkler bir olmazsak ebedi düşmanlarımız bizi mahveder şeklinde konuştu” diye yazmaktadır.*³⁵⁰

Türkmenistan cumhurbaşkanı Saparmurat Niyazov, “*Taahhüt ediyoruz Türkiye’nin 55-60 yıllık doğalgazını karşılamaya hazırız.*” Diyerek Türkiye ile yaklaşılmaya çalışmıştır. Bu haber de gündemin önemli başlıkları arasında yer alarak tercüman gazetesinde yayımlanmıştır.³⁵¹ Aynı haftanın gazetelerinde bu kez Türkmenistan ve Kazakistan’ın tanınma çağrıları ve ticari işbirliği ve yardımlaşma çağrısı gibi haberler de yer almaktadır. Türkmenistan ve Kazakistan yöneticileri başta Türkiye olmak üzere İslam ülkelerine çağrıda bulundular. Orta Asya tanınmak istiyor. Azerbaycan’ın tanınmasından sonra sıranın kendilerine geldiğini söyleyen Orta Asya Türk cumhuriyetleri gözümüz kulağımız rehberimiz olan Türkiye bu konuda geç kalmamalı inancını taşıyorlar. Türkmenistan Cumhurbaşkanı Saparmurat Niyazov da Türkiye’den ülkesine yardım yapmasını istedi.³⁵²

III.3.1.6. Muhtar Türk Cumhuriyetleri

Orta Asya, geniş bir coğrafya olup bu coğrafya içinde tamamıyla Türk Cumhuriyeti sayabileceğimiz Cumhuriyetler, bağımsız konumda idare edilip Rusya Federasyonu içinde yer alan Cumhuriyetler ve yıllarca Türk nüfus ile iç içe yaşamış, içinde önemli ölçüde Türk barındıran Akraba Toplulukları bulunmaktadır. Rusya’nın dağılması ile birlikte Orta Asya’daki Türk varlığı ve Türk Cumhuriyetleri ortaya çıkmıştır. Bunların bazıları tam bağımsız, bazıları ise Rusya Federasyonu içerisinde Özerk Cumhuriyet şeklinde varlıklarını sürdürmektedirler. Başlıcalarını, Tataristan, Başkırdistan, Çuvaşistan, Yakut-Saha Muhtar Cumhuriyetleri, Dolgan-Mens Muhtar Bölgesi, Kabardin-Balkar, Tıva, Kırım-Tatar Muhtar Cumhuriyetleri, Havas, Gorno-Altay Muhtar Bölgesi, Dağıstan Muhtar Cumhuriyeti, Karaçay-Çerkes Muhtar Bölgesi, Çeçen-İnguş Muhtar Cumhuriyeti olarak sıralamak mümkündür. Bu cumhuriyetler de sahip oldukları yer altı kaynakları ile büyük bir zenginlik arz etmektedirler. Örneğin, Başkırdistan ve Tataristan BDT içindeki petrolün

³⁵⁰ Tercüman, 4 Aralık 1991.

³⁵¹ Tercüman, 4 Aralık 1991.

³⁵² Tercüman, 11 Aralık 1991.

%40'ının üretildiği ülkelerdir.³⁵³ Sadece Tataristan'da yılda 100 milyon ton petrol üretilmektedir. Yakutistan 3.103.200 km2 yüz ölçüme ve 1.2 milyon nüfusa sahiptir. Saha itibariyle Kazakistan'dan daha büyüktür. Uranyum, altın ve elmas-pırlanta rezervlerine sahiptir.³⁵⁴

Orta Asya Türk Cumhuriyetleri ve Akraba Topluluklarının, Sovyetler Birliğinin dağıldığı 1991 yılına kadar Türkiye Cumhuriyeti ile belli başlı bir ilişkileri olmamıştır. Buralar Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği içindeki ülkeler olarak kalmış, merkezi idare Moskova ile karşılıklı kültürel ve ekonomik ilişkiler çerçevesi dışında herhangi bir ilişki kurulmamış, kurulmasına da imkan bulunmamıştır.

Sovyetler Birliğinin dağılmasını müteakip Türkiye, buralarda kurulan bağımsız Türk Cumhuriyetlerini ilk tanıyan ülke olmuş ve ihtiyaç duyacakları her konuda kendilerine yardım ve destek sözü vermiştir. Bugüne kadar da, Türkiye Cumhuriyeti bu coğrafyalarla yakın ilişkilerini sürdürmüş, eğitim alanında, ekonomik alanda, uluslararası ilişkiler alanında elinden gelen yardımı yapmıştır. Bu ilişkileri ayrı ayrı incelemek mümkündür. Orta Asya Türk Cumhuriyetleri ile Türkiye hem tarihi, dini, kültürel yakınlıklar hem de ekonomik zorunluluklar nedeniyle ekonomik ilişkilerini geliştirmek durumundadır.

Basınımızda diğer Türk topluluklarıyla ilgili haberler de yapılmış ve kamuoyu dikkati toplanmaya çalışılmıştır. *60 Bin Karaçay Türkü Sürgünde*: başlıklı yazı Sovyetlerin Gürcistan Cumhuriyetine bağlı Karaçay-Malkar Özerk Bölgesi Türklerinin lideri Ahmet Kasımoğlu bölgedeki halkın baskı altında tutulduğunu bildirdi. Kendilerinin ekonomik, kültürel ve sosyal uyanışlarının hukuki baskılarla ezilmek istendiğini söyledi. Konya'da bulunan Kasımoğlu, Türklerin 7 Mart 1944'te Stalin tarafından sürgüne yollandığını 1956 sonrası belli aralıklarla dönüş izni verildiğini ancak buna rağmen sürgünden dönen Türklere hala hukuki haklarının verilmediğini belirtti. Amaçlarının Karaçay-Malkar bölgesini tam bağımsızlığa kavuşturmak olduğunu belirtti. Ahmet Kasımoğlu şöyle devam etti: "Karaçay'da şu an 300 bin Türk yaşıyor. Bu özerk bölgeden izinsiz çıkamıyoruz başka ülkeden davet mektubu gelmesine bağlı. Sadece din konusunda özgürlüğümüz verildi. Din

³⁵³ TİKA, *Avrasya Dosyası*, Türkmenistan Özel Sayısı, Sayı:87, Kasım-1997/2.

³⁵⁴ TİKA *Avrasya-Türk Cumhuriyetleri Haritası*, 1998.

konusunda gençlerimizi din eğitimi için Buhara, Taşkent ve Kazan illerine gönderiyoruz” dedi ³⁵⁵ bu yazı ile Karaçay Türklerinin durumu gündeme getirilmiş ve hatırlanmış oldu.

Diğer bir haberde Kırım Türklerinin bağımsızlık ilanı haberi yer alıyor. Haberin devamında Kırım Türklerinin milli haklarının elde edilmesi için mücadele edecek ve Kırım Türk halkının yasal temsilcisi olacak 31 üyeli meclis oluşturulmasına karar verilen kurultayda, Kırım halkının nüfusunun Ruslarca azaltıldığı ifade edilmekte ve hafızaları tazelemek için geçen sene özerk cumhuriyetin ilan edildiğine dikkat çekilmekteydi.³⁵⁶ Türk basınına yansıyan haberler arasında Kırım Türklerinin bağımsızlık isteği hakkında haberler sıkça yer almış ve bu haberlerde Kırım Türklerinin egemenliklerini istedikleri Meclis başkanı Mustafa Cemiloğlu'nun ifadeleriyle yarımada'daki diğer halklarla yan yana barış içinde yaşamak arzusunda oldukları dile getirilmekteydi.³⁵⁷

III.3.2.Ekonomik ve Kültürel Haberler

III.3.2.1.Ekonomi Haberleri

Türk cumhuriyetleri bugünkü üretim imkanları dikkate alındığında, büyük imkanlara sahip oldukları ham petrol, doğal gaz, endüstriyel hammaddeler yanında sınırlı sayıda sanayi ürünleri ihraç edebilecek durumdadırlar. İthal etmek ihtiyacında oldukları ürünler ise başta temel besin maddeleri olmak üzere genel olarak tüketim mallarıdır.

Türkiye ile Türk Cumhuriyetlerinin ekonomileri, üretim yapıları, ihracat potansiyelleri ve ithal etmek istedikleri maddeler bakımından kıyaslandığında birbirlerini tamamladıkları görülmektedir. Türk Cumhuriyetleri ve Türkçe konuşan topluluklar düşünüldüğünde, Adriyatik'ten Çin seddine yaklaşık 11 milyon km²'lik

³⁵⁵ Tercüman, 17 Mart 1991.

³⁵⁶ Tercüman, 29 Haziran 1991.

³⁵⁷ Tercüman, 4 Temmuz 1991.

sahada, 200 milyon nüfusu³⁵⁸ barındıran, 20'ye yakın Türk lehçesinin konuşulduğu, 20'ye yakın Türk boyunun yaşadığı bir coğrafya akla gelir. Sadece bağımsız Türk Cumhuriyetleri yaklaşık 2 milyon km.² toprak ve 58 milyon nüfusa sahiptir. Ayrıca Türkiye, dünyadaki ispatlanmış doğal gaz rezervlerinin yaklaşık %40'ına, petrol rezervlerinin ise %67'sine sahip olan Orta Doğu ve Orta Asya ile bu ürünlerin en büyük talep edicisi batı ülkeleri arasında doğal bir köprü konumundadır.³⁵⁹

Ticari ilişkilerin yanında teknolojik işbirliği konusunda da Türkiye ile Türk Cumhuriyetleri arasında büyük bir işbirliği potansiyeli bulunmaktadır. Türkiye ulaştığı sanayileşme seviyesi yanında, sahip olduğu nitelikli insan gücü, teknolojik bilgi birikimi, piyasa ekonomisi ve uluslararası ilişkilerde kazandığı tecrübesiyle, Türk Cumhuriyetlerine çeşitli alanlarda teknik yardımda ve teknoloji ihracında bulunabilecek durumdadır. Türkiye'nin 185 dünya devleti içerisinde nüfus açısından 16'ncı, toprak büyüklüğü bakımından 32'nci, gayri safi milli gelir açısından 20'nci oluşu ile, ihracatının %90'ının sanayi ürünleri oluşturan, dünyanın en hızlı gelişen 10 ülke arasındaki yeri ile³⁶⁰ bu ülkelere öncülük edebilecek bir konumdadır.

Türkiye Orta Asya Türk Cumhuriyetlerinin bağımsızlıklarını ilk tanıyan ve yardımlarına ilk koşan ülkedir. Bu yardımların yeterli düzeyde olup olmadığı tartışılabilir, Türkiye ekonomisinin içinde bulunduğu sorunları da göz ardı etmemek gerekmektedir. Türkiye 1992-1997 döneminde yaklaşık 1.8 milyar dolarlık dış yardım ve kredi desteği sağlamış olup bu yardımların yaklaşık %88'i yani 1.6 milyar doları Türk Cumhuriyetlerine tahsis edilmiştir. Geriye kalan %12'si de KEİ ülkeleri ile Afrika ülkelerine ayrılmıştır. 1980-1990 döneminde daha çok Ortadoğu, Kuzey Afrika ve Arap ülkelerinden iş alan Türk müteahhitleri 1990'lı yıllardan sonra daha çok eski Sovyetler Birliği ülkelerine yönelmişlerdir. Nitekim 1990-1997 döneminde

³⁵⁸ Uludağ İlhan - Serin Vildan, **SSCB'ndeki Türk Cumhuriyetlerinin Sosyo-Ekonomik Analizleri ve Türkiye ile İlişkileri**, İ.T.O. Yayın No:1990-22.

³⁵⁹ Uludağ Ramazan, "Türkiye'yi Büyüten Cumhuriyet", **Dünya Gazetesi**, 6.11.1998.

³⁶⁰ Zaim Sabahattin, **Türk ve İslam Dünyasının Yeniden Yapılanması**, İstanbul, Yeni Asya Yayınları, 1993.

Türk müteahhitlerinin yurt dışından aldıkları iş miktarı 13.6 milyar dolar olup, bu miktarın 9.4 milyar doları eski SSCB ülkelerinden olmuştur.

Türkiye bölge ülkelerinin ihtiyaç duydukları malları Türkiye'den alabilmeleri için ihracat kredileri, Türk firmalarının o ülkelerdeki yatırımlarını finanse etmek için de proje kredileri vermektedir. Görüldüğü gibi Türkiye sadece bağımsız Türk Cumhuriyetlerindeki Türk yatırımlarını ve ihracatını değil, Rusya Federasyonu içindeki Türk yatırımlarını ve ihracatını da kredilendirmektedir. Bu kredilendirmeler her ne kadar istenilen düzeyde olmasa da, bu ülkelerdeki Türkiyeli yatırımcılara ilave imkanlar sunmaktadır.

Türk Cumhuriyetleri ile olan ilişkilerimizin daha düzenli ve verimli çerçevede yürütülebilmesi için teşebbüs edilen Karadeniz Ekonomik İşbirliği Teşkilatı (KEİ) 1992 yılında resmen kurulmuştur. Ancak bu teşkilat ile ilgili çalışmalar 1990 yılında başlamış, değişik ülkelerde yapılan toplantılarla konu olgunlaştırılmıştır. KEİ Zirve deklarasyonu, 25 Haziran 1992 günü İstanbul'da yapılan Zirve Toplantısı ile, Arnavutluk, Ermenistan, Azerbaycan, Bulgaristan, Gürcistan, Yunanistan, Moldova, Romanya, Rusya Federasyonu, Türkiye ve Ukrayna'nın devlet veya hükümet başkanlarınca imzalanarak resmen yürürlüğe girmiştir.³⁶¹

KEİ, Türkiye'nin fikir öncülüğünü yaptığı, bölgedeki siyasal ve ekonomik şartların zorluğuna rağmen devlet veya hükümet başkanlarının imzalarıyla kurulmasını ve işlerlik kazanmasını sağladığı, ilk iki dönem de başkanlığını ve sekreteryaya hizmetlerini yürüttüğü bir ekonomik kuruluştur. KEİ kuruluşundan sonraki zaman içerisinde yapılanmasını büyük ölçüde tamamlamış ve çeşitli işbirliği alanlarında çalışma araçlarını oluşturmuştur. Kurumsal yapıda yapılan düzenlemeler sonucu Karadeniz Ticaret ve Kalkınma Bankası ile Parlamenterler Asamblesinin kurulmuş olması, KEİ'in kendine has gruplaşmaya yönelik çalışmalarını sürdürdüğünü göstermektedir. KEİ ülkelerinin dünyanın toplam ihracatındaki payının %1.6, ithalatındaki payının %2.2 olması³⁶², dünya ekonomisinde düşük bir

³⁶¹ DPT, Küreselleşme Bölgesel Entegrasyonlar ve Türkiye(Değerlendirme Raporu), T.C. Başbakanlık -DPT, **Yedinci Beş Yıllık Kalkınma Planı Özel İhtisas Komisyonu Raporu**, Ankara, 1995, s.130.

³⁶² Ayhan Gençler, a.g.m., s.6.

potansiyel olarak görülse bile, bu ülkelerin sahip oldukları iç pazar potansiyeli birlik içindeki her ülke ve özellikle Türkiye için yararlı özellikler taşımaktadır. 20 milyon km² lik KEİ havzasında yaklaşık 325 milyon insan yaşamaktadır.³⁶³ Bu büyüklük hem Türkiye'nin hem de diğer üye ülkelerin önüne yeni ufuklar açmaktadır.

Orta Asya Türk Cumhuriyetleri ile tarihsel ilişki içinde olan önemli bir güç Çin'dir. Eski Sovyetler Birliği döneminde bölge ile ilişkisi Moskova'ya bağlı olan Çin, bu ülke ile olan rekabeti sebebiyle bölgeye pek fazla girme imkanına sahip değildi. Ancak, Sovyetler Birliğinin dağılması ile birlikte Çin'in bölgeye olan ilgisi artmıştır.³⁶⁴ Çin'in eski Sovyet Cumhuriyetleri ile ticareti 1985 yılında 1.2 milyar dolar iken, 1991'de 6 milyar doları aşmıştır. Kazakistan'ın Çin ile olan ticareti 1992'de 360 milyon dolar iken, 1993'de 434 milyon dolara yükselmiştir. Çin ile uzun bir sınıra sahip olan Kazakistan, tüketim malları ithalatının yarısını Çin'den sağlamaktadır. Ayrıca 1991 yılında başlanan ve Kazakistan ile Çin'i birbirine bağlayacak olan bir demiryolu projesi de hayata geçmiş bulunmaktadır.³⁶⁵

Kırgızistan için de benzer gelişmeler söz konusudur. Çin, Kırgızistan'ın Naryn şehrinde bir serbest ticaret bölgesi kurmuştur. Çinliler özellikle başkent Bişkek'te önemli miktarda emlak satın almaktadırlar. Kırgızistan'da da her yer Çin tüketim malları ile doldurulmuştur.³⁶⁶

Batı dünyası eski SSCB ülkeleri ile bu sisteme politik olarak bağlı olan Balkan ülkelerine gelecek ülke yatırımlarını desteklemek için çeşitli kaynaklar kullanmaktadırlar. Sadece Avrupa Yatırım Bankasının 1997 Orta Asya ve bağımsız devletler topluluğu bölgelerine yapılan yatırım miktarı yaklaşık 20 milyar doları bulmaktadır.

Türk dünyasının önündeki en büyük problem Rus sömürsünden kurtulup batı sömürmesine düşmektir. Bugün Kırgızistan'daki altın yataklarının işletmesi Amerikalılara verilmiştir. Azeri petrolü ile ilgili en büyük pay, Amerika ve diğer

³⁶³DPT, a.g.e., s.132.

³⁶⁴ Yasmin Melet, a.g.m., s.229.

³⁶⁵ Yasmin Melet, a.g.m., s.235.

³⁶⁶ Olgan Bekar, "Çin ve Batı Türkistan", *Avrasya Dosyası Dergisi*, Cilt:2, Sayı:2, Yaz-1995, s.49.

batılı şirketlere aittir. Kazakistan'ın zengin petrol kaynakları yine bir Amerikan firmasına bırakılmıştır. Japonya, Kore, Çin, v.b. bütün ülkeler buralarda büyük yatırımlarda bulunmaktadır.³⁶⁷

Azerbaycan'daki yabancı sermaye yatırımları 1995 yılında 375 milyon \$'dan 1996 yılında 620 milyon \$'a, 1997 yılında ise 1 milyar 307 milyon \$'a çıkmıştır. 1997 yılı rakamlarına göre yabancı yatırımlar içindeki %9.9'u Türkiye'ye ait iken, %7.4 oranı ile ABD ikinci sırayı almaktadır. Bunun dışında İran'dan Singapur'a bütün diğer devletlerin de yatırımları bulunmaktadır.³⁶⁸ Bu ülkeye yapılan yabancı yatırımlar genelde petrolle ilişkili yatırımlardır ve yaklaşık Azerbaycan milli gelirinin %25'ine karşılık gelmektedir.

Kazakistan'a yapılan yabancı yatırımlar 1992-1996 yıllarında 3.5 milyar dolar civarındadır. Yalnızca 1996 yılında yapılan yabancı yatırım miktarı 1.2 milyar dolardır. 1997 yılı girişleri ise 1 milyar dolar civarındadır. Ülkede kurulan 1800 yabancı şirketin 336'sı Çin, 124'ü ABD, 125'i Alman, 38'i Güney Kore, 36'sı İtalyan, 26'sı Avusturya şirkettir. 200 civarında da Türk şirketi bulunmaktadır.³⁶⁹ Bir Fransız firması petrol rezervlerinden istifade edilmesi, ABD firması ise 60 yıllığına bu petrol sahasının geliştirilmesi konusunda anlaşma yapmıştır. Diğer bir uluslararası konsorsiyum da gelecek 10 yıllık gaz sahasında yatırım yapma anlaşması imzalamışlardır. Yabancı yatırımlar genelde petrol ve gaz sektörlerinde yoğunlaşmışlardır. Çok az miktarda metalurji alanında da yatırım vardır. Özbekistan'da 1997 itibariyle 1.1 milyar \$ değerinde yabancı yatırım gerçekleşmiştir. Bu yatırımlarda daha ziyade Japon, Alman, ABD Eximbank kredileriyle kurulan Özbek-Amerikan projeleri ön sırada yer almaktadır.³⁷⁰ 1994 yılı itibariyle yaklaşık 1000 yabancı sermayeli şirket kurulmuştur. Bu şirketler içinde de, %19 ile ilk pay ABD'ye aittir. İkinci sırada %15 ile Afganistan gelmektedir. Türkiye

³⁶⁷ Sabahattin Zaim, a.g.e., s.,33-34.

³⁶⁸ **Avrasya Dosyası**, Azerbaycan Özel Sayısı, a.g.b., s.6.

³⁶⁹ **Avrasya Dosyası**, Kazakistan Özel Sayısı, a.g.b.,s.2-3.

³⁷⁰ **Avrasya Dosyası**, Özbekistan Özel Sayısı, a.g.b., s.4.

yabancı yatırım sıralamasında %7'lik bir paya sahip bulunmaktadır.³⁷¹ Bu ülkedeki yabancı firmalar sanayiden otomobile ve mobilyadan elektronike kadar yaygın bir sahada faaliyet göstermektedirler. 1996 yılı başından itibaren Kırgızistan'a 487.7 milyon \$'lık yabancı yatırım yapılmıştır. Bu yatırımlar da Dünya Bankası, Asya Kalkınma Bankası, Japon Hükümeti ve diğer uluslararası finans kuruluşlarınca finanse edilmişlerdir. Kırgızistan'a yapılan yatırımlarda en büyük pay %45 ile Kanada'ya aittir. ABD'nin %12, Çin'in ise %10'luk payı bulunmaktadır. Türkiye ise %20'lik pay ile ikinci sıradadır.³⁷² Kırgızistan'a yapılan yabancı yatırımların %80'den fazlası Kumtor'daki altın yatakları ile ilgili bulunmaktadır. Türkmenistan da gümüş zincir ve kemer yapımında maharetli olan Türkmen kadınları at sırtında halı dokuyabilecek kadar beceriklidir.³⁷³

Türkmenistan'da da 1997 yılı itibariyle 60 ülkeden 637 firma bulunmaktadır. Bu firmaların 178'i Türkiye, 82'si İran, 64'ü Rusya, 35'i ABD, 21'i Almanya kökenlidir.³⁷⁴ Ancak yabancı firmaların büyük projeler yürüttükleri bilinmektedir. Çünkü, 1993 yılındaki toplam yabancı yatırımın %70'i(72 milyon \$), sadece bir Arjantin gaz şirketince gerçekleştirilmiştir.³⁷⁵

Gazete haberlerine bakıldığında ekonomik haberlere fazla yer verilmediğini görüyoruz. Bu haberler daha çok Türkiye'nin ekonomik çıkarları doğrultusunda girişimlere yer verme taraftarıyken özellikle perestroyka ekonomisi ile ilgili haberler dikkat çekicidir. Perestroyka dönemi ekonomisi üzerine yapılan bir değerlendirmede merkezi planlama ve üretim araçlarının devletin mülkiyetinde olması üretimi aksatmakta, geri bırakmaktadır denilmekte, ayrıca, bu geniş ölçüde askeri kuvvetlere, askeri yardımlara yöneltilmiş, halkın refahı ve tüketim bütünü kısılmıştır. SSCB Perestroikayı boşuna kabul etmiş değildir. Üretim ve teknolojideki gerilik SSCB askeri kuvvetlerini dahi rahatsız eder olmuştur. Doğu Avrupa ve diğer sosyalist blok

³⁷¹ Zehra Mumcu, **Özbekistan İhracat Pazar Araştırması**, İstanbul, İ.T.O. Yayınları, No:1995-35, s.23-24.

³⁷² **Avrasya Dosyası**, Kırgızistan Özel Sayısı, a.g.b.,s.3-5.

³⁷³ Tercüman, 29 Eylül 1991.

³⁷⁴ **Avrasya Dosyası**, Türkmenistan Özel Sayısı, a.g.b., s.5.

³⁷⁵ Murat Ferman, **Türkmenistan İhracat Pazar Araştırması**, İstanbul, İ.T.O. Yayını, No:1995-29, s.38.

lkelerine yönelen askeri ve ekonomik yardımlar SSCB için çok ağır bir yük teşkil etmeye balamıtı. SSCB'nin doğu Avrupa lkeleri için ‘‘Brejnev doktrini’’ni (herkes kendi yoluna gider) benimsemesi bu sebeptir. Kruev altmılı yıllarda Batı'ya ‘‘ size karşı ekonomik savaş ilan ediyoruz; sizi gömeceğiz’’ demişti. Bu tehdidin ardından geçen otuz yıl sonra Batı ekonomilerinin kesin üstünlüğü otaya çıkmıştır. Fakat, ŗunu önemle belirtelim ki, sosyalist merkezi planlamaya üstün gelen 19. Yüzyıl kapitalizmi çoktan lm, daha doğrusu istihale geçirmiştir. Galip gelen bugünkü Batı ekonomileri ve siyasi rejimidir. Bu rejimde demokrasi, insan hakları, hürriyetler, sendikal haklar, hukuk devleti anlayışı temel unsurlardır. Ekonomik alanda ise ferdi teşebbüs ve piyasa ekonomisi çerçevesinde sosyal gayeler, refah toplumu ve gelirin adil dağılımı temel hedef olmuştur denilerek batılı ekonomilerin üstünlüğü dile getirilmektedir.³⁷⁶

Bağımsızlık mücadelesi vermekte olan Türk devletlerinin Türkiye'den beklentileri tam olarak maddi yönde değildir. E. Elçibey ile yapılan bir röportajda Elçibey Türkiye'den isteklerinin ne mal ne de silah olmadığı, yalnızca Türk medyasının uluslararası arenada kendilerinin konuşan dili olmasını istediklerini ve Türk halkının manevi desteğini yanlarında görmenin kendilerine yettiğini ifade etmişti.³⁷⁷ Bölgedeki gelişmelere dışarıdan bir gözle bakabilen ABD'li araştırmacı Paul Henze, SSCB'deki gelişmeleri değerlendirdi ve Türk cumhuriyetlerinin öncelikle ekonomilerini toparlamaları gerektiğini söyledi.³⁷⁸

Türk cumhuriyetlerinin bağımsızlıklarını kazanmalarıyla birlikte bölgede etkin birer rol stleneceklerini fark eden Türk yetkilileri bu konularda bazı girişimlerde bulunmuşlar ve bunlar basında yerini almıştı. En önemli projelerden bir tanesi enerji sevkiyatı ile ilgilidir. ‘‘ANAP genel başkanı Mesut Yılmaz, Türk dünyasının yakın gelecekte Asya kıtasındaki dengelerde etkin bir konuma gelmesi sürpriz olmayacaktır dedi ve Gözümüz Türk dünyasında olmalıdır ŗeklinde konuştu. Bu alanda yapmamız gereken en önemli ŗey, Kazakistan'ın ve Azerbaycan'ın petrolünü, Türkmenistan'ın doğalgazını Türkiye üzerinden geçirip dünyaya

³⁷⁶ Mkerrem Hiç, Temel Nedenler, Milliyet, 25 Ocak 1990.

³⁷⁷ Milliyet, 05 ŗubat 1990.

³⁷⁸ Tercüman, 22 Eylül 1991.

pazarlamak konusunda çalışmalara şimdiden başlamaktır dedi” şeklinde verilen haber bu konunun önemini ortaya koymasından önemlidir.³⁷⁹

III.3.2.2.Kültürel Haberler

Orta Asya Türk Cumhuriyetleri ile yakın geçmişteki birlikteliğini, bu ülkelerdeki eğitim altyapısının kendi kültürel kimliği ve dili çerçevesinde şekillenmesi avantajını kullanan Rusya'nın bölge ile çok yakın iletişimi bulunmaktadır. Rus televizyon kanalları yerel kanallardan daha fazla seyredilmekte, Rusça konusundaki geçmiş, Rusça çıkan gazete, dergi ve yayınların daha rahatlıkla takip edilebilmesini sağlamaktadır. Avrupa ve Amerika'nın da kendi dil ve kültürlerini yerleştirmeye yönelik büyük atılımları bulunmaktadır. Öncelikle, yabancı şirketlerin İngilizce bilen elaman istihdam etme beklentileri İngilizceyi öğrenme konusunda tabii bir teşvik sağlamaktadır. Bunu kullanan batı ve Amerikan kökenli pek çok dernek, vakıf, misyoner teşkilatı, İngilizce kursu adı altında anaokullarından üniversitelere kadar, özel dershanelerden, kendi ülkelerine öğrenci taşımaya kadar değişik yollarla batı kültür ve değerlerini yerleştirmeye çalışmaktadırlar.

Türkiye, Orta Asya Türk Cumhuriyetleri ile uzun yıllar ihmal ettiği veya gerçekleştirmediği sosyal ve kültürel ilişkilerini bu cumhuriyetlerin bağımsızlıklarını kazanmaları ile geliştirmeye başlamıştır. Bölge ile dil, din ve kültürel bağları olan Türkiye'nin, doğal görevi de bu olmaktadır. Yabancı bilim adamları bile, Türkiye'nin dil ve kültür yönü ile bölge için kültürel çekim merkezi olduğunu belirtmektedirler.³⁸⁰

Azerbaycan İlimler Akademisi tarafından Şark Felsefesinin Meseleleri adlı bir felsefe Kongresi toplandı. Kongreye katılan Süleyman Hayri Bolay'ın Azerbaycan yorumları dikkati çekmektedir. Bakü'de çok büyük içten ve sıcak bir ilgi gördüklerini belirten Bolay, özellikle İslam ve Kuran konusunda pek çok soru

³⁷⁹ Tercüman, 7 Aralık 1991.

³⁸⁰ Graham Fuller, **Turkey Faces East**, 1992, s.36'dan Naklen, Yılmaz Bingöl, “Sovyet Sonrası Orta Asya Karşısında Türkiye'nin Politikası Fırsatlar ve Çözülmesi Gereken Meseleler”, **Avrasya Etüdləri** Dergisi, Sayı:14, Yaz-Sonbahar 1998, s.7.

sorulduğunu ve Azeri Türklerinin son derece kültürlü bir halk olduğunu ifade etmektedir. Türkiye bütün Türk illerinin hem tek ümidi, hem de ideal dostu ve kardeşi gibi görülmektedir. Türkiye Türkçesini öğrenmeye büyük bir ilgi vardır ve hemen hepsi Latin alfabesine geçmek istemektedirler diyor.³⁸¹

Refik Özdek *Ayrılar mı gönül candan Azerbaycan*, başlıklı röportajında aydınlar hep Rusya'nın kendilerini sömürdüklerini söylüyor diyor. Yazının devamında Azerbaycan'daki kültürel etkinliklere ve okuma alışkanlığına değinen Özdek herhangi bir romanın birinci baskısı 30 binden başlıyor. Azeri'de okuma sevgisi çok diye devam ediyor. Dönemin Azerbaycan başbakanı Hasan Hasanov, Türk aydınlarını ve sanayicilerini davet ediyor ve Kardeşlerimize yüreğimiz gibi kapılarımız da açık diyor. Azeri aydınlar: Mücadelemizi akılla yapacağız, gücümüzü tarihimizden kültürümüzden alıyoruz diyorlar.³⁸² Burada ortak bir alfabenin ortak kültür bağlarını yaşamada ne denli önemli olacağı ortaya çıkmaktadır. Okumaya düşkün soydaşlarımız Türkiye'de yazılanları okumaktan mahrum kaldığı ve önümüzdeki dönemde bunun önüne geçmek için mücadele verileceği anlaşılmaktadır.

Kazan'da yapılan İkinci Türk Halkları kongresinde SSCB'de Türkçe konuşan Türk asıllı halkların temsilcilerinin katıldığı 125 kişilik toplantıda Türkçenin kullanımının yaygınlaşması ve hızla ortak bir alfabenin benimsenmesini, sağlamak kararı vurgulandı. Türk Konfederasyonu düşüncesi geliyor. Toplantıda Boris Yeltsin'in Türk'ü Türk'e kırdırarak emperyalist yönetimi sürdürmeyi amaçladığı belirtiliyor. Özbeklerle Ahıska Türkleri, Tatarlarla Başkırtlar ve öteki Türk hakları arasında yapay problemler yarattıkları ifade edildi. Azerbaycan Halk Cephesi temsilcisi İldeniz İbrahimov ise ortak bir enformasyon ve Bilgi merkezi oluşturulmasının önemini vurguladı.³⁸³

³⁸¹ Tercüman Sanat Kültür Yazıları, 17 Ocak Perşembe 1991.

³⁸² Tercüman, 20-24 Mart 1991.

³⁸³ Tercüman, 22 Nisan 1991.

SSCB'de Türk Birliğine Doğru: başlığıyla verilen yazıda ise Türk asıllı Türkçe konuşan halkların temsilcileri kurultay oluşturarak Latin alfabesini benimsemeyi kararlaştırdılar deniyor.³⁸⁴

Taha Akyol Orta Asya'nın yeni Nevailerini olan Olcas Süleymanov ve Cengiz Aytmatov gibi aydınlar, Asya bozkırlarında mayalanan yeni Türkistan rönesansının habercileridir. Buna şüphe yok. Diye sesleniyor bir yazısında.³⁸⁵ Azerbaycan bilimsel Teknik kitaplığı Müdürü Gulam Memedov Türkiye'de: Türkiye-Azerbaycan arasında bilgi köprüsü kuruluyor. İki ülke arasında Azerbaycan Bilim teknik kitaplığı ve Beyazıt Kütüphanesi arasında kültürel bir işbirliği antlaşması imzalandığını söyleyerek Ülkedeki yeniden yapılanma ve açıklık politikası sayesinde 70 yıllık haksızlık ve sınırlar arasındaki demir perdelerin kaldırıldığını ve Türkçe kurlar düzenlendiğini ifade ediyor.³⁸⁶

Bu fikirler Türk aydınlarınca da benimsenmiştir. *Eşit Olmayan Mücadele* adlı yazıda Sevgi Kafalı, Türk dünyasının durumunu bizdeki duruma benzetmiş, ülkemizde Milli hassasiyetleri olanların yıllarca Irkçı-Turancı diye nitelendiklerini aynı şekilde yurt dışında yaşayan Türklerin de yıllarca zulüm altında kaldıklarını bu noktada benzerlikler olduğunu belirtmiştir. Bu anlamda Glasnost ve Perestroyka bu zulümleri engelleyen ve bağımsız olmalarını sağlayan bir gelişme olduğu için Kafalı tarafından olumlu karşılanmaktadır.³⁸⁷

Buna karşılık SSCB'nin geçmiş yıllarda Türkleri din ve dil bakımından bölmek için elinden gelen her şeyi yaptığı gözlenmektedir. Turan Çakıroğlu *Altaylardan Tuna'ya Hürriyete Koşanlar* başlığı altında yayımladığı yazı dizisinde Türk Cumhuriyetlerinde yaşanan sıkıntıları kaleme almıştı. Çakıroğlu özetle; İdeolojileri gereği din ve milliyeti inkar edenler kendilerini büyütüp Müslüman Türk'ü küçülttüler. Moskova'nın yıllardır süren eritme politikası. 70 yıl kapalı bir kutu gibi saklanan Sovyetlerin durumu, ekonomik olarak tam anlamıyla ortaya çıkmıştır ama dini ve etnik yapı hakkında bilgiler, yine de çok yetersiz ve eksiktir.

³⁸⁴ Tercüman, 23 Nisan 1991.

³⁸⁵ Tercüman, 1 Haziran 1991.

³⁸⁶ Tercüman, 1 Haziran 1991.

³⁸⁷ Tercüman, 21 Eylül 1991.

SSCB'deki Türk nüfusun 100 milyona yakın olduğu bilinmesine rağmen resmi istatistiklerde rakamlar 60 milyonu göstermektedir. Türkiye ile Türk cumhuriyetleri arasındaki dil birliğini bozmak isteyen Moskova, Türkiye'de Arap alfabesi kullanılırken Latinceye geçmiş, biz Latin alfabesini benimseyince ise Krili kabul ederek niyetinden vazgeçmediğini göstermiştir demektir.³⁸⁸ Sovyetler birliği ideolojisi gereği din ve milliyeti inkar ederken Rus milleti ve Hristiyanların sayısını abartmış ancak Müslümanlar hakkında gerçekleri hep saklamıştır. Bu haber de Çakıroğlu'nun görüşlerini destekler niteliktedir.³⁸⁹

Bu haberler ve bağımsızlıkların ilan edilmesi Türk Cumhuriyetlerinde çeşitli şekillerde kendisini göstermiştir. En önemli göstergelerden bir tanesi de bu cumhuriyetlerin kendi bağımsız basın organlarına sahip olmalarıdır. Bu bağlamda *Kazakistan'da yeni bir gazete Azat*: başlığıyla verilen haberde Azat gazetesinin logosunda ay-yıldız ve bozkurt figürü olduğuna değiniliyor. Kazakistan'da hem Kazak Türkçesi hem de kril alfabesiyle yayınlanacak gazete Türk basınında ilgi çekmektedir.³⁹⁰ Ayrıca Kazakistan yazarlar birliği başkanı Naymanbay *Yazıyoruz ama yayınlatabıyormuz* diyerek Türkiye'den destek istedi.³⁹¹

Kültür Birliği için Alfabe şart: Özbekistan Yazarlar Birliği sekreteri Miraziz Ağzam tek alfabede birleşmenin Türk toplulukları açısından önemini vurguladı şeklinde verilen haberin ardından³⁹² Türkmenistan'da gözlemlerde bulunan gazeteci yazar A. Baki Dökme Türkmenistan Film Haftası etkinliğinde izlediğini filmlerin tanıtım yazılarının Kril alfabesiyle yazıldığına dikkat çekmektedir. Ayrıca seyircinin çok az olmasını da dikkat çekici buluyor. Çağdaş Türk Alfabeleri Sempozyumundan da bahseden yazar, sempozyumun verimli geçtiğini ve ortak alfabenin hangi harflerden oluşacağını yazıyor. Türkiye Türk dünyasının diğer cumhuriyetleri ile daha fazla iletişim kurmak zorundadır. Bu iletişim başta siyasi, ekonomik ve kültürel olmak üzere her konuda sağlanmalıdır. Özellikle TV bu açıdan önemlidir. TRT'nin 6

³⁸⁸ Tercüman, 24 Eylül 1991.

³⁸⁹ Tercüman, 24 Eylül 1991.

³⁹⁰ Tercüman, 9 Ekim 1991.

³⁹¹ Tercüman, 30 Ekim 1991.

³⁹² Tercüman, 13 Kasım 1991.

kanalından biri tamamen Türkiye dışındaki Türklere yönelik yayınlara ayrılabilir. Kültürel işbirliği kapsamında ortak filmler yayınlanabilir. İslam dininin temel bilgileri TV aracılığıyla öğretilir. Çocuklar için ortak dilde çizgi filmler hazırlanabilir. Yazar gözlemlerini aktardığı yazısını bu hususta yeni kültür bakanına büyük görevler düşmektedir diyerek sonlandırıyor.³⁹³

Yapılan çalıştayın ardından ortak alfabenin seçilmesinin etkileri de Türk basınında yankılanmıştır. Özellikle bu alfabeğe karşı İran'ın tepkisi önem taşımaktadır. *Türk Cumhuriyetleri Ankara diyor* başlıklı yazıda Azerbaycan'ın Türk alfabesini kabul etmesi İran'ı kızdırdı deniyor. Tahran, Bakü yönetimine Arap alfabesini benimsemeleri halinde geniş yardım yapacağını duyurdu. Tahran bu yakınlaşmadan tedirgin yorumu yapılmış. Azerbaycan'ın zengin petrol kaynakları nedeniyle hem İran'ın hem de Pakistan'ın ilgisini çektiğini ve iki ülkenin bu zenginlikten pay alabilmek için çok çabaladıkları ifade ediliyor. SSCB'ye giden İran Dışişleri Bakanı Ali Ekber Velayeti, Müslüman cumhuriyetlerdeki incelemelerden sonra Türkiye'nin bağımsızlığını ilan eden Azerbaycan'ı tanıması ve Bakü ile siyasi ekonomik işbirliği kurmaya yönelmesine karşın, İran'ın Azerbaycan'ı tanımayacağını söyledi.³⁹⁴ Ayrıca bu dönemki gazetelerde Türk dünyasını temsil eden ortak bir kütüphanenin açılması gerektiğine dair haberler de yer almaktadır.³⁹⁵

Milliyet gazetesi yazarı Talat Halman; *Dışişleri Bakanlığı'nın diplomatik girişimleri elbette bu yönde ilerliyordur. Ama milletçe yapmamız gereken önemli birçok destek çalışmalardan henüz eser yok Kültür Bakanlığı üniversiteler ve çeşitli kültür kuruluşları Asya Türkleri konusunda yaygın bir tanıtma çabasına girişerek kültürel ve manevi bağları güçlendirmelidir. Doğuda kurulacak kuvvetli bir radyo vericisi ile Sovyetlerdeki 55 milyon soydaşımıza her gün saatlerce yayın yapabiliriz. Ayrıca TRT memleket içinden yayınlarıyla yurt dışındaki kültürümüzü yediden yetmişine kadar bütün vatandaşlara açık açık gösterebilir.*³⁹⁶ diyerek şikayetlerini dile getirmiş ve halkı bu konuda bilinçlendirerek bir kamuoyu oluşturmaya

³⁹³ Tercüman, 27 Kasım 1991.

³⁹⁴ Tercüman, 28 Kasım 1991.

³⁹⁵ Tercüman, 11 Aralık 1991.

³⁹⁶ Talat Halman, "Komünizme Karşı Devrim", Milliyet, 12 Şubat 1990.

çalışmıştı. 11 Kasım tarihinde *İran'dan Azerbaycan'a TV atağı* başlığıyla verilen haberde bu konuda biraz geç kalındığına değinilmektedir. Haberde özetle şöyle denmektedir; Biz hala başlatamadık. Tebriz televizyonu İran yayınlarının izlenmesi için çalışıyor. Türkiye Özal'ın ziyaretinde Bakü'ye büyük bir çanak anten kurdu muşt u. Ancak hala TRT yayınlarının izlenemediği söylenmektedir.³⁹⁷ Bu iki haber ülkemiz basının belirli konularda ileri görüşlü olduğunu ancak atılacak adımlarda yeterince hızlı olmadığımız ortaya koymaktadır. Halman'ın yazısından bir buçuk yıl sonra bile gerekli adım atılmamış ve bu konuda İran'ın gerisinde kalınmıştır.

Ortak alfabe ve TV yayınlarının ardından karşılıklı iletişimin arttığı yayınlanan eserlerden de anlaşılmaktadır. Türk dünyasından Türkiye'ye eğitim ve öğretim için gelen öğrencilerin yanında, Türk dünyasına okumaya ve araştırmaya giden Türkiyeli öğrenciler de bulunmaktadır. Bu ülkelerde açılan Türk okullarında okuyan ilgili ülke vatandaşı öğrenciler de düşünüldüğünde Türkiye ile Türk dünyası arasındaki kültür köprülerinin kurulmasında büyük adımlar atıldığı anlaşılmaktadır. Türk dünyasında 156 özel ve 12 resmi Türk Okulu bulunmakta ve bunlarda yaklaşık 28 bin öğrenci eğitim almaktadır.³⁹⁸ Eğitim alanında büyük bir işbirliğine gidilmiş ve Türk devlet ve topluluklarından yaklaşık 10 bin öğrenci Türkiye'de eğitime alınmıştır. Aşağıda verildiği üzere bu sayıda öğrencinin, eğitim, barınma ve burslarının tahsisi Türkiye tarafından üstlenilmiştir. Bu teşebbüsün Türkiye'ye yıllık maliyeti yaklaşık 100 milyon dolardır.³⁹⁹

Alfabe üzerinde yapılan tartışmalar henüz sonlanmamışken bu sefer de Türk Cumhuriyetlerinin dini kimliklerini belirleme ve benimseme mücadeleleri Türk basınına yansımaya başlamıştır. Azeri halkının devlet bazında değil, bireysel bazda İslam sentezine yaklaştığı, ancak Moskova'nın iddia ettiği gibi bir İslam devleti kurma arzusunda olmadığı görülüyor. Ayrıca Moskova bundan birkaç yıl öncesinde Azerbaycanlıları İslam Devleti kurmaya çalışmakla suçlamışsa bile Azerbaycan halkının 1991 yılında daha yeni yeni bu dinle yakından ilgilenmeye başladığı

³⁹⁷ Tercüman, 11 Kasım 1991.

³⁹⁸ Çarıkçı, a.g.m.,s.4.

³⁹⁹ Çarıkçı, a.g.m., s.4.

görülür. Aynı konuda *Türkmenistan'ın gözü Ankara'da* başlığıyla verilen yazıda Türkmenistan Dışişleri Bakanı Avdi Kuliyeviç Kuliyev'in Türkiye ile kültürel alanda ilişkilerini daha da geliştirmek istediklerini söylediğine değinildi. Kuliyev Türkleri aynı kandan kardeşleri olarak gördüklerini ve daha da yaklaşmak istediklerini ekledi. Sözlerini Sovyetler içinde bir İslami Blok oluşturmak istemediklerini ilişkilerini din temeline değil, laiklik esasına göre düzenlemekten yana olduklarını söyleyerek tamamladı.⁴⁰⁰ Anlaşılan Türk basını soydaşlarının bağımsızlık ve var olma mücadelesinde din olgusunu birinci plana taşımadıkları konusu üzerinde dikkatle durmakta ve yazılarında bu konuya yer vermektedir.

Türk alfabesinin benimsenmesi konusunda çıkan haberler de Türk basınında yerini almıştır. Çeşitli Türk toplulukları bilim adamları İstanbul'da Çağdaş Türk Alfabeleri Sempozyumunda buluşmuşlardır ve bu gelişme basında "*Dilde işte fikirde birlik ülküsü artık gerçekleşiyor*" başlığıyla verilmiştir.⁴⁰¹

Öte yandan ABD'nin ve misyonerlerin bağımsız cumhuriyetler üzerinde oynadığı oyunlar da Türk basınında yer almıştır Baki Dökme bir yazısında "ABD, İran gibi ülkeler Türk cumhuriyetleriyle ilgilenmektedir. Çünkü bu ülkelerin ekonomik ve siyasi hedefleri vardır. Misyonerler de boş durmayıp buralarda Hristiyanlığı yaymak istiyorlar. Bir takım kuruluşlar özel girişimlerle Türk dünyasında ilişkilerini sürdürüyorlar ancak bu ilişkiler Türkiye'nin SSCB'deki Türk cumhuriyetleriyle sosyal, kültürel, ekonomik işbirliğinde yeterli olmamaktadır. Olması da düşünülemez. İşbirliği bir devlet politikası halinde ele alınmalıdır. Kendi kardeşlerimizle ilgilenmekte geç kaldık. Bu gecikmeyi mutlaka telafi etmeliyiz. Aksi halde diğer devletlerin ekmeğine yağ sürülmüş olacaktır. Bu bakımdan Türkes ve arkadaşlarının bu konunun mecliste görüşülmesi isteklerinin kabul edileceğine inanıyoruz. Ve gene inanıyoruz ki bu genel görüşme Dış Türkler Bakanlığının doğuşuna vesile olacaktır" diyerek konuyu gündeme getirmeye çalışmıştır.⁴⁰²

⁴⁰⁰ Tercüman, 16 Ekim 1991.

⁴⁰¹ Tercüman, 19 Kasım 1991.

⁴⁰² Tercüman, 11 Aralık 1991.

Türk Cumhuriyetlerinin bağımsızlığını kazanmasının ve uluslararası politikada tanınmasının ardından bu ülkelerde uzun yıllardır yapılan kültürel ayrıştırma ve kimliksizleştirme çabalarıyla ilgili haberlerin Türk basınına yansımaya başladığını görüyoruz. Artık bütün dünya Sovyetlerin ayrı ayrı milletler olarak sunmak istediği Türk boylarını tanımaktadır.⁴⁰³ Bolşeviklerin, komünistlerin baskısıyla kapanan binlerce camii, mescidin yanı sıra yasaklanan ibadetler bile Sovyetlerdeki Müslüman Türkleri yıldıramadı. Yeniden yapılanma ile birlikte koştukları derme çatma cami ve mescitlerde yıllar sonra yeniden saf tutarak omuz omuza namaz kılabilmenin zevkini yaşamaya başladılar.⁴⁰⁴

Yazıda Sovyetlerde Türk olmanın zorluğuna temas ederken din ve soy kardeşlerimizin ekonomik ve sosyal hayattaki durumlarına göz atmak gerekir. Mesleğinde biraz yükselen bir bahane ile ya görevden alınır veya esrarengiz bir kazada hayatını kaybeder. Açıkçası öldürülür. Geçmişte Sultan Galiyev'in başına gelenlerle Kunayev'in görevden uzaklaştırılması oyununu veya Azerbaycan Türklerinden Haydar Aliyev'in Brejnev'in yardımcılığına kadar yükseldikten sonraki durumunu hatırlamak, gerçeği yakalamak için yeterlidir denmektedir.⁴⁰⁵

Çakıroğlu bir başka yazısında Türkistan ismine ve SSCB'nin bu ismi silme çabasına değinmektedir. Dünya Türklüğünün merkezi olan Türkistan'ın geniş toprakları emperyalist Kızıl Çin, Sovyetler ve Afganistan arasında bölüşüldü: Paylaşılan anavatan toprakları. Sovyetlerin Türkistan gibi Türk İslam kültür ve medeniyetinin merkezi konumunu uzun yıllar korumuş bir isme asla tahammülü yoktur. Onun için Moskova, Türkistan adının siyasi, kültürel ve coğrafi literatürden silinmesi amacıyla bu ülkeyi Kazakistan, Özbekistan, Türkmenistan, Tacikistan ve Kırgızistan olmak üzere boy esasına göre 5'e bölmüştür. Gerçekteyse Türkistan bir bütün ve bütün dünya Türklüğünün anavatanıdır. Anadolu Türklüğünün yüzde 90'ı ile aynı boydan (Oğuz Boyu) gelen Türkmen soydaşlarımızı unutmamamız gerekir diyerek konuya dikkat çekmek istenmiştir.⁴⁰⁶ Türkistan'ın zengin yeraltı ve yerüstü

⁴⁰³ Tercüman, 24 Eylül 1991.

⁴⁰⁴ Tercüman, 24 Eylül 1991.

⁴⁰⁵ Tercüman, 24 Eylül 1991.

⁴⁰⁶ Tercüman, 29 Eylül 1991.

kaynaklarına göz dikmiş olan Rus Çarı Deli Petro bu güzide Türk yurdunu doğunun anahtarı ve kapısı olarak görüyordu. Türk yurtlarına yayılma arzusundan hiçbir zaman vazgeçmeyen Ruslar, bu ideallerine tam olarak ancak komünist ihtilalden sonra ulaşmışlardır.⁴⁰⁷

Hedefine ulaşmayan emperyalist politika: başlığıyla verilen bir başka yazıda ise Türkistan küçük devletler halinde bölünmüş olmasına rağmen, müşterek dil ve kültür birlik ruhu ve hissi her zaman ayakta tutmuştur denmektedir. Müstakil bir Türk devleti kurulmasını kendi istiklali açısından zararlı gören Moskova, eskiden beri bilinen *parçala ve yut* politikasını güdüyordu. Ruslar, Türkistan Türklüğünü ortadan kaldırmak için her zaman aynı yolu takip ettiler. Çakıroğlu Türkistan'da İslamiyet ve Türklük şuurunun gelişmesini 21. asrın Türk asrı olacağını müjdesi olarak kabul ediyoruz diyerek bir birlik oluşturmaya önemine dikkat çekmektedir.⁴⁰⁸ Yazı dizisinde Yeltsin ve Gorbaçov'un "*iki cambaz*" olarak nitelendirilmiş olduğu görülüyor. Yesevi Türbesinin bir fotoğrafıyla verilen haberde Çakıroğlu ikisinin oyunlarının Türk ve İslam devletlerini güçten düşürdüğüne dikkat çekmektedir.⁴⁰⁹

Yine aynı yazı dizisinden *Unutturulmak İstenen Doğu Türkistan:* başlığıyla verilen haberde *Türk medeniyet ve ihtişamının kaynağı hürriyet arıyor* deniyor. 5 milyon civarında Tibetlinin lideri olan Dalay Lama'yı dünya çapında kabul edilip ödüllere layık görülürken, 30 milyon Müslüman Türkün lideri İsa Yusuf Alptekin'i Türkiye'de bile tanıyan onun kutsal mücadelesini takdir eden insanların sayısının azlığından şikayet ediliyor.⁴¹⁰

Tercüman gazetesinde çıkan bir haberde ise farklı coğrafyalardaki Türklerin kültürel olarak birbirlerine benzeştikleri şu satırlarla dile getiriliyor; Orta Asya ve Anadolu Türklüğü aynı gelenekleri yaşatıyorlar. Sınırlar ayrı yaşantı bir. Kıl çadırları dokudukları kilimleri açtıkları hamurları beşikteki bebeklerine söyledikleri ninnilerle Türkler her yerde bir bütün sergiliyorlar. Aynı gelenek görenekleri yüzyıllardır

⁴⁰⁷ Tercüman, 29 Eylül 1991.

⁴⁰⁸ Tercüman, 30 Eylül 1991.

⁴⁰⁹ Tercüman, 30 Eylül 1991.

⁴¹⁰ Tercüman, 1 Ekim 1991.

yaşatan göçerler Orta Asya'da da olsa Toroslarda da görülse aynı özellikleri taşıyorlar.⁴¹¹

Aslında bu konular Fahir Armaoğlu tarafından 4 yazıdan oluşan bir dizide derli toplu olarak Türk okuyucularına ulaştırılmıştı. Fahir Armaoğlu'nun ilk yazısı TTK'dan 32 bilim adamının Azerbaycan Bilimler Akademisi daveti üzerine gittikleri 6-13 Haziran Bakü gazisi hakkında notlarıdır. Yazı özetle şöyledir; Bakü ve Gence'yi gördük. Dostluk değil gerçek anlamda kardeşliği gördük. Gence şehrinin turizm potansiyeli yüksek. Batı turizmine açılırsa ekonomik açıdan döviz kaynağı olacaktır. Turizm göz ardı edilmiş. Bakü'nün güzelim Moskova Otelinin bakımsızlığını gördük. Bakü, Azerbaycan'ın entelektüeller merkezi yani aydınlar şehri. Kitaplar çok ucuz.⁴¹² Bu ilk izlenim daha öncekilerle örtüşüyor, imkan sağlanırsa Bakü'nün ve Azerbaycan'ın kültürel açıdan zenginleşeceğini ortaya koyuyor.

İkinci yazıda şunlar dile getiriliyor; Azerbaycan İlimler Akademisinde Mustafa Kemal Atatürk'ün doğumunun 110. yılının kutlanması yapıldı. Halk Cephesi lideri Ebulfeyz Elçibey de bir konuşma yaptı ve çok alkışlandı. Azerbaycanlı kardeşlerimiz hala bir komünizm ve komünist parti kontrolü altındadır. Azeriler Atatürk gibi bir kurtarıcı lider arayışı içindedirler. Halk cephesi lideri Elçibey'i göz ardı etmemek gerekir. Elbette o bir Atatürk değildir. Ama bağımsızlık bayrağı açmış bir liderdir. 1918'de Azerbaycan'ın bağımsızlık önderi Mehmet Emin Resulzade bir kere yükselen bayrak bir daha düşmez demişti. Ebulfeyz bu yükselen bayrağı daha da yüceltmek istiyor. Ama önünde çok engel var. Azerbaycan'ın hiçbir binasında Sovyet kırmızı bayrağını görmek mümkün değildir. Komünist parti binalarında dahi kırmızı yeşil siyah üzerine ay-yıldızlı Azerbaycan milli bayrağı dalgalanmaktadır. Bakü'de meydanlarda Gücümüz birliğimizdir yazıyor. Bazı yerlerde ise Rusça Halkın Birliği yazıyor. Acaba bu iki slogan aynı şeyi mi söylüyor, yoksa birlikten anladıkları farklı şeyler mi?⁴¹³

⁴¹¹ Tercüman, 6 Kasım 1991.

⁴¹² Tercüman, 20 Haziran 1991.

⁴¹³ Tercüman, 21 Haziran 1991.

Armaoğlu diğerk milletleri bilmiyorum ama Azerbaycan bugünkü haliyle 74 yıllık komünizm tatbikatının çok kötü bir karnesini oluşturuyor diyor bir diğerk yazısında. Azerbaycan, sahip olduğu tabii kaynaklarıyla başka eller tarafından ve akılcı bir rejim altında yönetilmiş olsaydı, herhalde günümüz Türkiye'sinden fersah fersah ilerde olurdu. Bugünkü Azerbaycan bize 1950 öncesinin Türkiye'sini hatırlatıyor. Arada en az 40 yıllık fark var. Azerbaycan'da bürokrasinin işleyişı görölmeye değerk bir fiyaskodur. Bürokrasiye Ruslar veya komünistler egemendir. Halka olan güvensizlik işlerin kağını hızında yürümesine sebep olur. Rus memurlar kaba ve haşin. Karne ile et satışı vardır ve mallar karaborsaya düşmektedir. Gorbaçov'un Glasnost ve Perestroykasının Azerbaycan'ı ne kadar etkilediğini kestirmek güç. Rusların ve Komünist partinin etkinliği hala devam ediyor. Meydanlarda demokrasi, açıklık ve egemenlik sloganları var. Leninizm tarihi bir yeniden yapılanmadır sloganları da. Lenin sağ olsaydı herhalde bu sloganı görünce saçını başını yolardı. Azerbaycan'da Sovyetler Birliği bayrağı yok ama her yerde Lenin heykelleri var.⁴¹⁴

Azerbaycan'la her türlü bilimsel bağlantımızı kurduk. Azeri kardeşlerimiz için Türkiye bir özlemdir. Bu özlem sadece görme özlemi değerk bir ve beraber olma Türklüğün mutluluğunu paylaşma özlemidir. Bize göre bu özlemin en büyük engeli Kril alfabesidir. Azeri alfabesi Latin olmadıkça Azerbaycan ile yazılı iletişim imkanı çok sınırlıdır. 1920 öncesi Azeri dili -hemen hemen bugünkü Türkçe gibidir- Arap harfleriyle yazılırken komünist rejim Rus alfabesine çevirmiştir. Azerbaycan da Latin alfabesine bir eğilim vardır.⁴¹⁵ Bu gözlemler basında yer alması Türk halkının da Azerbaycan'daki soydaşlarının durum ve isteklerini daha net bir şekilde anlamasını sağlamış olmalıdır.

Yine Tercüman gazetesinden Zafer Atay da Türk topluluklarına duyulan ilginin azlığından şikayet eden yazılar yazmıştır. Atay bir yazısında çok meraklı olanlar dışında kimsenin Çeçen-İnguş veya Gökoğuz (Gagavuz)lar, Karaimleri, Karakalpakları, Mesketleri bilmediğini söylüyor. Bunların hepsi Türk'tür. Karaimler Musevi, Gökoğuzlar Hristiyan olmanın dışında hepsi Müslümandır. Sovyetlerde

⁴¹⁴ Tercüman, 22 Haziran 1991.

⁴¹⁵ Tercüman, 23 Haziran 1991.

kimliklerinde Türk yazan tek toplum sadece Mesketlerdir. Azerbaycan, Kırgızistan, Türkmenistan, Kazakistan, Özbekistan gibi Türk cumhuriyetlerini ismen biliyorduk ama fazlaca bilgimizin olduğunu kimse söyleyemez. Stalin döneminde Mesketler, Ankara'nın casuslarıdır denilerek dağıtılmışlardı. Bu yüzden yıllar yılı Türk elleri, Türk gazetecisine bilim adamına araştırmacısına sporcusuna sanatçısına kapalı kaldı. Madalyonun öteki yanında ise bizim ihmalimiz vardır. Çok uzun süre bu insanları düşünenler bile ırkçılıkla suçlanmışlardır. Bir iki kişinin Orta Asya'yı Kafkasları fethetmek hayali, Unutun Bunları diyenlerin ekmeğine yağ sürmüştür demektedir.⁴¹⁶

Artık her şey ortadadır. 70 milyon Türk'ün gözü, Ankara'ya dönmüştür, gönülleri bizimledir. Hür demokratik, laik, gelişmişlik zincirini çoktan kırmış bir Türkiye, bu insanların umududur. Ekonomik yardımdan eğitime kadar kardeşçe yaklaşımımızı bekliyorlar. Acaba biz bu insanlara yaklaşmaya hazır mıyız? Sanırım hepimiz hazırlıksız yakalandık. Sovyet imparatorluğunun bu kadar çabuk yıkılacağını hiçbirimiz tahmin etmiyorduk. Ama oldu.⁴¹⁷ Acaba bu Türk topluluklarının ekonomik ve sosyal yapıları ile ilgili elimizde kaç ciddi dosya var? Dışişlerinde Kültür bakanlığında kaç kişi değişik Türk ağızlarını biliyor. Yarın Kazakistan'ı tanıdığımız zaman buraya gönderilecek diplomatlarımız daha şimdiden Çağatayca çalışmaya başladılar mı? Yoksa bu insanlarla İngilizce, Fransızca ya da Rusça anlaşmak gibi bir ayıbın içine düşeriz.⁴¹⁸ Üniversitelerimizde kaç Dış Türkler Kürsüsü vardır? Kafkasya ve Orta Asya'da yaşayan Türk toplumlarını inceleyecek enstitüler açmak için çaba harcanıyor mu? Geçen günlerde gözümüzden kaçan bir haber vardı. İran kendi tv yayınlarını Azerbaycan'da izletecek şekilde. Yakın gelecekte Azeri kardeşlerimizin beyinleri İran tv istasyonları tarafından yıkanmaya başlanacaktır. Biz ise aylar önce bu işe girişmiş olduğumuz halde, kim bilir hangi anlamsız gerekçelerle dosyalar hala o asmadan ötekine şutlanmaktadır. Türkiye'nin önünde gerçekten parlak bir yol açılmıştır. 2000'ler Türk Yüzyılı olacaktır. Bunun öncülüğünü kaçırırsak inanın herkes bize güler.⁴¹⁹ Bu haberler Türkiye dışındaki Türk topluluklarıyla uzun süredir bağlantısız olduğumuzu ortaya koymaktadır.

⁴¹⁶ Tercüman, 18 Kasım 1991.

⁴¹⁷ Tercüman, 18 Kasım 1991.

⁴¹⁸ Tercüman, 18 Kasım 1991.

⁴¹⁹ Tercüman, 18 Kasım 1991.

Bunun yanı sıra ilgisizliğimizin devam etmesinin daha büyük bir ayıp olduğu ortaya konuyor.

Bu gelişmelerin ardından gazetelerimizde Türk dünyasını bir araya getirecek bir yapılanma arayışı içine girildiği yönünde haberler yer almaktadır. Dünya Türk Federasyonları Konseyinin yeni hükümetten Dış Türkler Bakanlığı kurulmasını istediği de yayımlanan haberler arasındadır.⁴²⁰ Bu konuda Fahir Armaoğlu, Dış Türkler Bakanlığı konusunu bir kez daha gündeme taşıyan bir yazı yazıyor ve artık yeni bir Türk dünyası doğmakta olduğundan mutlaka sistemli bir politika izlenmesi gerektiğini söylüyor.⁴²¹

1991 yılının sonlarına yaklaşıldığında Türk basınında Azerbaycan Şeyhülislam Birinci Yardımcısı Hacı Gurban Memedov'un Sovyetlerde yaşayan Türklerin İslam dini konusunda yeterli bilgiye sahip olmadığını bildirdiği ve Türkiye'den bu konuda yardım beklediklerini söylediği yönünde haberler yer almaktadır. Özellikle gençlerin İslam dinini bilmediklerini söyleyen Memedov, Azerbaycan'ın başkenti Bakü başta olmak üzere cami ihtiyacını karşılamaya çalıştıklarını ancak İslam'ın gereklerini bilinçli şekilde yapılması için din eğitimcilerine ihtiyaçları olduğunu ve Türkiye'den bu konuda yardım istediklerini söyledi. Sovyetlerde Türk cumhuriyetlerinin ekonomileri kötü. Bu yüzden hükümetler din konusuyla yeterince ilgilenemiyorlar. Bunun için din işlerini yürütecek ve bağımsız çalışacak bir vakıf kurulmasını istiyoruz demektir.⁴²²

⁴²⁰ Tercüman, 1 Aralık 1991.

⁴²¹ Tercüman, 3 Aralık 1991.

⁴²² Tercüman, 5 Aralık 1991.

SONUÇ

Yeni Türk Cumhuriyetleri bağımsızlıklarına kavuştuklarında ellerinde sadece devletleri değil, aynı zamanda “Sovyet ulusları” da vardı. Ruslar, sadece Türk topluluklarını birbirinden ayıracak düzeyde uluslaşma gerçekleştirmiş, bütün toplumda birlik ve dayanışma ruhu oluşturacak bir uluslaşmaya izin vermemişti. Yeni Türk cumhuriyetlerinde yaşanan yeni uluslaşma süreci Sovyetlerin dağılması ve ülkelerin bağımsızlıklarını kazanmaları sonrasında hız kazanmıştır. Bu süreçte, cumhuriyetlerin her birinin kendi içinde bütünleşmeyi ve bu bağlamda bireylerin ulus bilincine sahip olmasını sağlamak için toplumsal etkileşimi artıracak önlemler alması gerekmiştir. Özellikle ekonomik anlamda bu cumhuriyetlerde ticaretin gelişmesi, sanayileşmenin sağlanması gibi alt yapısal; özgürlük, özel mülkiyet ve demokrasinin gelişmesini sağlayacak üst yapısal birtakım çabalara girişilmesi gerekmiştir. Ekonomiye ek olarak kültürel açıdan Rus kültürel etkisinin azaltılması, dilin gelişmesi, temel eğitimin yaygınlaşması, temel hak ve özgürlüklerin güvence altına alınması gibi çabalar da gözlemlenmiştir. Tüm bunlar Orta Asya cumhuriyetlerinin sağlıklı biçimde uluslaşmalarının temelini oluşturacaktır. Bu yapılırken gerek komşularıyla gerekse diğer Türk cumhuriyetleriyle ortaklıkların artırılması ve pekiştirilmesine yönelik politikalar izlenmesi gerekmektedir. Elbette liderlerin bu süreçte farklı yöntemler izlemesi söz konusu olmuştur. Bir bakıma kardeş ülkeler arasında farklılıklar meydana çıkmıştır. Ancak bu farklılıklar rağmen sonuç itibarıyla ortak geçmiş ve dil mirası ile aynı aileye mensup bu milletlerin değişmeyen çizgisi daima “Türklük” olmuştur ve olacaktır kanaatindeyiz.

Bu ülkelerde, ulusal bütünleşme yapılamazsa ve yönetimler ulusu bir bütün olarak temsil etme kapasitesine ulaşamazsa sosyal ve siyasal istikrarsızlıklar olacaktır. Bu noktada bağımsız olan bu cumhuriyetlerin özellikle zengin yer altı kaynakları olması bakımından Batı dünyasının hedefi durumunda olduğu da aşıkardır. Ukrayna ve Gürcistan’da yaşanan devrimlerin, yeni Türk cumhuriyetlerine de sıçrayarak Kırgızistan’daki iktidarın değişmesine yol açması, Azerbaycan ve Özbekistan’da da etkilerini göstermesi Batı’nın ideolojik ve ekonomik olarak bölgeye ne kadar dikkat ve önem gösterdiğinin örnekleridir.

Bağımsızlık süreçleri ve sonrasında kurulan devletlerin Türk basını tarafından yakından takip edildiğini söylemek mümkündür. Hatta bağımsızlıktan çok önce, Gorbaçov ile başlayan demokratikleşme sürecinin, glasnost ve perestoyka atılımlarının Türk cumhuriyetleri açısından etkileri basınımız tarafından takip edilmiştir. Gorbaçovun atılımları, hedefleri, Batı dünyasına karşı Sovyetlerin değişen durumu ve ideolojik yapısı basınımızın dikkatini çekmiştir. Aynı şekilde Türk kamuoyu Sovyet gelişmeleriyle başta olmak üzere Sovyetler içinde Türk kardeşlerimizin durumlarına da yakın bir ilgi ve alaka göstermiştir. Sovyetlerin dağılması, Türk cumhuriyetlerinin birer birer bağımsızlıklarını kazanmaları basına yansıyan önemli gelişmelerdir. Bu gelişmeler her ne kadar kimi zaman sancılı olmuş, Türk kamuoyu ve onun düşüncesini yansıtan Türk basını da bu sancuları çekmiştir. Burada dikkati çeken önemli bir nokta şudur: Türk basını bu ilgi ve alakayı göstermekle birlikte özellikle bazı “kaygı”larından da kurtulamamıştır. Basından da görüleceği üzere, büyük bir Sovyet dünyasının karşısına bir anda Türk cumhuriyetlerini destekleyen bir “ağabey” olarak çıkmak Türkiye açısından kolay olmamıştır. Sovyetlerin dağılma sürecine karşı basının daha “temkinli” yaklaştığını söylemek mümkündür. Buna karşın dağılma kesinleştikten ve artık Batı dünyasının gözünde bir anlamda Gorbaçov “bittikten” sonra, Türk basını da artık tavrını daha bnet biçimde ortaya koymaya başlamıştır. Önceleri Sovyet gelişmelerine hemen karışılmaması ve temkinli olunması yönünde köşe yazıları çıkarken, özellikle Azerbaycan’a yapılan müdahalenin burada bir dönüm noktası teşkil ettiği görülmektedir. Azerilere yapılan bu baskılar ve şiddet olayları bir anlamda bardağı taşıran son damla olacaktır ve artık Türk kamuoyunun da baskısıyla birlikte, Türk basınının bağımsızlık gelişmelerine iyiden iyiye ve açıkça destek olmaya başladığı görülecektir. Bu durum tezimizde taradığımız gazete haber ve yorumlarında Azerbaycanın önemli bir yer kaplamasından da anlaşılabilir.

Sonuç olarak denilebilir ki, Türk basını bağımsızlık sürecine “yetersiz” de olsa ilgi göstermiştir. Esasen bu ilgiyi yeterli veya yetersiz olarak değerlendirmek yerine, dönemin şartları içinde ve Batı ile bağlantılı olarak ele almak daha doğru olacaktır. İlginin yetersizliğinden ziyade var olması bile dönemin koşulları içinde “olumlu” olarak nitelendirilebilir. Elbette Türk basını Türk kamuoyunun ve dönemin iktidarının da bir anlamda görüşlerini yansıtan bir ayna durumunda olduğuna göre,

asıl sorun Türkiye'nin genel anlamda izlediği dış politika ve bu çerçevede dış Türklere olan ilgi ile alakalı olarak değerlendirilmelidir. Tezimizde Türk basınının dönemin şartlarında "olumlu" nitelendirilebilecek ilgisi elden geldiğince haber ve yorumlar üzerinden yansıtılmaya çalışılmıştır.

KAYNAKÇA

A.KİTAPLAR

- Dağı, Zeynep, **Kimlik, Milliyetçilik ve Dış Politika Rusya'nın Dönüşümü**, Boyut Yayınları, İstanbul, 2005
- Davies, Norman, **Avrupa Tarihi**, İmge Yayınları, Ankara, 2006
- DPT, Küreselleşme Bölgesel Entegrasyonlar ve Türkiye(Değerlendirme Raporu), T.C. Başbakanlık -DPT, **Yedinci Beş Yıllık Kalkınma Planı Özel İhtisas Komisyonu Raporu**, Ankara, 1995.
- Dugin, Aleksandr, **Rus Jeopolitiği Avrasyacı Yaklaşım**, Küre Yayınları, İstanbul, 2004
- EIB, **European Investment Bank, 40 Years' Activity**, 1998
- Erözden, Ozan, **Ulus-Devlet**, Ankara, Dost Kitabevi, 1997
- Ferman, Murat, **Türkmenistan İhracat Pazar Araştırması**, İstanbul, İ.T.O. Yayını, No:1995-29
- Gömeç, Saadettin, **Türk Cumhuriyetleri Tarihi**, Konya, Kömen Yayınları, 1996
- Graham, Fuller, **Turkey Faces East**, 1992.
- Hazan, Baruch, **Gorbachev and his Enemies: The Struggle for Perestroika**, Westview Press, London, 1990
- Hobsbawn, Eric, **Kısa 20.yy 1914–1991 Aşırılıklar Çağı**, Sarmal Yayınları, İstanbul, 2003
- İ.T.O. **Aylık Ekonomik Veriler**, Ağustos-1998
- Kazakhstan, **IMF Economic Reviews-18**, Washington, April-1995
- Lee, Stephen J., **Avrupa tarihinden kesitler 1789–1980**, Dost Kitabevi Yayınları, Ankara, 2002
- Mumcu, Zehra, **Özbekistan İhracat Pazar Araştırması**, İstanbul, İ.T.O. Yayınları, No:1995-35
- Onay, Yaşar, **Rusya ve Değişim**, Nobel Yayıncılık, Ankara, 2002
- Purtaş, Fırat, **Rusya Federasyonu Ekseninde Bağımsız Devletler Topluluğu**, Platin Yayınları, Ankara, 2005
- Saray, Mehmet, **Türkmen Tarihi**, Yeni Türk Cumhuriyetleri Serisi-5, İstanbul, Nesil Matbaacılık ve Yayıncılık, 1993

- TİKA **Avrasya-Türk Cumhuriyetleri Haritası**, 1998
- TİKA, **Avrasya Dosyası**, Azerbaycan Özel Sayısı, Sayı:103, Temmuz 98/2
- TİKA, **Avrasya Dosyası**, Kazakistan Özel Sayısı, Sayı:90, Ocak 1998/1
- TİKA, **Avrasya Dosyası**, Kırgızistan Özel Sayısı, Temmuz-1997
- TİKA, **Avrasya Dosyası**, Özbekistan Özel Sayısı, Sayı:109, Ekim 98/2
- TİKA, **Avrasya Dosyası**, Türkmenistan Özel Sayısı, Sayı:87, Kasım-1997/2
- Uludağ, İlhan-Serin Vildan, **SSCB'ndeki Türk Cumhuriyetlerinin Sosyo-Ekonomik Analizleri ve Türkiye ile İlişkileri**,İ.T.O. Yayın No:1990-22
- Zaim, Sabahattin, **Türk ve İslam Dünyasının Yeniden Yapılanması**, İstanbul, Yeni Asya Yayınları, 1993

B.MAKALELER

- Baycaun, Saule, “Bağımsızlıktan Günümüze Kazakistan İç Politikası ve Demokrasi Yolundaki Gelişmeler”, **Avrasya Dosyası**, C. 7, S. 4 (Kış 2001-2002)
- Bekar, Olgan, “Çin ve Batı Türkistan”, **Avrasya Dosyası Dergisi**, Cilt:2, Sayı:2, Yaz-1995
- Bingöl, Yılmaz, “Sovyet Sonrası Orta Asya Karşısında Türkiye'nin Politikası Fırsatlar ve Çözülmesi Gereken Meseleler”, **Avrasya Etüdlere Dergisi**, Sayı:14, Yaz-Sonbahar 1998
- Brown, Archie, “Power and Policy in a Time of Leadership Transition, 1982–1988”, **Political Leadership in the Soviet Union**, Ed. by. Archie Brown, McMillan, St. Anthony's College, Oxford, 1989
- Cook, Linda J., “Breznev's 'social contract' and his Gorbachev's Reforms”, **Soviet Studies**, Vol. 44, Issue 1
- Çarıkcı, Emin, “Türk Cumhuriyetlerinde Ekonomik Gelişmeler ve Türkiye'nin Rolü”, **Bilig Dergisi**, Sayı:7, Güz-1998
- Fragner, Berg G., “Sovyet Milliyetçiliği: Orta Asya'nın Bağımsız Cumhuriyetlerine Kalan İdeolojik Miras”, **Orta Asya ve İslam Dünyasında Kimlik Politikaları**, Der. Willem Van Schendel, Erik J. Zürcher, Çev. Selda Somuncuoğlu, İstanbul,İletişim Yay., 2004
- Gençler, Ayhan, “Küreselleşmenin bir alt sistemi olarak bölgeselleşme sürecinde KEİB”, **Dünya Gazetesi**, 26.1.1996

- Gömeç, Saadettin, “Tarihte ve Günümüzde Azerbaycan”, **Yeni Forum**, C.14, S.291, Ankara, 1993
- Gustafson, Thane, Dawn Mann, “Gorbachev’s First Year: Building Power and Authority”, **Problems of Communism**, May/June 1986
- Güçlü, Sami - Ceylan Cengiz, “Değişen Uluslararası Dengeler Karşısında Türkiye ile Türk Cumhuriyetleri Arasındaki İşbirliğini Geliştirmenin Önemi”, **Çerçeve Dergisi**, Yıl:4, Sayı:13, Ocak-Nisan 1995
- Hahn, Jeffrey, “Power To the Soviets?”, **Problems of Communism**, January/February,1989
- Hahn, Jeffrey, “An Experiment in Competition: The 1987 Elections to the Local Soviets”, **Slavic Review**, Vol. 47, No.3, Autumn 1988
- Herspring, Dale R., “On Perestroika: Gorbachev, Yazov, and the Military”, **Problems of Communism**, July-August 1987
- Melet, Yasmin, “China’s political and economic relations with Kazakhstan and Kyrgyzstan”, **Central Asian Survey**, Vol:17,Number:2, June-1998
- Moses, Joel C., “Democratic Reform in the Gorbachev Era: Dimensions of Reform in the Soviet Union, 1986-1989”, **The Russian Review**, Vol. 48, No. 3, Gorbachev Reforms: Special Issue, (Jule 1989)
- Mote, Max E., “Electing the USSR Congress of People’s Deputies”, **Problems of Communism**, Novomber/December, 1989
- Nasırov, Elman, “Rusya’nın jeostratejik seçimleri”, **Avrasya Dosyası**, C.7, S.2 (Yaz 2001)
- Özdoğan, Günay Göksu, “Türk Ulusçuluğu ve Türki Cumhuriyetler: Kuramsal ve Tarihsel Bir Yaklaşım”, **Toplum ve Bilim**, S. 62 (Yaz- Güz 1993)
- Remington, Thomas, “A Socialist Pluralism of Opinions: Glasnost and Policy Making under Gorbachev”, **The Russian Review**, Vol.48, No.3, July 1989
- Tompson, W. J., “Khrushchev and Gorbachev as Reformers: A Comparison”, **British Journal of Political Science**, 23, 1993
- Uludağ, Ramazan, “Türkiye’yi Büyüten Cumhuriyet”, **Dünya Gazetesi**, 6.11.1998

C.GAZETELER

Milliyet, Yıl:1990

Tercüman, Yıl:1991

EKLER

Tablo 1: Ülke Bilgileri

Azerbaycan

Resmi Adı	: Azerbaycan Cumhuriyeti
Dili	: Azerbaycan Türkçesi
Başkent	: Bakü (2.1 milyon)
Cumhurbaşkanı	: Haydar Aliyev
Yüzölçümü	: 86.600 km ²
Nüfusu	: 7.6 milyon
Para Birimi	: Manat
GSMH	: 3.9 milyar dolar
Fertbaşına Gelir	: 506 dolar
Enflasyon Oranı	: %3.7
İhracat(1997)	: 781.3 milyon dolar, Türkiye'ye:58 milyon dolar
İthalat(1997)	: 794.3 milyon dolar, Türkiye'den:320 milyon dolar

Kazakistan

Resmi Adı	: Kazakistan Cumhuriyeti
Resmi Dili	: Kazakça
Başkent	: Astana(300.000)
Cumhurbaşkanı	: Nursultan Nazarbayev
Yüzölçümü	: 2.724.900 km ²
Nüfusu	: 15.9 milyon
Para Birimi	: Tenge
GSMH	: 22.3milyar dolar
Fertbaşına Gelir	: 1404 dolar
Enflasyon Oranı	: %11.2(1997)
İhracat (1997)	: 7 milyar dolar, Türkiye'ye: 165 milyon dolar
İthalat(1997)	: 7.8 milyar dolar, Türkiye'den: 211 milyon dolar

Özbekistan

Resmi Adı : Özbekistan Cumhuriyeti

Dili : Özbek Türkçesi

Başkent : Taşkent(2.1 milyon)

Cumhurbaşkanı : İslam Kerimov

Yüzölçümü : 447.400 km²

Nüfusu : 23.6 milyon

Para Birimi : Sum

GSMH : 14.0 milyar dolar

Fert Başına Gelir : 484 dolar

Enflasyon Oranı : %67

İhracat(1997) : 2.9 milyar dolar,

Türkiye'ye : 95 milyon dolar

İthalat(1997) : 3.3 milyar dolar,

Türkiye'den : 211 milyon dolar

Kırgızistan

Resmi Adı : Kırgızistan Cumhuriyeti

Dili : Kırgızca

Başkent : Bişkek(600.000)

Cumhurbaşkanı : Asker Akayev

Yüzölçümü : 198.500 km²

Nüfusu : 4.5 milyon

Para Birimi : Som

GSMH : 1.7 milyar dolar

Fert Başına Gelir : 404 dolar

Enflasyon Oranı : 14.7

İhracat(1997) : 604 milyon dolar Türkiye'ye: 7 milyon dolar

İthalat(1997) : 675 milyon dolar, Türkiye'den: 49 milyon dolar

Türkmenistan

Resmi Adı	: Türkmenistan Cumhuriyeti		
Dili	: Türkmençe		
Başkent	: Aşgabat(500.000)		
Cumhurbaşkanı	: Saparmurat Türkmenbaşı		
Yüzölçümü	: 488.100 km ²		
Nüfusu	: 4,6 milyon		
Para Birimi	: Manat		
GSMH	: 3.9 Milyar dolar		
Kişibaşına Gelir	: 920 dolar		
Enflasyon Oranı	: % 14.5		
İhracat(1997)	: 751 milyon dolar	Türkiye'ye	: 73 milyon dolar
İthalat(1997)	: 118 milyon dolar,	Türkiye'den	: 118 milyon dolar

ÖZET

Kurt, Hakan, Türk Cumhuriyetleri'nin Bağımsızlık Süreci Ve Türk Basınına Yansımaları (1985–1993), Yüksek Lisans Tezi, Danışman: Prof.Dr.Saadettin Gömeç, VIII+113 s.

Bu tezde, Türk Cumhuriyetlerinin bağımsızlık sürecinde, 1985–1993 yılları arasında verdikleri mücadele ele alınmaktadır. 1985'den 1991'e kadar Sovyetler Birliği'ni yöneten Gorbaçov'un perestroyka ve glasnost adını verdiği reform çalışmaları soğuk savaşı bitirdi ancak bu reformlar Sovyetler Birliğinin dağılmasına neden oldu. Yakın tarihin iki büyük dünya gücünden birisi olan Sovyetler Birliği'nin dağılması süreci bizim açımızdan Türk Cumhuriyetleri'nin bağımsızlık mücadelelerinde önemli bir dönüm noktası olmuştur. Kardeş devletlerimizin stratejik ve coğrafi önemleri büyük artış kazanmıştır. Yıllardır özlenen bağımsızlık ve dünya dengelerinde meydana gelen değişimle Türk basını ve Türkiye ilgilenmiştir.

ABSTRACT

Kurt, Hakan, The Independence Process of the Turkish Republics And Its Reflections to the Press of Turkey(1985-1993), MA, Advisor: Prof.Dr.Saadettin Gömeç, VIII+113 p.

In this thesis, the Turkish Republics in the process of independence, their struggle between the years 1985-1993 is discussed. Gorbachev's perestroika and glasnost of the Soviet Union, governing from 1985-1991, the name of the reform work of the cold war ended, but these reforms have led to the dissolution of the Soviet Union. Recent history, which is one of the two major world power, the process of disintegration of the Soviet Union in their struggle for independence is an important turning point for us ws the Turkish Republics. Strategic and geographical importance has gained a large increase in sister states. For years, the change in the balance of the world yearns for independence and a keen interest in the Turkish pres and Turkey.